

मनोरमा

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૩૦૧

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૮૧૧૪

વિષય ૬-૧૩

મનોરમા.

(હિંદુ સંસારની વાર્તા.)

લખનાર—કવિ દાં એં તારાપોરવાલા.

પ્રગટ કરનાર, મીં દીનશા એ. કરકરયા તે ઢોંગ-સોંગ
ચોપાન્યાના માલેક અને અધિપતી; ઢોંગ-સોંગ વાર્તામાળા નંબર વન,
૬, અને થ્રી, વિસ લાખનો વારસો, લક્ષ્મી લવણ, સમરકંદનો
શાહબદો, ઓરત, જીવપર જોરાવરી, ભાઈ કે કસાઈ, બડી
ચંપકો, પીકચરો સાયની પાક ખોરદેહ અવસ્તા, મુશકીલ
આશાન, હકદારનો હક, બાજબરણનાં અવસ્તા,
એક પથરના પ્રતાપ, મુર્તીની આંખનો હીરો, દુ-યા કે
દોજખ, ગંધાતો ગુલાબ, શીરીનની કાંઢાણી,
સફેદ ઠંગ, બિદીલ કે બેવફા ?,
મા-સગી કે સાવકી વિગેરેના
પ્રગટ કર્તા.

આ વાર્તાની ચોપડી મરહુમ કવિ દદી એ. તારાપોરવાલાએ
તારાપોરથી લખી છે, અને મીં દીનશા એ. કરકરયાએ
મુંબઈ, ટ્રાંકરોડ, ત્રામ તરમીન્સ પાસે લીલુવનદાસ
બીલડીંગમાં આવેલાં “માલેક પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ”માં
પ્રાતાને માટે છાપી છે, અને ત્યાંથીજ
પ્રગટ પણ કરી છે.

જીનું અને જાણીતું

ઢોંગ—સોંગ

રમુજી માસિક

દર માસે પ્રગટ થાય છે.

ધરાકોને 'સેટ નું' પુસ્તક
મળે છે.

વારસિક લવાજમ

રૂ. ૦ ૪ નાં વી. પી. પોસ્ટથી

મોકલવામાં આવશે.

લખો—મેનેજર

ઢોંગ—સોંગ, ગ્રાંટરોટ—મુંબઈ.

મહાત્મા ગાંધીજી.

આદિ વચન.

મરહુમ મી૦ તારાપોરવાળાની આ કથા માટે અસ્તાવરૂપે કંઈક લખવાનો જે પ્રસંગ મ્હને મળ્યો છે તે હું આનંદથી સત્કાર છું. તેનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે “પારસી” અને “શુધ્ધ” ગુજરાતી વચ્ચે જે દિવાલો ઉભી થઈ છે તે ધીમે ધીમે નીચી થતી જાય છે એ હકીકત ઉપર ભાર મુકવાનો છે. પારસી અને હિન્દુ જીવનના તાત્વિક ભેદોને લીધે, તે અસંભવિત નથી છતાં, એ દિવાલો તદ્દન નષ્ટ થશે કે નહિ તેનો નિર્ણય તો ભવિષ્ય જે કરે તે ખરો. ગુજરાતી ભાષા બોલે તે ગુજરાતનું સંતાન-એ કવિ નર્મદ અને ખખરદારની ભાવના જેમ જેમ વધારે વિસ્તાર પામશે તેમ તેમ બંને સાહિત્યની ભાવનાઓ પણ નિકટ આવતી જશે. એકજ મૂલ-માંથી જૂદી જૂદી દિશાઓમાં વહેલી અને જૂદા જૂદા પ્રદેશોને ફેલાવવા કરી આવેલી બે નદીઓનો જે ફરી સંગમ થશે તો તે વધારે સમૃદ્ધ અને કલ્યાણકર બનશે.

દાદાભાઈ અને શીરોજશાહને જેમ ગુજરાત પોતાના ગણે છે તેમ મલબારી અને ખખરદારનાં કાવ્યો વિનાના સાહિત્યસંગ્રહો અધુરા ગણાતાં ગુજરાત શીખ્યું છે. સાહિત્યના નિષ્પક્ષપાત અભ્યાસીઓએ તે બંને સાહિત્યના એક બીજા ઉપરના ઉપકારો પ્રગટ રીતે સ્વીકાર્યા છે. પારસી લેખકો શુધ્ધનું તત્વ વધારે સ્વીકારતા જશે તેમ તેમ તેમનો સત્કાર શુધ્ધ સાહિત્યના નેતાઓ વધારે પ્રમાણમાં કરશે એ સ્પષ્ટ

છે. તેમ મણિલાલ અને બાલાશંકરે સુરીવાદનું અવતરણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ક્યું ત્યાર પછી મનસુખરામની શૈલીને જ શુદ્ધ ગુજરાતી ગણવી એ માન્યતામાં આજે ઘણા ફેરફાર થઈ ગયો છે તે હકીકતની નોંધ પારસી લેખકોએ પણ લેવી જોઈએ.

ગુજરાતનાં વર્તમાનપત્રો ખીલવવામાં અને તેની આડ-કતરી અસર ગુજરાતના ગદ્યવિકાસ ઉપર કરવામાં પારસી લેખકોએ જે હિસ્સો આપ્યો છે તેનો યોગ્ય સ્વીકાર કર્યા પછી તેઓ ભાષાશુદ્ધિના ઘણા સાધારણ નિયમો તરફ જે બેદરકારી અને અજ્ઞાન દેખાડે છે અને તેને પરિણામે તહેમના ઘણા ગ્રંથોની ઉપયોગિતા ઓછી થઈ જાય છે એ શોચનીય હકીકત તરફ તહેમનું લક્ષ ખેંચવું એ બંધુભાવનીજ પ્રેરણા છે. પારસી ગુજરાતી ઘણું સુધર્યું છે અને સુધરતું જાય છે તે તો અર્ધી સદી પહેલાંનું અને આજનું વર્તમાનપત્ર જોનારને તરત સ્પષ્ટ થાય એમ છે. આ ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા ચાલુ રહી ભવિષ્યમાં સામાન્ય ભાષા અને સાહિત્ય જન્મ પામશે તો આજના ભેદો વિરોધને બદલે વિવિધતાના અંશોમાં પરિણામ પામશે.

આ કથા ધાર્મિક અદ્ભૂત ચિત્ર—Devotional Romance—ના વર્ગમાં આવે એવી છે. અમાનુષી-Supernatural—સાધનોની યોજનાને લીધે તેમાં નવલકથાની વાસ્તવિકતા-Realism—અને તેનાં બીજાં તત્ત્વો, વસ્તુ અને પાત્રવિકાસ આદિ તત્ત્વો, ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. કથા-સરિસાગર કે અરેબિયન નાઇટસની કોઈ કથા જેવું આનું

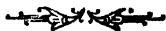
બંધારણ છે છતાં તેમાં નવલકથાના વાંચનારાઓને પણ રસ પડશે. કેટલીક પારસી નવલકથાના અપથ્ય દોષો આમાં બીજાકુલ ન હોવાથી બાલકો અને સ્ત્રીઓના હાથમાં આ પુસ્તક મુકાય એવું છે.

સાધારણ શબ્દોની જોડણી અને શુદ્ધિ તરફ જો બીજા આવૃત્તિમાં વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવશે તો કથાની ઉપ-યોગિતા વધશે. ‘અણી’ ને બદલે ‘એણ’ અને ‘શણ’ ને રીણ જેવા શબ્દ પ્રયોગો હિન્દુ વાંચનારાઓની શુદ્ધિમાં ઉતરતાં વાર લાગે છે.

આ કથા સ્વદેશી કાગળ ઉપર છપાવીને મહાત્મા ગાંધીજીને અર્પણ કરી છે તે માટે મીં દીનશાહ એદલજી કરકરયાને ધન્યવાદ ઘટે છે. ગાંધીજીએ પ્રસારેલી સ્વદેશીની અને સત્યાગ્રહની ભાવના પારસી સાહિત્યમાં આમ ઉતરતી જોઈ આનંદ થાય છે.

સાન્તાક્રુઝ
૨૮-૭-૧૯.

} મન્મુખલાલ ઝવેરીલાલ પંડ્યા.

આ હમારું ત્રેવીસમું પુસ્તક.

લડાઈનો ધુરો હિંગામ નાબુદ થયો છે. દુન્યાને માથેનું કાળું વાદળ વીખરાઈ ગયું છે. સુલેહ અને શાંતીનું રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે. સૌ કોઈ દુન્યામાં નવા નવા હુન્નર ઉદ્યોગમાં ધ્યાન લગાડી રહ્યાં છે. તેવાંજ એક બીજનેશને માટે હમો પણ તૈયાર થઈ રહ્યા છીએ. અને તે બીજનેશ, જે આ હમારી સૌ ‘સીરીઝો’ પુરી કરવાનું મોતેબર કામ છે, તેને પુર ઝડપે હાથ ધરવાનું છે.

હમો આગળ કહી ગયા છીએ અને આજે ફરી કહીએ છીએ કે, આ હમારું નેક કામ જ્યાં સુધી પુરું થશે નહીં ત્યાં સુધી હમુને જંપીને કરારે ખેસવા ગમવાનું નથીજ.

આ હમારું ત્રેવીસમું પુસ્તક છે. અને હજી હમુંને સીતોતેર નવાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનાં બાકી રહ્યાં છે. જે હમો ૧૦ વર્ષના અરસામાં આટોપી નાંખીશું એવી હમુને ઉમેદ છે.

હિંદુ સંસારની આ વાર્તા હમોએ પ્રગટ કરી છે જેનાં મરહુમ લેખક કવિ દાદી એ૦ તારાપોરવાલા છે. આ મરહુમ દાદીનાં લખાણોની ખુબી એ છે કે નહીં જડખાં ભાંગી જાય એવાં સુધ્ધ લખાણો કે, નહીં ગામડયા બાંચ જેવાં અશુધ્ધ લખાણો. ભાષા કેટલી બધી સરળ છે તે વાર્તા વાંચ્યા શિવાય ખ્યાલ આવતો નથી. પ્લૉટ સંગીન છે અને ખુદરત ઉપર આસ્થા રાખતાં શી ફાયદા થાય છે તેનું રસ્મય ખ્યાન વાંચતાં કંટાળો આવતો નથી.

આ નાહની ચોપડી માહાત્મા ગાંધીજીને અર્પણ કરવાનું હેતુ છે, તેમાં હમોએ એકજ કારણ જોયું છે અને તે કારણ

અર્પણ.

એક દયાનો દાતાર, ગરીબોનો સાચો
સદ્લાહકાર, ભલાંઓનો ખરો રાહબર,
નીતીનો નેક, દુન્યાની ખોટી માયા-
ઓને તણ બેઠેલો, પારકાંઓને
માટે મોટાં સંકટ વેઠતો,
ખરો પરમાર્થી ગ્રહસ્થ,
મોહનચંદ કરમચંદ ગાંધી
બારોસ્ટર-એટ-લો.

જેઓ

મહાત્મા ગાંધીજીને નામે ઓળખાય છે
તેઓને

આ અદના પુસ્તક મોહટાં માન,
હેશાન અને લાગણીઓ સાથે
અર્પણ કરું છું.

દીનશા એ. કરકરયા.

એ છે કે 'સ્વામી'ને નામે એવનનો ખરો ઉપદેશ શું છે, તે આ વાર્તામાં સુંદરરાવ શાસ્ત્રીજી સ્પષ્ટ રીતે બજવી બતાવે છે. આ વાર્તા હમોને વાંચતાં તરતજ ખ્યાલ આવ્યો કે આ વાર્તા માહાત્મા ગાંધીજીને અર્પણ કરવી, કેમકે વાર્તાને બંધ-ખેસ્તાજ ગૃહસ્થને આ વાર્તા અર્પણ કરવાથી તેમના સારા ગુણોનું વાંચનારાઓ અવલોકન કરે.

વળી પરવેશપત્ર પણ તેવાજ એક કાબેલ હિંદુ ગૃહસ્થ મીં સન્મુખલાલ ઝવેરીલાલ પંડ્યા બી. એ. એ લખ્યો છે કે જેથી આ ચોપડીના સંગીનપણ્યામાં મોટો વધારો થયેલો વાંચનાર જોશે.

માહાત્મા ગાંધીજીના મોટા માનને ખાતર આ વાર્તા સ્વદેશી કાગળ ઉપર છાપી છે અને મારા માનવંત મીત્ર ફરેદુનજી ડી. પદમજીની જાણીતી મીલનાં આ વાર્તાના કાગળો સ્વદેશી ઉદ્યોગનો એક સારો નમુનો રજુ કરે છે

હવે હમારા માનવંત જાહેર ખબર આપનારા મેહર-બાનોનો ખાસ ઉપકાર માનવાની રજા લઉં છું. આ હમારા જાહેર ખબર આપનારા વેપારીઓ આજેજ હમુને જાહેર ખબર આપીને એક રીતે મદદ કરે છે એમ નથી પણ વરસોનું એઓ સાથનું હમારું જોડાન એવું મજબુત છે કે સામેવાળાને અચરત કરે તેવું છે. એ સાહેબોને હમારાં કામ તરફ કાંઈ અજળ પ્યાર છે અને તેવાજ હેશાનથી હું એ લાઘવોનો અત્રે ખાસ આભાર માનવાની રજા લઉં છું.

માંડરોડ, મુંબઈ.
તા. ૧૧મી સપ
ટમ્બર ૧૯૧૮.

લા. દુવાગો સેવક,

દીનશા. એ. ૩૨૩૨૫

હમારી સીગારેટની ઉત્તમ બનાવટ.
આખા હીંદમાં કોઈ બનાવી શકતું નથી.

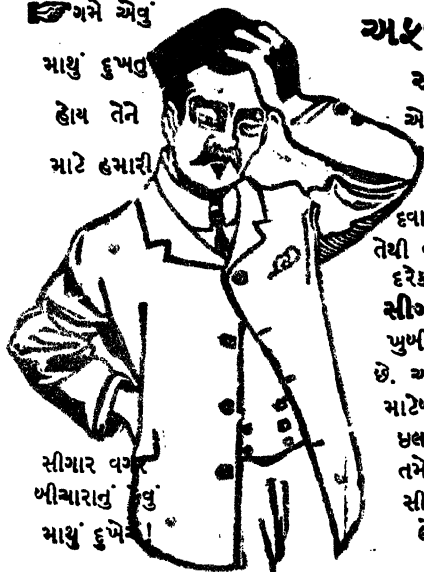
ગમે એવું

માથું દુખતું

હોય તેને

માટે હમારી

સીગાર વગર
બીચારાનું કંઈ
માથું દુખે નહીં.

અશ્વત્થામન

સીગારેટ

એક રામબાણી

પ્રલાજ છે.

જેટલા

દવામાં ગુણો છે

તેથી વધુ હમારી

દરેક જાતની

સીગારેટમાં

ખુબી ભરેલી

છે. આ લાઇને

માટેથી એજ

પ્રલાજ છે.

તમે હમારી

સીગારેટ જરૂર

લેઓ !

શ્રી એડીવીયલ તોબેકો કંપની,

વાંદરા મુંબઈ.

બેસ્ટ ફેશનનાં દાગીના

મેળવવાનું ભરસેદાર ઠોકાણું આજ છે

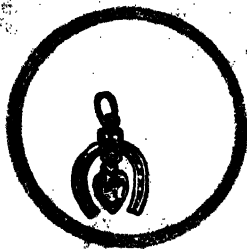

ઝવેરી

ત્રીભોવનદાસ લીમલ.

શાદી
રામચનીનાં
શુભ હીંગામ
ઉપર
પધારવા
ખાસ અરજ
કર્યે છીએ.

આખ ને
હડીને વળગે
એવા
હીંગામનો
એકવાર જોયા
શિવાય ખ્યાલ
આવનાર નથી

નીચલું એકરેસ ધ્યાનમાં રાખવો.

ત્રીભોવનદાસ લીમલ ઝવેરી.

રાખમેમન લીટ, ઝવેરી બજાર મુંબઈ.

દેશાવરનાં વરોડા ઉપર પુરતું ધ્યાન આપી
વા. પા. પોસ્ટથી મોકલવામાં આવે છે.

વીસમી સદીનો જમાનો

તે આ તેજસ્વી વીજળીનો છે.

દરેક
ઘરોમાં
દુકાનોમાં
ઓશીસોમાં
વીજળી
ની
જાતીઓ
હોવીજ
જોઈએ.
અને
રાખવીજ
જોઈએ.

ઘરો
વારી કે
બંગલાઓમાં
શીટીંગસનું કામ
ઉધડ પણ
લેવામાં
આવે છે.

ટેલીફોન
બેલ
બેટરી
પંખા
શીટીંગના
પંખા,
ગ્રેડીયો
અને દરેક
સાધનનાં
વાયરો
મળવાનું
બરોસેદાર
ટુકાણું
આજ છે.

દેશાવરનાં ઘરાકોને માલ વી. પી. થી પણ મોકલવામાં આવશે.

અકબરઅલી તાજભાઈ.

૧૨૭ જાલકર સ્ટ્રીટ બોમ્બા બજાર.

ટેલીગ્રાફ એન્ડ ટેલિફોન ટેલીફોન નાં ૩૭૩૮.

વીરો કેકો.

એક આશિર્વાદ સમાન અને અમૃતમય
પીણું છે. જે દરેકને ગુણકારક છે.

ચાહ કેરી
કોકોને
બહો હરે
તો બોકો
વીરો કેકો
પીએ છે.

લેહજતદાર
શક્તિઆપનાર
તંદરસ્ત
ખોરાક છે.

બચ્ચાંઓ અને
તેની માતાઓ
બુદ્ધાંઓ અને
નાતવાનોને
એક સરખાં
આ પીણું
ગુણકારક છે.

જ્ઞા. ર ની કીમતે દરેક ઠેકાણેથી મળી
શકશે એ પદ માટે લખો:—

ધી વીરો કેકો કુંપની-ન્યુ ચોક.

એકલા એજન્ટ—ટી. એમ ઠાકોરની કુા.

૩૬ ચચગિટ સ્ટ્રીટ, —મુંબઈ.

દેશાવરનાં ઘરાકોને વી. પા. ધી મોકલવામાં
આવશે.

એમ. એમ. કોપટી ની કુંપની.

રાષ્ટ્ર ભારતનાં જાણીતા વેપારી.

મંગાવો પ્રાઈસ લીસ્ટ.

એમ. એમ. કોપટીની કુંપની
સ્ટેટસ હાઉસ રોડ, કોટ મુબઈ.

લોકો કહેવું કે કુંકા વાળ લાંબા થવા નથી !

ખોટી

વાત છે.

મકુંજી—

સહંતર ખોટી

વાત છે !

જે લોકો

મદ્રાસ હેર

નોંધ

વાપડે છે તેઓના

બાલ કદી ખરી

પડતા નથી પણ

રોજ વધી વધીને બે વામ

જેટલા લાંબા થાય છે—

ગમે માનોયા-ના માનો

પણ મારી ખટકાંનાં

જેવા લાંબા બાલ તમારા

કદી થવાના નથી—કારણ

તમે મદ્રાસ હેર ઓઢલ

કાંય વાપડતાં નથી ?

આજેના ૧૨ આનાની ૪૬ આદલી મંગાવી ખાત્રી કરો.

શોરાબજી ડી. પટેલની કુંપની,

પારસી બજાર, કોટ, મુંબઈ.

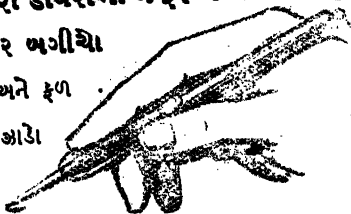
તમારી હાથરીમાં જરૂર નોધી લેશો.

એક સુંદર બગીચો

બનાવવા અને ફળ

ફળાદીનાં આડો

શોભાવવા

બાર જાતની હાકુસ અને પાચરીનાં આડો તૈયાર છે.

તરેહવાર

જાતના

મેવ

અને

ફુલોના

આડોથી

આડ પાન

અને—

બગીચાના

શોકીનો

તમારો

બગલાનો

રોનક

વધારો

કરો.

તમારો આખો બગીચો બેહક બેહક કરશો.

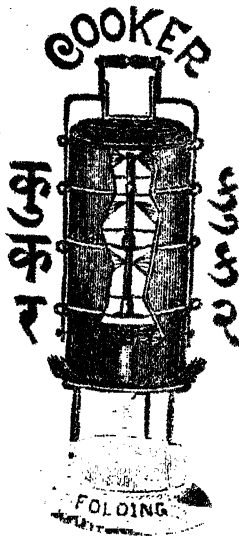
કટલોગ મંગાવવાની ખાસ ભલામણ છે.

પી. વી. ભીલાટ્યાલા,

સ્ટેશન ભીલાટ, પી. વી. ભીલાટ, સ્ટેશન ભીલાટ, પી. વી. ભીલાટ, સ્ટેશન ભીલાટ.

આ નવી જાતના ચુલાઓ સોએ સો
ટકા ઉપયોગી છે.

આ
ચુલાનાં ઉપ-
યોગીપણાં મા-
ટે હવે બે મત
છેજ નહીં.
જેઓ વાપડે
છે તેઓ પો-
તાની દરેક
જાંજળ ઓ-
છી કરે છે.

વખતનો
અને પૈસાનો
બચાવ કરવા
નો આચેજ
વખત છે. થો-
ડી મેહેનતે
પાકું કામ આ-
ચુલો કરે છે.
જોવા શીવાય
ખાત્રી આવશે
નહીં.

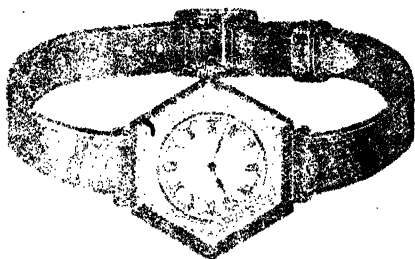
નાચલે ટેકાએ જરૂર પધારજો.

એચ. એચ. હાસમજારની કંપની.
પ્રાચીનદેવી રોડ કંસારા ચાલ પોસ્ટ નંબર ૨.

ફેન્સી પ્રેઝન્ટ આપવા લાયક ચીજો.

ટેબલ અને ટાંગવાના કલોકો,
ટાઇમપીસો.

દુરબીન, લાઇનોક્યુલર અને
મેગની ફાઇંગ મલ્લો.

હ
ન
ટી
ંગ

હા
ફે
હ
ન
ટી
ંગ

શીપીટીર કેનોમીટર તથા રીસ્ટ વૉચ.

ખરા સોનાની કમાનનાં ફીસ્ટલ અને પેબલ
ચશ્મા—રીમલેસ અને સ્ટીલ નીકલ
રોલ્ડ ગોલ્ડ વિગેરે.

વડી ફોલ્ડમહમદની કુંપની.
આગદુલ હેદેમાલ સ્ટીટ મારફીટ પાસે સુખપુર.

જુના જાણીતા અને લોક માનીતા
તમારા વિશ્વાસુ

કાનજીભાઈના નવા ડીઝાઇનો

એકજ વખત જોઈ ખાતરી કરી લેવા ખાસ બલામન છે.

સહથી
આગેવાન અને
નવા નવા ડીઝાઇને
સાથે
મશીન ચોલીય
કરનાર

પહેલા આગેવાન ઝવેરીની દુકાનમાં એક વાર ફરી
ખાઈ જવા બલામણુ કરવામાં આવે છે.

કાનજી માલજી ઝવેરી.

અમદાવાદ રેડિયોના આંટ, ડાહ્યા, સુખા.

ઝીઝી! એક નાહની સુલાકાત આપશો!

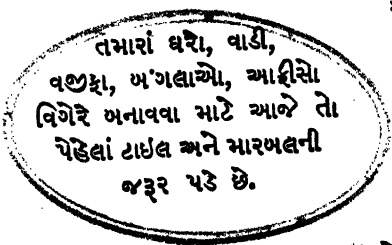
સ્થાપી
૧૮૮૮

૨૧, બેંક
સીટ,
મુંબઈ.

ગુલામઅલી ગુલામહુસેન,
તમને પુરતો સતોષ આપશે.

૨
લી
મા
ફી
ક

એ
ક
ર
સ
'ઇ
મા
મી'

મુંબઈમાં આ એવી એક જ ફર્મ છે.

હીરાના
નણીતા વેપારી
અને
ઝવેરીઓ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કું.

૨૨૫,
કાલ્યાણેવી રોડ,
મુંબઈ.

મનોરમાનો ભાગ્યશાળી પુત્ર.

મનોરમા

—અથવા—

સુખ-દુઃખનાં સ્વમાં બેનારી સુંદરી.

પ્રકરણ ૧ લું.

એક આગાહી.

તુળબપુરમાં સુંદરરાવ નામે એક શાસ્ત્રી બાવા પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઈ સાથે સારી સુખવાસી અને આબાદ સ્થિતિમાં રહેતા હતા. તેમને પેટે એક છોકરો અને એક છોકરી એમ બે ફરજંદ હતાં. છોકરો વડો હતો અને તેનું નામ ‘મનહરરાવ’ પાડયું હતું, જ્યારે છોકરી ‘મનોરમા’નાં મોહક નામથી ઓળખાતી હતી.

શાસ્ત્રીબાવા આખાં તુળબપુરમાં સુપ્રસિદ્ધ હતા. તેઓ ધર્મ સંબંધી કથાઓ કરવાનું કામ કરી પોતાનું ગુજરાન કરતા હતા. તેમનાં પિતા એક સારી પુણ્ય મેલી ગયલા હોવાથી તેમની સ્થિતિ આબાદ હતી.

શાસ્ત્રીબાવા સ્વભાવે ભોળા, આનંદીબાઈ પણ સદગુણી અને સતી સ્ત્રી હતી. મા-બાપનાં એવા સારા ગુણો તેમનાં બંને સંતાનોમાં અચ્છી રીતે ઉતરેલા હતા. એકંદરીમાં તે એક સુખી કુટુંબ હતું.

શાસ્ત્રીબાવા સુંદરરાવને ધર્મશાસ્ત્રની કથાઓ કરવાનાં પોતાનાં ધંધા ઉપરાંત જ્યોતિષનો અને સંગીતનો ભારે શોખ હતો. જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં તેમને જેવી કાબેલિયત કેઈ બતાવી શકતું નહતું અને જે કે એ તેમનો ધંધો નહતો, તોપણ, જેમને, જ્યોતિષ સંબંધી તેઓની કુશળતાની જાણ હતી તેમને બીજા અલ્લાહ અને પેટલડૂ જ્યોતિષિઓ કરતાં જવા ગમતું નહતું. તેઓ તો શાસ્ત્રી બાવા આગળ આવી, વિનંતિ કરીને પોતાનું કામ પાર પાડી જતા અને તે “શોખની સેવા” સુંદરરાવ શાસ્ત્રી ખુશીથી માથે ઉઠાવતા.

હાલ શાસ્ત્રીબાવાની ઉંમર ૬૦ વર્ષની હતી, પણ જ્યારે તેઓ ૪૦ વર્ષની વયનાં હતા ત્યારે ‘મનોરમા’નો જન્મ થયો હતો. તેણીનો ટપકો પણ તેઓએજ બનાવ્યો હતો. તે ટપકો જોઈ સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઈને કહ્યું હતું કે “આ છોડી બહુ રૂપાળી અને ભાગ્યશાળી નીવડશે, પણ તેણી ૨૦ વર્ષની વય પહોંચશે ત્યારે એક દહાડે અચબુચ મારા ઉપર એક આફત આવી પડશે. એ આફત શું છે તે હું આપણી મનોરમાની

પત્રિકા ઉપરથી કહી શકતો નથી એ મારી
 મોટામાં મોટી મુશ્કેલી છે. જે મને સહેજ પણ
 ઇશારો મળત તો હું તે બાબે સાવધ રહત, પણ મારા
 ઘણા પ્રયત્ન છતાં મને કાંઈ સમજાતું નથી. મનુષ્ય
 માત્ર સુખદુઃખને માટે સરખાયેલાં છે, જેથી દુઃખ
 આવી પડવાની ધાસ્તીથી ડરવાનું કાંઈ કારણ નથી.
 સૃષ્ટિમાં મોટા મોટા શાહ-સુલતાનો વટીક સુખદુઃખનાં
 લોગ થઈ પડે છે, તો ત્યાં આપણી શી કથા?—પણ તું
 બાણે છે કે પ્રિયા?—મનોરમાની પત્રિકાપરથી મને
 એવું જણાય છે કે તે આફત આવવાની આગમય
 આપણી આ કન્યાનેજ તે વિષે આગાહી થશે ! આપણું
 જે કાંઈ હશે તે જતું રહેશે અને આપણે તમામ
 કંગાળ સ્થિતિએ પહોંચીશું, પણ થોડાજ દિવસમાં
 એજ કન્યાનાં સુભાગ્યથી ફરી એકવાર આપણે દહાડો
 ફરી જશે અને આપણને એક છુપ્યો ખજાનો હાથ
 લાગશે. આ બંને બનાવ—આફત અને દોલત—મનોરમાને
 વીસમે વરસે આવનારા એ બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વપ્નાને
 આભારી રહેશે. હાલ તુરત આ વાત તું છાનીજ રાખજે.
 મનદરરાવ કે મનોરમા મોટાં થયા પછી પણ કેઈ
 દહાડે તેમની બાણમાં લાવીશ નહીં. જે કાંઈ ઇશ્વરેચ્છા
 હશે તે થશે.”

આનંદીબાઈ એક આશ્ચર્યજનક અબળા હતી. તેણીએ
 તે વાત પતિનાં હુકમ મુજબ મનમાંજ રાખી મેલા.

બ્યારે મનોરમા ૨૦ વર્ષની વયે પુગી ત્યારે બન્ને ધણી-ધણીયાણી પેટી આગાહી માટે પોતપોતાનાં મનમાં સાવધ રહ્યાં. ધણીએ જેમ ધણીઆણીને યાદ આપી નહીં તેમ ધણીઆણીએ ધણી “ ફીકર કરશે ” એમ ધારી તે બાબતથી તેને સાહુચેત કર્યો નહીં, પણ ખરી વાત તો એ હતી કે બેઠ જણાં તે આકૃતની યાદથી સાવધાન હતાં અને મનોરમા ક્યારે તેનો ભેદ ખોલે તેની શક્ય બેઠ રહ્યાં હતાં !

મનોરમા હવે એક મનોહર સુંદરી બની હતી. સુંદરરાવ શાસ્ત્રી અને આનંદીબાઈ પોતે દ્વિવિધ સૌંદર્ય ધરાવતાં હોવાથી તેમનાં ફરજદોની ખુબસુરતીનું પુછવું પડે એમ ન હતું. મનહરરાવ કરતાં મનોરમા અત્યંત રૂપાળી અને જવાનીનાં પુર બહારમાં ખીલેલી એક શુભ્રછડી જેવી ઉછળી આવી હતી. ૨૦ વર્ષની નાની વય છતાં તેણી ૩૦ વર્ષની એક ભરજવાન સુંદર સ્ત્રી હોય તેમ જવાની અને જોબનનાં બહારમાં ઈંદ્રની એક અપ્સરા સમાન ખીલી નીકળી હતી. તેણીનાં મા-બાપ તેણીને જોઈ મનમાં ને મનમાં હરખાતાં હતાં. હિંદુઓમાં છોકરીની જાત ૧૨-૧૫ વર્ષની થઈ કે તેણીને ઠેકાણે પાડવાની દોડાદોડી કરવામાં આવે છે, પણ સુંદરરાવ શાસ્ત્રીનાં વિચારો સુધરેલા હતા અને પોતાની કન્યાને જ્યાં સુધી એક લાયક પતિ પુછતો આવે નહિં ત્યાં સુધી દોડાદોડી પરણાવી દેવાની વિરૂધ્ધ હતા.

તેમનાં જાતબાધઓ વારંવાર મનોરમાને “હજી રાખી મેલવા” માટે નરમ ઠપકો દેતા હતા, પણ શાસ્ત્રીબાવા હમેશાં તેનો જવાબ “મારું કામ હું જરાજર સમજું છું” એવો મોઢમ આપી બધી કાશળ ગુપચુપ પતાવતા હતા!

—:O:—

પ્રકરણ ૨ જી.

—:O:—

મનોરમાનું પહેલું સ્વપ્ન—આજથી
આઠમે દહાડે!”

એક દહાડે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી દેવ—પુજારી કારેગ થઈ માત્ર એક જનોઈ અને ખારીક કુમાસનાં એક ધોતીભાર ઘરનાં આગલા ચોરડામાં એક સુંદર ગલીયા પર બેસી પોતાનાં માનીતાં વાજાં ‘બીન’ ઉપર “કૌન કૌન ગુણ ગાઉં રામ કે?” સુંદર સંગીતનો એકલો વિનોદ મેળવતા ત્યાં મનોરમા દાખલ થઈ અને તેમની પાસે બેસી જઈ કાંઈ કહેવા ઈચ્છતી હોય તેવો દેખાવ કર્યો. ચગરા શાસ્ત્રીબાવા તુરત ચેતી ગયા અને ડોકુ હલાવી ઝટ ‘બીન’ પડતું મેલી મનમાંજ પટપટયા કે “પેલી ગંભીર ઘડી આજે આવી પુગી ખરી!” પોતાને ઉપજેલી શંકા મનોરમા જાણવા નપામે તેમ હસ્તો એહેરો રાખી તેવણે તેણીને પ્રશ્ન કર્યો: “કેમ

બેટા, કાંઈ કામ છે? તારા ચેહેરા પરથી લાગે છે કે તું કાંઈ મને કહેવા આવી છે!”

“હા પિતાજી!” તે દિલ્લજીત સકુમારીએ હસ્તે ચેહેરે ઉતર આપ્યો. “ગઈ રાત્રે મેં એક વિચિત્ર સ્વપ્નું દીકું છે અને તેની મને સમજ પડતી નથી, તેથી, તે વિષે હું આપને પુછવા આવી છું.”

“સ્વપ્નામાં તેં શું દીકું, બેટા” બાણે કાંઈજ બન્યું નહોય તેમ સુંદરરાવ શાસ્ત્રી પોતાની છાતીપરનાં પાકીને પ્રવેન થયલા વાળ પસવાળતાં હસ્તે ચેહેરે પુછવા પડ્યા.

“સ્વપ્નામાં મેં એમ દીકું, પિતાજી, કે હું એક અંજણમાં અરણ્ય (જંગલ) માં ઉભેલી છું અને ઘરનો રસ્તો ભુલી ગઈ છું, જેથી વિચાર કરું છું કે મેં કયે રસ્તે જવું? તેટલાં ત્યાં એક ડરામણું અવાજ સાંભળી હેબતાઈ ગઈ પણ જરાવાર થોળીને મેં મોટેથી પુછ્યું કે ‘ઓ! એ અહીં કોણ બોલે છે?—આજથી આઠમે દહાડે’ એટલે શું?” તેના જવાબમાં મને પાછો તેજ વાક્ય સાંભળાયો કે ‘સમજવું હોય તો સમજ-આજથી આઠમે દહાડે!’ આટલું સાંભળતાં મારી આંખ ઉઘડી ગઈ અને મેં મૂને મારી પથારીમાં પડેલી જોઈ, આ વખતે પેહેલાં રાત્ર હતી અને તુરતજ આપણા ઘડીયાળમાં અગીઆરનાં ઠોકા પડતા મેં ગણ્યા.

‘બસ એટલુંજ દીકું કે, મનુ! હું ધારું છું કે—’

“જરા સખર કરો, પિતાજી, હજી મેં મારું બોલવું પૂરું કીધું નથી.” તેણી બોલી. “આ સ્વપ્નું જોઈ હું મન સાથે હસીને કોર વાળી પાછી સુઈ ગઈ, પણ મધરાતનો સમય થતાં ફરીથી પેલાંજ અરણ્યમાં મેં મને ઉલેલી જોઈ અને બીજીવાર પેલાંજ સાદ સંભળાયો કે ‘આજથી આઠમે દહાડે!’—વળી પાછી હું ચમકી ઉઠી અને ઘડીયાળમાં જોઈં છું તો સાડાબાર થયલા હતા! ‘એ આજે મને એમ શું થાય છે?’ એમ મનમાં બબડી મેં મારું બિછાતું પાછું સમું કયું અને પ્રથમ પુર્વ ભણી માથું કરી હું સૂતી હતી તે દિશા બદલી નાખી પશ્ચિમે તકીયો મેલી સુતી. હું જલદીજ નિંદ્રાવશ થઈ, પણ પાછલી રાતે પ્રભાત સમય થતાં બીજીવાર ફરીથી તેજ સ્વપ્નું મને નડ્યું!—બસ એકજ વાક્ય કે ‘આજથી આઠમે દહાડે!’ કહો પિતાજી, મને કાંઈ સમજ પડતી નથી! એકજ રાતમાં એકજ સ્વપ્નું ત્રણ ત્રણ વાર એક સરખું પડે એ કેવું કેહવાય? અને ‘આજથી આઠમે દહાડે!’નો લેહ શું? આપ જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં કુશળ છો માટે મને એનું નિરાકરણ કરી આલો!”

એક પળ શાસ્ત્રીજી ચુપ અને પછી આ સ્વપ્નામાં કાંઈ દમ ન હોય તેવો દેખાવ કરતા બોલ્યા: “મારી બહાલી દીકરી! તું એટલી ઇન્ટેલિજન્ટ શામાટે રાખે છે?

ખિસાત વિનાનું આ સ્વપ્નું છે. જ્યારે પેટમાં અણભૂતું
જોર હોય ત્યારે ઘણીવાર એવા વાહિયાત સ્વપ્ના આવે છે.”

“ નહિ, પિતાજી ! મારા મનનું સમાધાન આ
શબ્દોથી થવાનું નથી. મને કાંઈ છુપી ફાળ પડ્યા
કરે છે ! કાંઈ પણ બુરું બનવાનું છે એવું મને આજ
સહવારથી લાગ્યા કરે છે ! હું ગઈ કાલનો દહાડો નોંધી
રાખીશ અને આવતા આઠમાં દીવસે શું બનનાર છે
તે હું જોવા માંગું છું. પણ તેટલાં તમે તમારાં
જ્ઞાન-બળથી મને આ સ્વપ્નાની તાસીર નહીં સમજાવો ? ”

સુદરરાવે જોઈ લીધું કે મનોરમા એમ સમજ-
વાની નથી, તેથી, કહ્યું કે “ જોડા, તારી તેવીજ મરજી
છે તો હું પુરસદે ગણિત કરીને તને એનું ફળ સમ-
જાવીશ. માટે હમણાં તો તું શાન્ત થઈને જ ને તારા
અભ્યાસપર ધ્યાન આપ, વારૂં, પેટું તુળસીપત્રનું નવું
ઝાડ, જે તેં રોપ્યું હતું તે, સજીવન છે કે ? કાંઈ
કરમાયું તો નથી ? ” તે કહ્યા પિતાએ વાત ફેરવી નાખી
પુછ્યું :

“ નહિ પિતાજી, નથી કરમાયું ! ” એમ કહી તે મ-
નોહર છોડી ચિંતાતુર ચેહેરે ત્યાંથી ચાલતી થઈ !

હવે સુદરરાવને ચિંતા કરવાની વારી આવી.
તેણે આનંદીને બોલાવી મનોરમાએ જોયલા સ્વપ્નાની
બીનાથી તેણીને વાકેફ કીધી.

આનંદીબાઈ ઘણી શાસ્ત્રી સ્ત્રી હતી. “જે કાંઈ ઇશ્વરેચ્છા હશે તે થશે, માટે ચિંતા કરવામાં શું થવાનું છે?—આપણું ઇચ્છુ કાંઈ થતું નથી માટે ઇશ્વરપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મેલીને રહો” એવો સંઘારો આપી તેણીએ પોતાનાં પ્રાણનાથને થડો પાડ્યો.

બીજે દહાડે મનોરમા પેલા સ્વપ્નાનું ક્ષણ પુછવા પાછી આવી, પણ શાસ્ત્રીબાવાએ “મને કાંઈ સમજતું નથી માટે કહી શકતો નથી” એમ કહી તેણીની જેમ તેમ સમજીત કાઢી. મનોરમા સમજી ગઈ કે “પિતાજી મને ઉડાવે છે”

પ્રકરણ ૩ જી.

આઠમા દિવસની આફત—સ્વપ્નું સાચું પડ્યું.

અંતે પેલો આઠમો દહાડો આવી પુગ્યો. જે કાંઈ હશે તે આજે આપોઆપ જણાઈ જશે. એમ તે ત્રણે જણાં પોતપોતાનાં મન સાથે નક્કી કરી ચિંતાતુર એહરે ફરવા લાગ્યાં.

અને ખરેખર તેમજ બન્યું. સહવારનાં પ્રહરમાં એક પ્રાદ્મણુ જવાન, બેલીક જોડે સુંદરરાવ શાસ્ત્રીનાં ઓટલાપર ચઢી આવ્યો અને તેમની માલ મીલકત જપ્ત કરવાનું જપ્તીનું સરકારી વારંટ બતાવી તેમને એકદમ પરહેજ કર્યાં!

શાસ્ત્રીબાવા આ મામલો જોઈ ફાટી રહ્યા !

“હું કોઈનો એક દમડીનો પણ દેણદાર નથી અને આ વોરંટ કેવું ને વાત શી ?” તેવણુ ઘાભરા પડીને પુછવા પડ્યા.

“નાદેડવાળા બનસીલાલ સાહુકારને શું તમે નથી ઓળખતા ?” પેલા બેલીફ જોડે આવેલા બ્રાહ્મણુ જવાને પુછ્યું.

“નહીં, આજે આ નામ હું પહેલું જ સાંભળું છું. એવા કોઈ ધણીને હું ઓળખતો નથી.” શાસ્ત્રી-જીએ જવાબ આપ્યો. “હું કોઈનો એક દમડીનો પણ દેણદાર નથી.” તેવણુ ફરીથી બોલ્યા.

“તે વાત ખરી, પણ આ અક્ષરો તમે ઓળખો છો ?” પેલા બ્રાહ્મણુ જવાને પોતાના ખીસામાંથી એક અસલ દસ્તાવેજ કાઢી શાસ્ત્રીબાવાનાં હાથમાં મેલતાં પુછ્યું.

‘હા, એ મારા પિતાજી દિનકરરાવનાં પોતાનાં હસ્તાક્ષર છે !’ સત્યવાદી શાસ્ત્રીબાવા તે અક્ષરો જોતાં જ બોલી ઉઠ્યા.

ત્યારે તમે નહીં પણ તમારા મૈયત પિતાએ સાહુકાર બનસીલાલ પાસેથી આજથી ત્રીસ વર્ષની વાત પર આ દસ્તાવેજની રૂહે ત્રીસ હજાર રૂપીયા વ્યાપાર કરવા માટે વ્યાજે લીધાં હતા, તેની આ જાણી છે.

આ દસ્તાવેજમાં મરનારે ખુલ્લું લખી આપેલું છે કે
'જો આ દેહું ભર્યા વિના હું મરી જાઉં તો સો વર્ષ
ખી મારા વર-વારસો તે ભરપાઈ કરી આપવાને બંધા-
યલા છે,' તેની રૂઢે ત્રણ દાહોકા પસાર થઈ જવા છતાં
આ દસ્તાવેજ ખોટો થઈ શક્યો નથી. તમારા પિતાજી
ક્યારે મૈયત થયા ?"

"તેમને મૈયત થયાને તો ૨૫ વર્ષ થયાં !"

"હે પરમેશ્વર ! હું આ શું સાંભળું છું ? ૨૫
વરસ થઈ ગયાં ! અને આટલો લાંબો ગાળો ગુજરવા
છતાં તમે તેમનાં મોતની ખબર પણ સાહુકાર બનસી-
લાલને આપી નહીં ?"

"અરે પણ હું કેવી રીતે આપું ? સાહુકાર બન-
સીલાલનું મારા પિતાપર લેહેલું હતું એમ હું જાણું
તો આપું કેની ? ઓ ઈશ્વર ! આ શો લેહ ! હું આ-
જેજ પહેલું સાંભળું છું કે મારા પિતા મૈયત થયા
ત્યારે તેવણુ કરજદાર હતા !"

ગરીબ ખીયારા સુંદરરાવ સાચી ! તેમની સ્થિતિ
ખરેજ દયાજનક થઈ પડી હતી ! તેવણુને સ્વપ્ને
પણ ખ્યાલ ન હતો કે તેમનાં પિતાને દેવું હતું. જો
તે વાત તેઓ જાણતા હોત, તો પિતાનાં મોત પછી
જે પુંજી તેમને મળી હતી, તેમાંથી તે પનાવી દેવાને
તેઓ કદી ચુકત નહીં.

“ત્યારે શું તમે આ દેવું આપવાને ના પાડોછો?”

“ના, હું તેમ કદી કદી શકું નહીં; અને પિતા-જીના અક્ષર પિછાડ્યા પછી હું તેમનાં આત્માને કોઈનાં રીણુમાં રાખીશ નહીં. તેમ કરતાં ભલે હું એક કોડી પિનાનો ભીખારી થઈ જાઉં !” તે સત્યશિળ શાસ્ત્રીએ લાગણીથી જવાબ આપ્યો.

આ તકરાર વધુ વખત ચાલવા પામી નહીં. શાસ્ત્રીબાવાએ ત્રીસ હજાર, હજારનું ત્રીસ વર્ષનું સરળ વ્યાંજ ટકાની તેરીએ ગણી કાઢતાં એક લાખ આઠ હજાર રૂપીયાનો આંકડો નીકળ્યો તે જોઈ તેવણ ફાટી રહ્યા ! ઘરખાર, ખેતીવાડીની જમીન અને પોતાની ન્હાની રોકડ પુ’જી એ બધું આપી દેતાંએ સઘળું અદા થાય એમ નથી એવું જોઈ સુ’દરરાવ હરણકાળ થઈ ગયા !

આ વખતે આનંદીબાઈ અને મનહરરાવ ત્યાં હાજર હતાં. તેઓ પણ ડઘાઈ ગયાં હતાં. મનોરમા ઘરમાંજ હતી, પણ તેણીને આ આફતની ખબર ન હતી ! તેણી પાછલી તરફનાં પોતાનાં અભ્યાસ કરવાના ઓરડામાં એક નીતિમાન નોવેલ વાંચતી એક ખુરસીમાં શાંત પડેલી હતી !

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રેમનું પજરણુ.

એટલાંમાં ઘરની દાસી ગંગા ત્યાં દોડી આવી.

ઓ મનોરમા !—ઉઠ જલદી ! તારા પિતાને કોઈ પકડવા આવ્યા છે ! “પેલી દાસીએ તેણીને ઘભરાવી મારી” આગળી તરફ આફત આવી ઉભી છે અને તું અહીં શાંતીથી——” તે દાસી હજી કાંઈ વધું બોલે તે આગમય મનોરમા ખુરસીપરથી એક ચીશ પાડી ઉભી થઈ અને “હે ઇશ્વર ! આખરે માફ સ્વપ્ન સાચું પડે છે કે શું ?” કરતી આગળી તરફ દોડી !

“ઓ પિતાજી ! ત્યારે શું આખરે ‘આઠમો દહાડો’ આપણને નડ્યો ખરો કે ?” તેણી એકદમ એટલાપર ધસી જઈ પોતાના પિતાને ગળે વળગી પડતાં રડીને પુછવા પડી. “અરે મને કહો કે આ શી આફત છે.”

સુંદરરાવ શાસ્ત્રી તેણીને સઘળી હકીકત માંડીને કહે તેવી હાલતમાં હાલ ન હતા, તેથી તેણીના લાઈ મનહરરાવે તેણીને બાબુએ લઈ જઈ તે આફત શી હતી તે રડતે એહેરે ટુંકમાં સમજાવી.

પણ અહીં એક બીજો થમત્કાર બન્યો !

મનોરમાના મનોહર સુખડાએ અચબુચ ઘરમાંથી

ખીજનાં ચંદ્ર. પેરે દર્શન દીધાથી પેલા જોડે જતી બળવવા આવેલો જવાન બ્રાહ્મણ, જે એક દેખાવલો પુરૂષ હતો, તે તેણીનું અપુર્વ સૌંદર્ય જોઈ કાઠી રહ્યો. તેજ પળે તેનાં હૃદયમાં કાંઈ છુપી ચિંતારી પડી ! તે આટલો વખત શાસ્ત્રીબાવા જોડે લગાર સખતાઈથી વસતતો હતો, પણ મનોરમાની મોહક મૂર્તિ જોતાંજ બાણે પાણી કરતાં પાતળો અને રેશમ જેવો નમ્ર થઈ ગયો !

“ શાસ્ત્રીબાવા, તમે ઘલરાશો નહીં કૃપા કરી ઘરમાં આવો !” તે, તે ઘરડા પુરૂષને ઘરમાં તેડી ગયો અને જતાં જતાં બેલીકને કહ્યું કે “તું અહીંજ બેસ-હું આઉં ત્યાં સુધી કરી અમલ-બળવણી કરીશ નહીં-મારે આ વૃધ અહસ્થ સાથે કાંઈ વાત કરવી છે.”

સુંદરરાવ તે જવાન જોડે અંદર ગયા અને તેમનાં ઓરડામાં ખીછાવેલી શેતરંજી પર બને જણા બેઠા.

“ આ જવાન છોડી. જેણી હમણાંજ આવીને તમારે ગળે વળગી પડી એ કેાણુ-તમારી દીકરી થાચ ?”

“ હા. ”

“ એ પરણેલી છે ?”

“ નહિ !”

“ ત્યારે મારી એક અરજ કબુલ કરશો, પિતાજી !”
પેલા જવાને અહીં પેહેલ્લીજવાર “ પિતાજી ” શબ્દ વાપર્યો.

“ જોલો ! ”

હું એમ કહેવા માગું છું કે આ આખું કરજ હું પોતે ભરપાઈ કરું અને એનાં બદલામાં તમે મને તમારી આ કન્યા લગ્નમાં આપશો ?”

“ કદી નહીં ! શું મારા પિતાજીનું કરજ ફેડવા માટે હું મારી કન્યાને વેચું ? એ ! એમ કદી બનશે નહીં. ભલે માફ જે કાંઈ હોય તે તમે એકદમ જમ કરો ને તેટલાંથીએ પૂરું ન થતું હોય તો મને જેલમાં નખાવો !—હું એક કોડી વગરનો કંગાળ થવાને ખુશી થઈશ, પણ એવી ખોટી રીતે મારી ઇજ્જત અને એસ્ટેટ બચાવવા સાફ મારી એક પુરી કન્યાને હું મરતાં વેચવાનો નથી !—એક ઘડીભર એવો નીચ ખ્યાલ વટીક હું કરવાનો નથી !”

“ એક પિતા તરીકે તમને ધન્ય છે, શાન્તીજી ! પણ એમાં આપને અપમાન માનવા જેવું કશું—”

“ ખબરદાર ! ફરીથી એ વાત કરશો નહીં !” શાન્તીબાવા સુંદરરાવ હવે ડાળા કકડાવી ગરમ બની જઈ જોલ્યા. “ આ લેણુ-દેણુની વ્યવહારિક વાતોમાં મારી મનોરમાનું નામ હું તમને કદી લેવા દઈશ નહીં પણ ઉભા રહો ! તમે મારી મજાક કરો છો એમ લાગે છે. આ કેઈ બનસીલાલ સાહુકારનાં તમે મેહેતા કે મુત્સદ્દી હો એમ જણાય છે તો તમે માફ આટલું

મોટું કરજ બરવાને તૈયાર થયા છે તે મશ્કેરી નહીં
તો બીજું શું ?

“નહીં, શાસ્ત્રીજી ! અહીં એક ખુલાસો કરવાની
જરૂર છે. નાદેડની સાહુકાર બનસીલાલની પેહુડી એક
મારવાડી પેહેડી તરીકે બહોરમાં ગણાયલી છે, પણ
ખરી વાત તો એ છે કે દખ્ખણનાં બાણીતા સરદાર
ગોપાળરાવ દેશમુખ તેનાં ખરા માલિક છે, હું સરદાર
ગોપાળરાવનો વડો દીકરો ગોવિંદરાવ છું ! ખરા ભેદ
આ હોવાથીજ મેં તમારી કન્યાનો હાથ ધર્યો સઘળાં
દેણામાંથી તમને મુક્ત કરવાની—”

“નહીં નહીં, તમે સરદાર ગોપાળરાવના તો શું
પણ કોઇ રાજવંશીના સુવરાજ કાં ન હો પણ એવી
રીતે કરજની ફેડમાં કન્યા આપવાનું એવું કુકર્મ
સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને કાપી નાખશે તોય બનવાનું નથી.
હા, આ બાબતનો ફડચો થવે તમે એક સાધારણ ગ્રહસ્થ
તરીકે મારી બેટીની માંગણી કરવી હોય તો સુખેથી
કરજો અને તે ઉપર હું ખુશીથી વિચાર કરી ‘હા’ કે
‘ના’ નો જવાબ આપવો હશે તે આપીશ.”

પેલો સરદાર-પુત્ર હવે લાઈલાજ થયો !-તેણે
શાસ્ત્રીબાવાનાં સત્થપણા વિષે હેરતની આંગળી દાંતમાં
પકડી !

“જેમ મરજી, પિતાજી ! મારે માટે વધુ બોલ-

વાની જગ્યા તમે રાખીજ નથી પણ મારી એક બીજી અરજ સાંભળશો ?” પેલા યુવાન પુરૂષે નમ્રપણે પુછ્યું.

“ જોલો તો ખરા!—તમે શું કહેવા માંગોછો ?”

હું પ્રથમ તમને એમ પુછવા ઇચ્છું કે તમારી કને રોકડ પુંજ કેટલી છે ?

“ પંદર હજાર !”

ત્યારે તો સાહુકાર બનસીલાલનું અસલ ત્રીસ હજારનું લેહેણું વ્યાજ સિકકે આપતાં તમારા હાથમાં એક બદામ પણ રહેવા પામે નહીં એવી તમારી સ્થિતિ છે !”

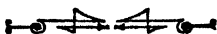
“ હા—તેવીજ છે !—બલકે વ્યાજ સિકકે અદા કરતાં તો પૂરેપૂરી રકમ પણ ઉભી થવાની નથી તે હું સમજી છું—પણ તમે કહેવા શું માંગોછો ?”

“ હું એમ કહેવા માંગું છું કે તમારી આવી દયા જનક સ્થિતિ જોઈ હું વ્યાજની રકમ લેવા ઇચ્છતો નથી. હું સુદલ રકમ ત્રીસ હજાર લઈ આ બટપટનો હવે છેડો લાવવા માંગું છું.

“ નહીં, હું તેમ બનવા દઈશ નહીં. મારા મરહુમ તીર્થરૂપને તમારાં રીણમાં હું કદી રાખવાનો નથી. મારું સ્વસ્વ વેચાઈ સટાઈ કે લુટાઈ કાં ન જાય, પણ હું મારી કને છેલ્લામાં છેલ્લી પાઈ હશે, તે પણ પ્રમાણિકપણે આપી દઈ મારા મૈયત પિતાનું સ્વર્ગ સાચવીશ !”

ધન્ય છે સુંદરરાવ, તારા ધરતીપર ધરેલા ધનસાન
રૂપી અવતાર ! ઓ પૈસાને ખાતર પ્રમાણિકપણું વેચનારા
પાપીઓ ! આ અનુપમ દાખલાપરથી કાંઈ ચેતો-કાંઈ
શીખો-કાંઈ બોધ લો ! જાતિ સ્વાર્થ સાધવા માટે પો-
તાનાં અતલગનાં સગાં-સ્નેહીઓનું વટીક હુરામતી લુટી
લેનારા ઓ સ્વાર્થી આંધળાઓ !-જરા તમારી આંખે
આવી બેઠેલા પડદાઓ ખોલી આ તરફ જુઓ !

પેલો જવાન પુરૂષ ચુપ થઈ ગયો !

પ્રકરણ ૫ મું.

—:૦:—

ઇશ્વર ઉપરની આસ્થાનું એક અપૂર્વ ચિત્ર.

“ શા માટે તમે વ્યાજ નહીં લો !-તેનું કંઈ કા-
રણ તો દેખાડો ?” સુંદરરાવે જરા થાલીને ફરીથી પુછ્યું.

તમારાં સત્યવાદી ભાષણે મારાપર એટલી
બધી અસર કરી છે કે મારા પિતાએ હું ધરથી
નીકળ્યો ત્યારે મને આપેલી છુટનો હું અહીં પોતે
થઈને ઉપયોગ કરવા ઇચ્છું છું. તેઓએ મને કહ્યું
હતું કે સુંદરરાવને હું નામથી તો શું પણ નજરથી
પણ ઓળખતો નથી, માટે તેની સ્થિતિ તને નબળી
જણાય તો મુઠલામુઠલા રકમ લઈ વ્યાજની રકમ
છોડી દેજે.”

“તમારા પિતા કેાઈ દયાળુ પુરૂષ હોવા બોધ્યે ગોવિંદરાવ, પણ મારે તેમની દયાનો એમ અણુધટતો લાભ લેવો નથી. સાંભળો, હવે હું વધુ લાંબું કરવા ઇચ્છતો નથી. આ આખું ઘર, મારાં તમામ ખેતરો અને પંદર હબ્બરની રોકડ પુંજી હું આ ઘડીથી તમારા કબજામાં આપું છું. હું અને મારાં બહાલાંઓ અમારા દીલપર જે કાંઈ વસ્તુ હશે તેટલાંજ લઈને આજને આજ અહીંથી બહાર પડીએ છીએ. અમારૂં જે કંઈ છે તે બધું આપતાંએ તમારૂં પુરેપુરૂં કરજી હું અદા કરી શકતો નથી, માટે જે કાંઈ વધુ નીકળતું હોય તેનાં અવેજમાં મને જેલમાં પુરાવશો તો ત્યાં જવા પણ હું તઈયાર છું, પણ તમારા માત્ર મુદ્દલ ત્રીસ હબ્બર આપીને બાકીનું હું મારી કને રાખી હરામનું ખાઉં એ તો મારાથી મરતાં બનવાનું નથી.

“ઓ શાસ્ત્રીબાવા ! તમને કેાઈ જેલમાં પુરવાનું નથી. અરે ! હું ક્યાંનો ક્યાં અહીં આવ્યો ! મારા પિતા તો એટલા દયાળુ છે કે તમે મુદ્દલ રકમ આપવાને અશક્ત હો તો તે પણ છોડી દે !”

“નહીં-મને કેાઈનું હરામનું બોધતું નથી. આ દ્યો, મારી તીબેરીની ચાવી. ઉલ્ટો સામો મેં તમારો આભાર માનવો બોધ્યે કે તમારી પુરેપુરી રકમ હું અદા કરી શકતો નથી તે છતાં તમે મને જેલમાં નખાવતા નથી,

અને એમ બોલતાં સાથેજ શાસ્ત્રીજી ઉઠીને ઓરડાની બાહર આવ્યા. પેલા જવાન પુરૂષે તેમને ઘણું કહ્યું કે “હું ફરીથી મારા પીતાને મળીને તેમનો છેલ્લો જવાબ લઈ આઉં ત્યાં સુધી તમે સુખજેથી આ ઘરમાં રહો,” પણ સુંદરરાવે તે માન્યું નહીં.

શાસ્ત્રીએ ઓટલાપર નીકળ્યા બરાબર પોતાનાં બહાલાંઓ, જેઓ ત્યાં રડતાં ઉભાં હતાં, તેમને હીમત આપી કહ્યું: “તમે રડોછો શામાટે? બબરુદાર! એકદમ ચુપ થઈ જાઓ! પરમેશ્વરે આપણને સુખમાં રાખ્યાં ત્યારે આપણે રડયાં નહીં, દુઃખ જોઈ રડવું કાં? સુખ-દુઃખ સંસારમાં સૌની પાછળ વળગેલું જ છે. ચાલો આપણું જે કાંઈ જંગમ કે સ્થાવર હતું, તે સર્વ આપણા વડીલનાં દેવામાં આ ઘડીથી આપણે આપી દીધું છે. આપણે માથે આપણો ઇશ્વર છે. ચાલ બેટા મનહર હીમત રાખ! દીકરી મનોરમા-તું ને તારી મનહર જોડે મારી પાછળ આવો!”

સુંદરરાવ શાસ્ત્રીનાં ઓટલાપર ઉપલો બનાવ બને છે તેટલા વખતમાં તો આગળા દરવાજાપર ગામનું લોક ઠઠમાર એકઠું થઈ ચુક્યું હતું. વિજળીને વેગે આખાં તુળબપુરમાં આ વાત ફરી વળી હતી કે શાસ્ત્રીબાવાનાં ઘરપર કાંઈ અચબુચ ધાડ આવી છે,” અને શાસ્ત્રીબાવા ત્યાંની વસ્તીમાં અતિશય લોકપ્રીય હોવાથી સર્વ કોઈ

તેમની દયા ખાતાં તથા તેમને માટે કકળતાં તેમનાં બારણા આગળ એક મોટી મેદનીરૂપે જમા થઈ ચુક્યાં હતાં.

“ઓ પિતાજી ! અમને ક્યાં લઈ જાઓછો ?” મનોહર મનોરમા પોતાનાં પિતાની સ્થિતિ એક કોડી વગરનાં કંગાળ જેવી બની ગયલી જોઈ હેબત જતાં રડીને પુછવા પડી. આ વખતે સર્વ કોઈની આંખોમાં આંસુ હતાં. પેલો જહી લાવનાર જવાન પોતે પણ રડતો હતો ! “અરે ! હવે આપણું શું થશે ? મુઠું હું અભાગણી, ત્યારે શું આખરે માફ સ્વપ્નું ખરું જ પડ્યું કે ? ‘આજથી આઠમે દહાડે !’ નો અર્થસુચક ઈશારો ત્યારે આ રીતે આ આફતનેજ લાગ્યો કે ?”

“બેટા ! ધીરધર દુનિયાં તજશે પણ તે દાતાર આપણને તજવાનો નથી ! ચડતી-પડતીનાં ચક્ર આગળ કોઈનું ચલણ નથી. રાજા રાવણ જેવા તેનાં તેમાં ચગદાઈ ગયા છે તો આપણા ત્યાં શા આસરા ? સાંભળો, બહાલાંઓ ! સુદરરાવ શાસ્ત્રીનાં સત્યને તજે સાચવવું હોય તો મારા હુકમને એકદમ શરણ થઈ સીડી ઉતરો ! પણ સખર, મનોરમા ! મેં કેવી મોટી ભુલ કરી ! આ તારાં ને તારી માનાં ગળામાં, હાથમાં, કાનમાં વગેરે જે કાંઈ દાગીનાં છે તે હવે આપણા નથી માટે આ જવાન અહરથને એકદમ કહાડી આપી હવાલે કરો !”

“હિ ઈશ્વર ! હવે તો હદ થઈ ! ઓ મહારાજ-

મહારાજ ! આ શું કરો છો ?” પેલા જવાન પુરૂષ, શાસ્ત્રીને દાગીના આપી દેવાનો હુકમ કરતાં જોઈ કગળી પડ્યો. “ મને કાંઈ જોઈતું નથી. હું તો આ જમી ઉઠાવીને પાછો ચાલ્યો જાઉં છું. આપનાં સદવર્તનથી હું પાણી પાણી થઈ ગયો છું. ખુદા ખાતર ઘરમાં પાછા ફરો, અને—”

“ શું બોલ્યા, ઘરમાં પાછો ફર ?” શાસ્ત્રીબાવા પેલા જવાન તરફ ફરીને પુછવા પડ્યા. “ ઓ નહીં-નહીં-એ કદી બનશે નહીં ! જે એકવાર આપ્યું તે આપ્યું ! તમે એનો કબજો લો કે છુટાવી દો તેનું હવે મારે કશું સ્નાન સુતક નથી. મારી ભુલથી દાગીના રહી ગયા હતા એ પણ અપાઉં છું.”

“ઓ પિતાજી ! ઇશ્વર આજે આપણી ઉપર એવડો કાં ફર્યો ? આ કેઈ ઘાતકી પુરૂષે બધું લીધું તો લીધું, પણ અમે સ્ત્રી જાતિનાં દીલપરનાં દાગીનાએ ઉતરાવી લેવા ઇચ્છે છે ?”

“ઓ નહીં-નહીં ! મને દાગીનાં તો શું પણ તમારી એક દમડી વટીક જોઈતી નથી !” પેલા જવાન પુરૂષે મનોરમાને ઝટ જવાબ આપ્યો. “ હે કુમારીકા ! ખુદા ખાતર તું રડ ના ! તને રડતી જોઈ દુઃખથી મારી છાતી ફાટી જાય છે ! મેં તારા પિતાને ઘણું કહ્યું કે મને કાંઈજ જોઈતું નથી, પણ આ વૃધ્ધ અહુસ્થ તે માનતા નથી !”

મનોરમા પેલા જવાનને કાંઈ જવાબ આપે તેટલાં શાસ્ત્રી બાવા બોલ્યા:—“મનુ! તારા જેવી શાસ્ત્રી ને સમજી દીકરીથી હું કાંઈ જુદીજ વકફી રાખતો હતો. લે આ જો, તારી માતાએ મારા એક શબ્દે દાગીનાં કાઢી આપ્યા ને તું આમ હઠ લઈ માફ દીલ દુઃખવે છે?”

“ઓ નહીં! પિતાજી! હું આપની આજ્ઞાની બહાર નથી, પણ કુદરતની લાગણીથી મને લાગી આવ્યાથી મારેથી બોલાઈ ગયું, તેની ક્ષમા ચાહુ છું! દયો, આ દાગીનાં! આ રહી મારી મોહનમાળા, આ મારી સોનાની બાંગડીઓ, આ મારાં નાકમાની નથ અને આ મારી હીરા જડીત બુટ્ટો!” અને આમ બોલતાં મનોરમાએ તે દરેક ચીજ પોતાનાં આંગપરથી એક પછી એક કાઢી આપી!

“શાબાશ! બેટા! તેં આજ તારું કુટુંબી શીળ સાચવ્યું ખરું! સુંદરરાવ શાસ્ત્રી ખુશ થઈ બોલ્યા.

પ્રકરણ ૬ કું.

એક હૃદયભેદક ચિત્ર—કેહી વગરનો કંગાળ !

મનોરમાએ બધા દાગીના કાઢી આપ્યા ખરા, પણ પોતાનાં નાકે માહેલી નથ કાઢી આપતાં તેણીની આંખોમાં ફરી એકવાર પાણી આવી ગયાં, કારણ કે આ નથ તેની બહુજ માનીતી અને મુલ્યવાન હતી. તેમાં પરોવેલાં મોથી બીજનાં ચંદ્ર સમાન અતિશય ચળકતાં અને પાણીદાર હતાં. તે બધાં મોતી એક સરખા ગોલ ઘાટનાં અને એક સટનાં હતાં. વળી ‘સુબની’ ને નામે ઓળખાતું પ્રત્યેક નથમાં આવતું લસણની કળીનાં ઘાટનું લંબાયું મોતી તેમાં બહુ મોઘું હતું. તે એકજ નંગના શાસ્ત્રી બાવાએ અઢી હજાર રૂપીઆ આપ્યા હતા અને નથમાંના બીજાં મોતીઓની કીમત તો બુદ્ધિ હતી, તે આખો દાગીનો લગભગ ૪ થી ૪૫ હજારની કીમતનો હતો. એવી મુલ્યવાન માનીતી ચીજ આંગપરથી કાઢી આપવી એ કાંઈ રમત ન હતી.

“લ્યો આ દાગીના, ગોવિંદરાવ !” હવે શાસ્ત્રી-બાવા પેલા જવાન ગ્રાહણ અહસ્થ તરફ ફરીને બોલ્યા. “મારી કમનસીબી એ છે કે આ દાગીનાઓ આપવા

છતાંએ હું તમારાં રીણુમાંથી પુરેપુરું માફ ગળું છોડવી શકતો નથી.”

“ નહીં, આ દાગીના મારે લેવા નથી. હું આપની મીસલમાંથી એક પુટી બદામને પણ હાથ લગાડવાનો નથી. શાસ્ત્રીજી ! હજીએ સમજે ને ઘરમાં પાછા આવો ! તુળજપુર જેવાં એક તુચ્છ ગામડામાં આવું પ્રમાણિક રત્ન છે આ વાત હું આગમચથી જાણતો હોત, તો, અહીં હું કદી આવત નહીં. હે ઈશ્વર તે આજે મારી કેવી કઠંગી સ્થિતિ કરી મેલી !” અને અહીં તે આનંદીબાઈ તરફ ફરીને બોલ્યો. “માતૃશ્રી ! ક્ષમા કરો ! જે કાંઈ થયું એ ભુલી જાઓ અને તમારા પતિને સમજાવી પાછાં ઘરમાં આવો ! ખારણા આગળ લેગી મળેલી આ મેદની તમે લોક ઘરમાં પાછાં ફરશો નહીં ત્યાં સુધી અહીંથી ખસવાની નથી. મેં આજે અહીં અચબુચ આવી લાગી તમે ચારે જણનાં દીલ દુખવ્યાં, તે વિષે, બન્ને હાથ જોડી હું તમે સર્વની ક્ષમા ચાહું છું !” અને અહીં આનંદીબાઈએ ઝટ જોઈ લીધું કે આટલું બોલતાં તે જવાનની આંખોમાં પાણી આવી ગયાં હતાં !

“થુંકેલી થુંક પાછી મોંમાં લેવાતી નથી, ગોવિંદ-રાવજી !” આનંદીબાઈએ ગદગદ કંઠે ઉત્તર આપ્યો. “લખ્યા લેખ કદી મિથ્યા જતા નથી. એકવાર તમને

સઘળું અપંચુ કર્યા પછી હવે અમે તે પાછું કદી લઈ શકીએ નહીં.”

“ ધન્ય છે તારા માત-પિતાને ! હે સાધ્વી ! ભી હોભે તો તારા જેવી સહનશીળ ને આજ્ઞાંકિત હોભે ! ”
 “ શાસ્ત્રીબાવા ગમે એવા દુઃખમાં હતા, તોપણ, આનંદીબાઈનાં ઉપલાં ધૈર્યવાન શબ્દો સાંભળી તેણીને ધન્યવાદ આપતાં બોલ્યા. “ સ્ત્રી-જાતિનું ખરૂં કર્તવ્ય-કર્મ એજ છે. જે સ્ત્રી પોતાનાં પતિની આજ્ઞાને તાબે નહીં થાય તે સ્ત્રી ગમે એવી સત્યશીળ હોય તે શા કામની ? ધણીનાં હુકમની બાહેર જનારી ધણીઆણી સંસાર-સાગરમાં ગાબડાં પડેલી એક હોડી સમાન છે, કે જે હોડી સંકટ સમયે પોતાના ધણીનો બચાવ કરી શકતી નથી.”

આટલું બોલી શાસ્ત્રીબાવા ગોવિંદરાવ તરફ ફર્યા અને બોલ્યા :

“ ગોવિંદરાવ ! હું એક ઇંજતદાર માણસ છું અને તમે બાણુતા હશે કે જેઓને ઇંજત પ્યારી હોય છે, તેઓ ઝાઝું બોલનારા હોતા નથી. મારા ઉપર કૃપા કરી આ દાગીના તમારા કબજામાં લો અને હવે મારો છુટકો કરો ! જે ઘરબાર હવે મારું નથી અને જે જમીન મારી માલેફીમાં રહી નથી, તે ઘરમાં વધુ વખત ખોટી થવું અને તે જમીનપર વધુ વાર ઉભા રહેવું એ મને શોભા આપનારું નથી, માટે,

કૃપા કરી આ સઘળા દાગીના સ્વાધીન લઈ મને અહીંથી હવે જઈ જવા દેશો !”

શાસ્ત્રીભાવા ઉપલા શખ્દો એવી દીન વાણીથી બોલ્યા કે ત્યાં હાજર રહેલા એકેએક જણની આંખોમાં ફરી એકવાર પાણી આવી ગયાં !

“હે પ્રભુ ! આ વૃદ્ધ ગ્રહસ્થને હું હવે શી રીતે સમજાઉં ?” ગોવિંદરાવ ગદગદ કંઠે કમળી પડ્યો. “શાસ્ત્રીભાવા ! કોઈને ખાતર નહીં તો ખુદાને ખાતર મારી જોડે એટલા સખત તમે મા થાઓ ! હું અહીં આવીને ફસી પડ્યો છું—એક નહીં પણ અનેક રીતે ફસી પડ્યો છું—મારી સ્થિતિ ઘણી કઠગી થઈ પડી છે ! હું આપને હાથ જોડીને વિનતી કરું છું કે મારું કહ્યું માની એક આઠ દહાડા તમે અહીં થાણી જાઓ—તેટલા અરસામાં હું મારા પિતાજીને મળી અહીં પાછો આવીશ—બનતાં સુધી તેમને મારી જોડે અહીં તેડતો આવીશ—અને પછી જે કરવાનું હોય તે સુખેથી કરજો. પણ હમણાં—”

“નહીં બનશે—ગોવિંદરાવ—મારાથી એ વાત કદી બનવાની નથી. તમે માથું પટકશો તોય સુંદર-રાવનાં મુખથી નીકળેલો શખ્દ તે પાછો લેવાનો નથી.” શાસ્ત્રીજીએ દ્રઢતાથી જવાબ આપ્યો. “નાહક માથાં ફાડ કાં કરો છો ? મારા મૈયત પિતાને તમારાં રીણમાં

હું કદી રાખવાનો નથી. ફરી ફરીથી કહું છું કે આ દાગીનાં સંભાળો ! હું હવે વધુ વખત અહીં ખોટી થવા ઇચ્છતો નથી.”

આટલું બોલી સુંદરરાવ શાસ્ત્રી પોતાની બન્ને હથેલીમાં જોડાજોડ પકડેલા દાગીના ગોવિંદરાવની નજદીક લઈ ગયા, પણ તેમને પાસે આવતા જોઈ તે જવાન ગ્રહસ્થ બે ચાર ડગલાં પાછળ હટી જવાથી શાસ્ત્રીબાવાએ તે સઘળા દાગીના ઓટલાની ઉપલી સીડીનાં બરાબર મધ્ય ભાગમાં સર્વને દેખત ખોલો બાલી કરી મેલી દીધા અને “ગમે લો કે લુટાવી દો તેનું મારે કશું સ્નાન-સુતક નથી” એમ બોલી આંગળીની એક ઇશારતથી પોતાનાં બહાલાંઓને પોતા પાછળ આવવાનું કહી તેવણ જરાએ ઉશ્કેરાયા વિના કેવળ શાંત અને મૌન ચેહેરે સીડી ઉતરી ચાલી ગયા !

તેમની પાછળ તેમની સ્ત્રી આનંદીબાઈ પુત્ર મનહરરાવ અને પુત્રી મનોરમા રડમસ ચેહેરે ચાલવા લાગ્યાં. આ વખતનો દેખાવ છાતી ફાડી નાંખે એવો કરુણામય હતો !

ગોવિંદરાવ તે મામલો જોતો દિગ્મુઠ સ્થિતિમાં ત્યાંજ ઉભો રહી ગયો ! “ધન્ય સુંદરરાવ તારાં સત્યને !” આટલા શબ્દો સિવાય બાણે તેની વચ્ચાજ ત્યાં બંધ થઈ ગઈ !

પ્રકરણ ૭ મું.

વડ હેડળ વાસો ?

આનંદીબાઈ આગળ અને મનહરરાવ તથા મનોરમા તેની પાછળ ચાલતાં હતાં. જરાએ કદયાન્ત કયાં વગર ગુપચુપ નીચી મુંડીએ આનંદીબાઈ આગળ વધતી હતી, જ્યારે મનહરરાવ પોતાની બહાલી બેઠેન મનોરમા, જેણી આ વખતે ઉંભરેા સહન કરી ન સકવાથી આરબેઆર રડતી હતી, તેણીની પાંખડી પકડી તેણીને ધીરજ આપવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરતો આગળ વધતો હતો !

ગોવિંદરાવ જે હજી ઓટલાપરજ હતો, તે એક પુતળાં પેરે સ્તબ્ધ ઉભો રહી તે મનોહર સુંદરી તરફ એક્કી નજરે ટીકતો રહી પોતાની આંખો આ ખરે દેખાવ ભેય છે કે કાંઈ સ્વપ્નું ભેય છે તે બાબે ગોચા વહેમમાં પડી ગયો હતો ! તેની આંખોમાંથી મોતી જેવાં આંબુઓની ધારા વહી રહી હતી !

ઘરનો કમપાઉન્ડ વટાવી શાસ્ત્રીબાવા જેવા બહેર રસ્તાપર નીકળ્યા તેવાજ લોકો તેમની આંબુબાંબુમાં ફરી વળ્યા અને “એ શી આકૃત છે ?” — “તમે કયાં ચાલ્યા ?” — “હવે તમે કયાં જશો ?” વગેરે સંકડો સવાલો પુછવા લાગ્યા. વળી ગામના કેટલાક સુખી

શ્રીમંતોએ, આ આકૃત જોઈ તેમને અને તેમના કુટુંબને પોતાને ત્યાં લઈ જવાની વિનંતી કીધી, પણ સુંદરરાવ એકના બે થયા નહીં. જેણે જેણે આ માગણી કરી તે દરેકનો ઉપકાર માની એકજ જવાબથી તેઓએ સર્વને ચુપ કરી નાખ્યા કે “જો મને પારકો આશ્રય લેવો હોત તો મારા માગનારની માગણી સ્વિકારતાં મને કોઈ મારનાર હતું? પણ મારે કોઈને માથે પવું નથી. મારે માથે મારો ઇશ્વર સમર્થ બેઠેલો છે. તે મને જ્યાં લઈ જશે ત્યાં જઈશ.” એમ કહી ગામનાં એક નાકાં પર આવી ઉભા. આનંદી, મનહર અને મનોરમા તેમની પાછળ પાછળ ચાલતાં હતાં તેઓ આવી પુગતાં તુળજપુર છોડી જવાનો પોતાનો શ્રેય તેઓએ તેમને બહેર કર્યો. ગામની પાદર સુધી તમામ લોકો તેઓને વળાવવા આવ્યાં હતાં, જેમને મોટી મહેનતે પાછાં વાળી તેઓ એક વડનાં ઝાડની નીચે નિરાધાર બેઠાં.

પેલી તરફ ગોવિંદરાવ-પેલા સરદાર-પુત્ર-ની સ્થિતિ બહુ કફેડી થઈ પડી. તેણે તે સઘળા દાગીના શાસ્ત્રીઓવા જવા પછી ઉંચકી લઈ, ઘરમાં જઈ તેમની તીજેરી ઉઘાડી તેમાં સંભાળથી મેલ્યા અને આખાં ઘરનાં બારી બારણાં બંધ કરી દરેકપર સીલ મારી ઘડની સંભાળ માટે બે રખેવાળ રાખી, તેજ દીવસે સાંજે તે પાછો પુણે ઉપડી ગયો.

સુંદરરાવ શાસ્ત્રી પોતાનું ઘર છોડી જે વખતે

ગામની પાદરે પહોંચ્યા તેજ વખતે ગામને બીજે નાકેથી
ઐરંગાબાદનો એક મોટો શ્રીમંત જાગીરદાર સરદાર
આનંદરાવ મેહેરજી તુળજપુરમાં પોતાના એક મોટા
રસાલા સહિત હાજલ થયો. આ આનંદરાવ સરદાર
પૈસે પૂર અને સખાવતે બહાદુર હતો. તેને પોતાના
હિંદુ ધર્મ પર મોટી આસ્થા હતી. અને શાસ્ત્રની
ધાર્મિક કથાઓ સાંભળવાનો જખરો શોખ હતો. તે
ઐરંગાબાદથી અઢેક વર્ષને આંતરે તુળજપુરમાં ભવાની
દેવીનાં દર્શન કરવા આવતો અને મહીનો એ મહીના
ત્યાંજ પડાવ નાંખી પુષ્કળ ધર્મદાન કરતો હતો. આખાં
તુળજપુરમાં તેને એકજ ધણી સૈથી પ્રીય હતા, અને તે
શાસ્ત્રીબાવા સુંદરરાવ હતા. સુંદરરાવની વિદ્વતા માટે
તેને મોટું માન હતું, જેથી જ્યારે તે તુળજપુર આવતો
ત્યારે શાસ્ત્રીને સૈથી પહેલી મુલાકાત આપતો. હાલ
તે ભવાનીનાં દર્શન ઉપરાંત પોતાની મરહુમ માતાનું
શ્રાધ્ધ કરવાની બેવડી મતલબથી તુળજપુર આવ્યો
હતો. સુંદરરાવ શાસ્ત્રી મારફતે આ ધર્મ કાર્યની સિધ્ધી
કરાવવાને તે ઐરંગાબાદથી ઉપડ્યો ત્યારથીજ તેણે
ધારી રાખ્યું હતું. તે પણ એક મધ્ય ગ્રહસ્થ હતો
અને શાસ્ત્રીબાવા જેટલીજ તેણે પણ ૬૦ દીવાળીઓ
હતી. ગામમાં હાજલ થતાંજ તેને શાસ્ત્રીબાવાનાં ઘર
પર અચબુચ આકૃત આવવાની બીના ખબર પડવાથી
તે બહુ દલગીર થઈ ગયો અને પોતાના રસાલા

ઉતારાપર મોકલી દઇ પોતે તેજ ઘોડેસ્વાર હાલતમાં તેમની શોધ કરવા દોડ્યો.

“બધા વગર ચાલશે, પણ તુલબપુરમાં સુંદર-રાવ શાસ્ત્રી વિના મને ચાલવાનું નથી.” તે ઘોડા ઉપટાવતો ગામની પાદર તરફ જતાં મન સાથે બબડ્યો. ખુદા કરેને ઘણા દુર ગયા નહીં હોય તો સાફ—રખે મને એકલાને ‘પાછું ફરવું’ પડે!” એમ વિચારતો સરદાર આનંદરાવ આગળ વધ્યો, પણ ગામની પાદરથી શ્રોડાંજ છેટાંપર એક મોટાં વડ વૃક્ષની નીચે તેણે શાસ્ત્રી બાવાને દુરથી પોતાનાં કુટુંબ બેઠે બેઠેલાં દીકાં.

ગરીબ ખીચારા સુંદરરાવ શાસ્ત્રી! પોતા કને જે કાંઈ હતું તે પાઈએ પાઈ પ્રમાણીકપણે આપી દઇ તેવણ કેવળ એક ભિક્ષુકની સ્થિતિએ પહોંચી ગયા હતા! તેમની કને કે તેમનાં બહાલાંઓ કને એક ખોટી અરધી પણ તે વખતે ખીસામાં ન હતી! કયાં જવું અને શો ઉપાય કરવો તેનો વિચાર કરતાં તે ચારે જણા બેઠાં હતાં અને “ઈશ્વર આપણને કાંઈ પણ માર્ગ દેખાડશે” એમ બોલતા હતા, તેટલાં સરદાર આનંદરાવને પોતા કને નહિ ધારેલા આવી ઉભેલા દીકા!

શાસ્ત્રી બાવાપર નજર પડતાંજ સરદાર આનંદરાવ ઘોડાપરથી ઉતરી પડ્યા અને દિલગીર ચેહેરે

પાસે જઈ આલિંગન કર્યું. આ બન્ને ગૃહસ્થો વચ્ચે વર્ષોની મોહબત હતી. સરદારે તેમની અચબુચ થઈ પડેલી સ્થિતિ વિષે પુછતાં સુંદરરાવે જરાએ ન ઉરકે-રાતાં શાંત મનથી દુઃકમાં તેનું ખ્યાન કર્યું. આ બીના સાંભળી સરદાર બહુ ખેદ પામ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

સરદાર આનંદરાવ—એણું વખતે આવી પહોંચેલો એક સાચો સ્નેહી.

“દુઃખભણનાં સરદાર ગોપાળરાવ દેશમુખ મારા પરમ સ્નેહી છે.” સરદાર આનંદરાવ બોલ્યા. જે મને એવી ખબર હોત કે તમારા મૈયત પિતાશ્રીપર તેમનું લહેણ હતું તો તે હું બાહારોબાહાર પોતે ભરી દઈ આવના જેવો બીકટ પ્રસંગ કદી આવવા દેત નહીં.”

હું આપનો આભારી છું, સરદાર સાહેબ, પણ જે બીનાથી પેટનો દીકરો પોતે અજાણ્યો હોય તે બીના આપ ક્યાંથી જાણી શકે? જે કાંઈ થયું છે તે ઇશ્વરેચ્છાથી થયું છે અને જે કાંઈ થશે તે પણ તેની ઇચ્છાનુસાર જ થવાનું, માટે, મારી હાલની હાલતનો મને જરાએ શોક નથી. હું દેવ-કૃપાથી અને આપ જેવા મિત્રોની મીઠી નજરથી આનંદમાં છું.”

સરદાર આનંદરાવ શાસ્ત્રીજીની અખુટ ધીરજ જોઈ પોતાનાં મન સાથે હેરત રહ્યો. “હે ઇશ્વર!” તે પોતાનાં મનમાં પઠાવડ્યો. “તારા ગુપ્ત લેહ કોણ કળી શકે પણ એવા એક સત્યશીળ મનુષ્યપર જ્યારે આવી વિપત્તિ આવી પડે ત્યારે બીજા પાપીઓની શી ગતિ થાય!” અહીં તે શાસ્ત્રીબાવા તરફ ફર્યો અને બોલ્યો: “આપે કહેલી અને મેં સાંભળેલી હકીકતથી હું બધું સમજી ગયો છું. હવે મારી એકજ અરજ છે, શાસ્ત્રીબાવા, કે મારા ઉતારાપર આવી આપ નિર્ભય પણે રહો. મારી જોડે માફ કુટુંબ પણ આવેલું છે, તેમની જોડે તમારાં કુટુંબને રાખશે તો હું ઘણા ખુશી થઈશ. હું અહીં તુળજાપુરમાં એ મહિના રહેવાનો છું માટે એટલી મુદત પુરી થવે હું તમો સઘળાંને મારી જોડે ઐરંગાબાદ લઈ જઈશ. અને ત્યાં હું તમને નવું ઘરબાર આપીશ. પરમેશ્વરે મને અખુટ ધન બક્ષેલું છે, તેનો ઉપયોગ આપ જેવા મારા વિદ્વાન મિત્રને મદદ કરવામાં હું કરીશ, તો ઇશ્વરનાં પણ મારા ઉપર આશિર્વાદ ઉતર્યા વિના રહે નહીં. વળી તુળજાપુરનું તમારું ઘરબાર અને જમીન વગેરે જે કાંઈ હોય તે મારા મિત્ર સરદાર ગોપાળરાવ દેશમુખ મારા એક સખુનપર તમને પાછું સ્વાધીન કરશે.”

“નહી, સરદાર સાહેબ, હું આપનો અત્યંત ઉપકૃત છું, પણ મને અને મારાં કુટુંબને આપને ઉતારે

લઈ જવાની, ત્યાંથી જે માસ પછી ઔરંગઝેબ જઈ ત્યાં નવું ઘરમાર રચાવી આપવાની કે સરદાર ગોપાળરાવ કનેથી માડું ઘર અને જમીન પાછાં અપાવવાની, એ ત્રણે આપની અતિ ઉદાર માંગણી હું અતિ મોટાં માન સહિત ના પાડું છું. ત્રણ માંહેલી એકે માંગણી હું સ્વિકારી શકીશ નહીં તેની માફી ચાહું છું. હું ઇશ્વરપર સંપૂર્ણ આસ્થા રાખનારો માણસ છું. તેણેજ મારી કાળજી અહોનીશ કરેલી છે અને તેજ કરે છે તથા હવે પછી કરશે. આપનાં મોટાં દિલની કીમ્મત હું અત્યાર આગમચનો કરી ચુકેલો છું અને તે માટે જેટલો ઉપકાર માનું એટલો થોડો છે. પણ સરદાર સાહેબ, મારી ઉપર દયા કરી અને મને મારાં નળણાં પોચાં સ્વ બળ ઉપરજ રહેવા દો !”

“અરે પણ અત્યારે તમારી કને એક પુટી દમડી પણ ન હશે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો?” સરદાર આનંદરાવ સાક્ષીબાવાની કદર ખાઈ પુછવા પડ્યા. બધું તો રહ્યું પણ આજે તમે ખાશો શું ? સુસો કયાં ? ને રાતવાસો રહેશો કયાં ? આ જંગલ જેહાનમાં તો રહેવાયજ નહીં ! વળી આવી નિરાધાર સ્થિતિએ તમે કયાં જશો ? એકાદ-બે દહાડા અહીં રહેશો-પછી તો તમને વિચાર કર્યા વિના કાંઈ ચાલવાનું છે ?”

“સરદાર સાહેબ ! તમે કેવા ને કેટલા દયાળુ છો ! પણ મારા જેવા એક અદના આદમી માટે વિચાર

કરવાનો શો હોય ?—‘મેરો ચિત્તો હર નાં કરે, કયા કરૂં મય થીત; હરકો ચિત્તો હર કરે, તાપર રહું નર્થીત’—એ નિયમમાં હું મજબુતપણે માનવાવાળો છું; ‘મુરદેકોળી દેત હય, કપડા-લેતા આગ, છતા નર ચિંતા કરે, તાકો બડો અભાગ !’ આ સિધ્ધાંત મારી નજર સામે અહોનીશ ઉભેલું છે, તો પછી મારે શા માટે ચિંતા અસ્ત મવું જોઈએ ? ખુદા કહે છે કે ‘તું’ મેરી છકરમે, તો મય તેરી શીકરમે !’—જે એમજ છે તો સરદાર સાહેબ ! પરમેશ્વર મારી શીકર કર્યા વિના રહેવાનો નથી ! મારી ચિંતાથી શું વળવાનું હતું ?”

“હવે તો હદ થઈ ! સુંદરરાવ શું તમે કોઈને પણ આસરે જવા ઇચ્છતા નથી ?”

“નહિં !—સિવાય કે એક ઇશ્વરને !”

“કબુલ કર્યું”-પણ તમારી આવી સ્થીતિ થયા પછી એવો ખોટો હઠ પકડવો એ આપ જેવા વિચારવંત પુરૂષને શોભતું નથી. તમારી સારી સ્થીતિમાં તમે કોઈનો આશ્રય ન લો તો તે વાજળી છે, પણ આવી કંગાળ હાલતમાં આમ છદ્ધ પકડવી એ તમારું અને તમારે આસરે પડેલાં તમારાં બહાલાંઓનું જાણી જોઈને અહિત ઇચ્છવા બરાબર છે, માટે, હજીએ સમજો અને તમો બધાં મારી જોડે મારા ઉતારામાં આવો ! ત્યાં

આપની કે આપનાં કુટુંબની લેશ માત્ર અવગણના થશે નહીં. હું આપને મારી ખરાબરનાં દરબજાનાં ગણી એક સ્વ-બંધુ જેવું માન આપીશ.”

“ નહીં ! ક્ષમા કરો, સરદાર સાહેબ ! આપ મારા તરફ હજી બહાર હેતસ્વિ છો, પણ—” અને અહીં શાસ્ત્રીબાવા આગળ વધતા અચકી ગયા.

“ પણ શું ?” સરદાર આનંદરાવે ધનતેજરીથી પુછ્યું.

“સંસારમાં સ્વ-બળ જેવું બળ નથી.” સુન્દરરાવ ઘણાજ ધીમા અવાજે બોલ્યા. સ્વ-બળ એ એક મહા-બળ છે. પુરૂષ પોતાના સ્વ-બળ પર મુસ્તાક રહેતો નથી, તે પુરૂષ પરવશ થઈ પડે છે મારાં દુઃખને લીધે મેં આપ જેવા મારા ઉદારવૃત્તિનાં મિત્રોને શા માટે આપદામાં નાખવા જોઈએ ? કર્મમાં ચઢતી હોય તો ચઢતી લોગવવી અને પડતી આવે તો પડતી શરણ થઈ સંતોષથી રહેવું એ વિચારવંત પુરૂષનું પહેલું કર્તવ્ય છે.—પુરૂષ જાતિનું એ એક ખરેખરું લાયકાત દર્શક લક્ષણ છે. પરમેશ્વર-કૃપાથી મારામાં બે ત્રણ જાતનાં હુન્નર છે. હું કથા કરી શકું છું, સંગીતનું જ્ઞાન ધરાઉં છું, અને જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ભણેલો છું. તો આ ત્રણ માહેલો એકાદ હુન્નર મારાં ગરીબ કુટુંબ પુરતું ગુજરાણ પેદા કરવા માટે પુરતો છે. વળી મારો

મનહરરાવ ઇંગ્રેજ ભાષા અચ્છી રીતે લખી-વાંચી તથા બોલી જાણે છે. તે એકાદ સ્કુલમાં સ્કુલ માસ્તરની નોકરી મેળવશે તો અમો બેડ બાપ-દીકરા શું ચાર પેટ પુરતું મેળવી નહીં શકીશું ?”

સુંદરરાવ શાસ્ત્રીની આ દાનાઈ ભરેલી દલીલો આગળ સરદાર આનંદરાવ મહાત્ થઈ ગયા. તેવણે મનમાં “આફરીન !” કરતાં શાસ્ત્રીબાવાની સ્વ-બળ ભાવનાપર હેરતની આંગળી દાંતમાં કરડી ! સરદાર સમજી ગયા કે ગમે એવી સમજાવટ છતાં સુંદરરાવ તેમને ઉતારે આવવાના નથી, તેથી તે માથાંજીક પડતી મેળી તેમને કોઈ બીજાં રૂપે તાત્કાલિક મદદ પહોંચાડવાના ભલા ભાવથી પુછ્યું : “સુંદરરાવ, આટલી વૃદ્ધ વયે પણ સ્વ-બળપર આધાર રાખવાની આપની દ્રઢતા જોઈ આપનાં એક મિત્ર તરીકે હું મગર છું, આપની ઇચ્છા એવીજ છે તો હું તમારું દીલ દુખવવા ચાહતો નથી, પણ મારી એક અરજ છે તે તમે સ્વિકારશો ?

“તે શું ?”

“તે એકે મારા સરનજમમાંથી હું એક ન્હાનો તંબુ, થોડાંક વાસણ અને બે ચાર દીવસ પુર્વે એટલી ખોરાકીની સામગ્રી મોકલી આપું, તેટલું સ્વિકારી મને આભારી કરશો ?”

“નહીં !”

“નહીં ?”

“ નહીં-મારા સરદાર !-હું હાથ જોડીને માગી લઉં છું કે મારા ઉપર આ પ્રકારનું દબાણ કરશે નહીં. પરમેશ્વર અમને કદી ભુખ્યાં રાખવાનો નથી ! જે આપ તરફની મદદ હું સ્વિકારવાનો હોત, તો અમો બધાંને આપને ઉતારે આવવાની શી હરકત હતી ? આપ ચિંતા કરશે નહીં-ઇશ્વર અમને કદી ભુલવાનો નથી. અણી ધીક વખતે તેની ગુપ્ત ને ગેબી મદદ આવી પુગશે.”

“ અરે પણ હવે કલાક-અઘા કલાકમાં તો જન્મવાનો વખત થશે અને આપ કને તો ખાવાની ખાક નથી તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ?”

“ તે વિચારવાનું ઇશ્વરે પોતાના હાથમાં રાખેલું છે, સરદાર સાહેબ !” શાઓખાવા શાંતપણે બોલ્યા. ‘દાને દાનેમે લોખા હુય ખામે વાલેકા નામ !’ આ સોનેરી વાક્ય શું તમે સાંભળ્યો નથી ? જે વસ્તુ જેના નસીબની હોય તેનેજ મળે છે. ઘણીકવાર આપણે માટે રાંધેલો રસોઈ આપણે ખાવા પામતાં નથી અને તે અન્ન વડે બીજા ત્રાહેત જીવોને તૃપ્તી મળે છે. કેઈ વાર શીરાપુરી તો કેઈ વાર કોરડો દીવસ કાઢ્યો પડે છે. એ બધું ઇશ્વરેચ્છાપર આધાર રાખે છે. કદાચ આજે અમારાં નસીબમાં ભુખ્યા રહેવાનું હશે, તેથીજ હું આપનો આશ્રય ના કાં ન પાડતો હોઉં ? કદાપિ આજે હુલાલ મહેનતથીજ ઇશ્વર અમને આપવાનો હશે તો અમે ભુખ્યાં ક્યાં રહેવાનાં હતાં ? સરદાર

સાહેબ ! પુરૂષ ગમે એવા પ્રયત્નો કરે, પણ ધણીનું ધાયું થાય છે. માટે નમ્ર અરજ કરું છું કે મારી કે મારાં કુટુંબની કશી કાળજી કરશો નહીં. ઇશ્વર સૌનો ખેલી છે. રાજગાદી ભોગવતા ભુપતિથી માંડીને ગલીગલીએ ભમતા બિશ્વક સુધી સર્વનો અન્નદાતા તે છે. મનુષ્યરૂપી મદદ એક નિમિત્ત માત્ર છે-ખરો મદદ ગાર પરમેશ્વર પોતે છે. તે આપવા આવતો નથી પણ અપાવે છે. એ આપવા-અપાવવાનાં બે પ્રકાર છે. એક હલાલ મેહેનતનું અપાવવું અને બીજું આઈતું અપાવવું. હલાલ મેહેનતનો મદલો એ સ્વ-બળનું ફળ છે અને આઈતું મેળવવું એ કર્મ-બળનું ફળ છે. આ કર્મબળનાં પ્રકાર બે જાતનાં કહ્યા છે, એક કૌંઠનાં આશ્રયમાં રહી નીચપણે ખાવું અને બીજું અચબુચ વારસારૂપે કે ધનરૂપે પ્રાપ્ત કરવું. પહેલાં કરતાં છેલ્લો પ્રકાર માનદાયક છે, પણ એટલું છતાં સ્વ-બળનું પ્રાબલ્ય સૌથી મોટું છે. સરદાર સાહેબ ! આપને બહુ તસદી થઈ, તડકો વધ્યો જાય છે અને આપ એસઆરામવાળા આનંદી પુરૂષ છો, માટે આપને ઉતારે સુખેથી સીધારશો.”

“ નહી, શાસ્ત્રીજી ! જ્યાં સુધી આપને માટે કાંઈ યોગ્ય માર્ગ નહીં નીકળે ત્યાં સુધી હું અહીંથી હટીશ નહીં.” સરદાર આનંદરાવ ઠરાવથી બોલ્યા અને પેલાં વડનાં ઝાડ હેઠળ પલાંડી વાળી બેસી ગયા.

મકરણ ૬ મું.

ધંધર ઉપરની આસ્થાનું પહેલું ધનામ !

એક પળ તેમણે કાંઈ વિચાર કર્યો અને ઝટ બોલી ઉઠ્યા: “સુંદરરાવ! હલાલ મહેનતથી પૈસો પેદા કરવામાં આપને કાંઈ હરકત છે કે ?”

“એવો પ્રમાણીક પૈસો મેળવવામાં હરકત શેની હોય, સરદાર સાહેબ!” શાસ્ત્રીજીએ તુરત ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે કૃપા કરી અહીં બેસો અને માત્ર એકજ ધંધરી ખ્યાલ દર્શક સુંદર સંગિત સાંભળાવો. ઘણા લાંબા વખતે મારે આજ આપનું ગાણું સાંભળવું છે!”

“જેવી આજ્ઞા, મહારાજ!” એમ બોલી શાસ્ત્રીજી ઝટ સામે બેસી ગયા અને નીચલું હકીકી પદ પોતાના ઢોકીલ જેવા કંઠથી લલકારવા માંડ્યું:—

(પદ.)

તોડે રટત રટત સખ હારે,

શેષ થકે તેરો નામ અનંતા;

કોટિન પદ ઉચ્ચારે—તોડે—(ટેક)

પ્રહ્લા બેદ બનાયકે થાકે,

વિષ્ણુ લીન ઔતારે !

શિવ નિશદિન તોરો ધ્યાન ધરત હુય,
ઔર હુય કૌન બિચારે!—તોહે રટત૦—(૧)

ધૃવ, પ્રદહાદ, બ્યાસમુનિ નારદ,
કોઉ ગોરે કોઉ કારે!

એ રસનાંસે જો કોઈ સમરે,
સો સખ તોરે ખ્યારે!—તોહે રટત૦—(૨)

આપહિમે તું આપ બસત હુય,
આપહિ આપ ઉચ્યારે;

બનારસી અબ સખ કછુ દેખત,
સખ ઘટ ભઈ ઉજિયા રે!—તોહે રટત૦—(૩)

વગર શકે તે એક સુંદર સંગીત હતું અને
સુંદરરાવ જેવા ગાયનકળાના એક અવ્છા આશકને
મોઢે તે સાંભળવું એ કુદરતની એક મોતેબર મોજ
મેળવવા જેવું હતું. સરદાર આનંદરાવ આ ઇસ્કે હુકીકી
ખાણુંથી ખરેજ આનંદ પામ્યા. તેમનો હેતુ હરકોઈ
રીતે શાસ્ત્રીબાવાને વરતાવવાનોજ હતો એટલે આ
દિલજીત સંગીતે તેમાં ઉમેરો કરી આપ્યો.

સંગીત પુરું થતાં શાસ્ત્રીબાવાને શાખાશી આપી
સરદાર જવા ઉઠ્યા.

શાસ્ત્રીજી! આપનો મુકામ અહીં કેટલો વખત છે?”

“ઈસવર બાણે! હું કાંઈ કહી શકતો નથી, પણ

આજકાલમાં હું અહીંથી દોલતાબાદ તરફ જવાનો વિચાર રાખું છું.”

“આજકાલમાં? એ મારા માનીતા મિત્ર! એટલા આકળા કૃપા કરી તમે થશો નહીં. મારી બધી યોજના તેથી ઉલટાઈ જશે. મારાં માતૃશ્રી છ માસ થયાં સ્વર્ગ-વાસ પામ્યાં છે અને તેમનાં શ્રાધ્ધ વગેરેની ધર્મક્રિયા કરવા માટે તથા શ્રી ભવાની દેવીનાં ઉત્સવ માટે તો હું આપની કુમકપર અહીં આવ્યો છું. હું તમને વધુ વખત ખોટી કરીશ નહીં, પણ કૃપા કરી એક પખવાડીયું તમે અહીંજ ગાળી કાઢો તો ઠીક, મારે તમારા હાથે સઘળું ધર્મદાન કરાવવું છે.”

“હું આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક છું. સરદાર સાહેબની એવીજ ઇચ્છા છે તો હું એક પખવાડીયું અહીં ખુશીથી રહીશ.” શાસ્ત્રીબાવાએ નમ્રપણે ઉત્તર આપ્યો.

“હું તમારો બહુ આભારી થઈશ.” સરદાર આનંદરાવ આનંદ પામી બોલ્યા. “વારૂં આપને તુળજપુર ગામમાં આવવાને કાંઈ વાંધો હરકત છે કે ?

“હરકત શેની હોય ? મેં કાંઈ કેઈની ચેરી થોડી કરી છે કે નહીં આઉં ? આપની આજ્ઞા હશે તો હું એકલો ત્યાં આવી આપની આજ્ઞાનુસાર જે કહેશે તે કરીશ.”

“મને એટલુંજ જોઈતું હતું અને હું ખુશી

હું કે મારા એક સખુને તમે હા કહ્યું છે. શાસ્ત્રીજી? જે સુંદર સંગીત તમે મને હમણા સંભળાવ્યું છે તેની કદરદાનીમાં મારી તરફની આ નિર્જીવ ભેટ કબુલ રાખી મને આભારી કરશો.” એમ બોલી સરદાર આનંદરાવે કાગળમાં વીંટાળેલું એક ન્હાતું પડીકું શાસ્ત્રીજીવાનાં હાથમાં મેલ્યું. તમે જાણો! મને દિલ્લીર કરશો નહીં. હું આ અવેજ કાંઈ તમને મુક્ત આપતો નથી. સંગીતશાસ્ત્રનાં તમારાં ઉંચા જ્ઞાનની પીછાનમાં આ એક નિર્જીવ રકમ છે. જે સ્વિકારી મને ઉપકારી કરજો.”

પોતાની થયલી કદરદાનીનો સુંદરરાવ કાંઈ ઉત્તર આપે તે સાંભળવાની દરકાર કર્યા વિના સરદાર આનંદરાવ ઝડપથી ઘોડેસ્વાર થઈ ત્યાંથી મારતે ઘોડે પોતાના ઉતારા તરફ નીકળી ગયા!

“હે પરમાત્મા! તું કેવો દયાળુ છે! જે ભાવિક સેવકો તારાપર આસ્થા રાખે છે તેમને અણીધીક વખતે પણ તું કેવી નહીં ધારેલી મદદ કરે છે તેનો આ કરતાં વધુ અસરકારક દાખલો શોધવા જવાની મને શી જરૂર છે” સરદાર આનંદરાવનાં ગયા પછી પેલું પડીકું ઉખલી તેમાં નજર નાખતાં શાસ્ત્રીજીવા બોલી ઉઠ્યા. તેમાં સો સો રૂપિયાની કરવસી નોટનાં પાંચ કકડા મેલેલા હતા. પાંચ મીનીટની વાતપર મારી કને

પાંચ અરધી ન હતી, પણ ઇશ્વર કેવો દયાળુ છે કે સરદાર આનંદરાવનાં અંતઃકરણમાં દયા મેલી મને ૫૦૦) રૂપીયાની બક્ષેસ અપાવી ! બુઓ, મારાં બહાલાંઓ, બુઓ ! આ દાખલા ઉપરથી આપણને કેટલું બધું શીખવાનું છે ? કેણે ધાર્યું હતું કે આપણી ઉપર આજે એવી આકૃત પડશે અને તે કટોકટ પ્રસંગે સરદાર આનંદરાવ આપણી મદદે આવી આ રીતે આપણી મુઝવણ ટાળી નાખશે ? દીકરા મનહરરાવ, દીકરી મનોરમા, શું ધાર્યું ? શું આ બનાવમાં પરમાત્માનો હાથ નથી એમ તમે ધારો છો ?

“ઓ પિતાજી ! એમ કેમ કહેવાય ? જે બનાવ નજરની સામે જીવતો જાગતો બન્યો એની સચ્ચાઈ અમારાથી કેમ ના પાડી શકાય ?” તે બંને ભાઈ બેહેન આનંદી એહેરે બોલી પડ્યાં. “આજે અમારી સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે પરમેશ્વરપર રાખેલી પ્રમાણીક આસ્થા કદી મિથ્યા જતી નથી.”

તે ચારે જણે તે વડ-વૃક્ષ હેઠળ સાથે ઉભાં રહી શાંત મનથી એક ન્હાની ઇશ્વર પ્રાર્થના કરી આ અણધારેલી મદદ માટે પ્રભુનો પાડ માન્યો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

—:૦:—

“પા કલાકની વાતપર મારી કને પાંચ
અરધી ન હતી?”

એજ વખતે એક ગાડું ત્યાં આવી લાગ્યું અને તેમાંથી તુળબુરનો એક સુખી શેહેરી નાના સાહેબ નીળાબકર ઉતરીને શાસ્ત્રીઆવા સામે આવી ઉભો.

શાસ્ત્રીજી ! પ્રથમ હું આપની ઉપર આજે જે અચળુચ આકૃત આવી પડી છે, તેણે આખાં તુળબુરને શોક-સાગરમાં ગરક કરી દીધું છે. મારી અને બીજા કેટલાક આપના હિતચિંતકોની વિનંતિ સ્વિકારી તમે અમારે ત્યાં કે કોઈને ત્યાં ન પધારતાં આ વન-વગડામાં વડનાં વૃક્ષની નીચે આવી રહ્યા છો, તો જેમ કાંઈ આપની મરજી; પણ કેવી નીરાધાર સ્થિતિ વચ્ચે આપનું ઘર છોડી નીકળવું થયું છે, તે યાદ થતાં, મારો આંખ્યોમાં ઝળઝળીયાં ભરાઈ આવે છે. હું આ બનાવપર મારાં મનનું સમાધાન કેમે કરતાં કરી શકતાં નથી, માટે, આપના એક ચત્કીચિત મિત્ર તરીકે માણુ-સાઈ લાગણીથી દોરવાઈને મારી જોડે આ ગાડીમાં બે પાંચ દીવસ આલે એટલા ચોખા, દાળ, ધી, ખાંડ, લાજી-તરકારી, થોડાંક વાસણો તથા લાકડાં લઈ આવ્યો છું, જે સ્વિકારી મને આભારી કરશે. હું આપની

લાગણી દુખવવા ઇચ્છતો નથી, પણ મહારાજ ! મારો એટલી નમ્ર વિનંતિ સિકારી ના પાડ્યો નહીં.”

તુળજપુરમાં પોતાને ચાહનારા કેટલા બધા હિત ચિંતક મિત્રો વસે છે, આ ખ્યાલ થતાં, શાસ્ત્રીબાવાની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા માંડી ! ગામ છોડીને બાહર આવ્યા, તોય, હજીએ લોકો તેમની કળકળ બાળગે છે આ વિચારે સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને એક ન્હાનાં બાળક પેરે રડાવ્યા !

“નાના સાહેબ ! તમે કેવા માયાળુ છો ! હું તમારો આભાર કયા શબ્દોમાં માનું ?” શાસ્ત્રીબાવા પોતાના ઉભરાનું સમાધાન થતાં પાછા શાંત થઈ ગદગદિત કંઠે બોલ્યા. “પણ મને માફ કરો ! ઘણાજ દુઃખ સાથે મને આપની માયાળુ માગણીનો અસ્વિકાર કરવો પડે છે. મેં હમણાંજ એવી ઉદાર માંગણી માટે સરદાર આણંદરાવ જેવાને પણ આભાર સહિત ના પાડ્યું છે.

“સુંદરરાવ ! આપણે વર્ષોનાં મિત્રો છીએ. એક ખરા મિત્રની ફરજ શું છે તે તમો સારી પેઠે અમજો છો. આપને તે શીખવવી પડે એમ નથી, તો મારી લાગણીને આમ કહી તમો દુઃખી કરસો નહીં. હું કેવા ભલા ભાવથી અહીં આવ્યો છું તેનો જરા વિચાર કરો ! ‘મુશ્કેલીમાં મિત્રની, ખરો કસોટી થાય, હીરો સંઘડા પર ચઢે, તોજ અમક પરખાય’ આ સિધ્ધાંત મારા

કરતાં આપ જ્ઞાનિ પુરૂષ વધું સમજી શકો એમ છે.”
પેલા કેઈ નાના સાકળે દીન વાણીથી ઉત્તર વાળ્યો.

તેનો ઉતરી ગયલો ચેહેરો જોઈ શાસ્ત્રીભાવાને
લાગી આવ્યું. એક પણ તેવણ કાંઈ બોલી શક્યા નહીં.
પછી જટ બોલી પડ્યા કે “હે મમતાળુ મિત્ર! મને
માફ કરો! મારી નેમ તમારી લાગણી દુખવવાનો નથી.
મેં તો સામો આપનો આભાર માનવો જોઈએ કે આટલે
દુરથી આપ મારી ને મારાં કમનસીબ કુટુંબની કદર
ધરીને અહીં સુધી આ સામગ્રી લેતા આવ્યા છો. તમને
રંજીદા થવાનું કશું કારણ નથી. હું આપને કે આપનાં
અન્નને હીણતો નથી, પણ મેં ઠરાવ કરેલો છે કે
ઇશ્વર ઉપરની આસ્થા છોડવી નહીં. સર્વનો અન્નદાતા
તે છે. પા કલાકનો વાતપર મારી કને પાંચ અરધી ન
હતી, તેવી સ્થિતિમાં પણ સરદાર આનંદરાવ જેવાની આ
કરતાં ચઢતા પ્રકારની ઉદાર માંગણી મેં ઉપેકાર સહીત
ના પાડી હતી, તો હાલ, દેવ કૃપાથી હું એક ન્હાની
પુંજી ધરાવવા છતાં આપની માંગણીનો સ્વિકાર કેવી
રીતે કરી શકું? મને ચાહનારા મારા મિત્રો મારી
નજરમાં સરખા છે. સરદાર આનંદરાવ જેવાને ના
પાડ્યા પછી આપની માંગણી હું કબુલ કરું તો આડ-
કત્રી રીતે હું તેમનું અપમાન કરું છું એમ કહેવાય.
અહીં આવ્યા પછી હમણાજ મેં મારી હલાલ મહેન-
તથી એક મોટી રકમ બક્ષેસમાં મેળવી છે. લ્યો હું

તમેથી તે વાત છુપાવવા ચાહતો નથી. પોતાને ઉતારે આવી રહેવાની અથવા પોતે જે સીધું મોકલે તે સ્વિકારવાની તે બહા સરદારનો માગણી જ્યારે મેં આભાર સહિત ના પાડી, ત્યારે, તેઓએ મારી કને એક ઇસ્કે હકીકી પદ ગવડાવ્યું અને તે પદ ગાવાનો દક્ષણાં રૂપે પાંચસેં રૂપીયાની નોટ ઉદાર દીવથી કાઢી આપી તેઓ હમણાંજ અહીંથી સીધાયા છે. હવે કહો મારા પ્રીય બંધુ, કે ગાંઠે ગયું ધરાવવા છતાં હું આપની આ માગણી સ્વિકારું તો તે હરામખોરી કહેવાય કે કાંઈ બીજું? જ્યારે મારી કને એક પુટી બદામ નહોતી ત્યારે મેં આ પ્રકારની માગણી સ્વિકારવાનું મન ન કર્યું, તો હવે, પાંચસેં રૂપીયા પાસે હોવા છતાં આ હરામનું ખાવાને મારા મનને હું કેવી રીતે સમજાવી શકીશ? પણ સખર કરો! નાના સાહેબ! તમે નારાજ થશો નહીં. એક શરતે હું તમારી માગણી સ્વિકારીશ.”

“શી શરતે?” નાના સાહેબે મનમાં કાંઈક ખુશી થતા પુછ્યું.

“તે શરત એ કે તમે જે સામગ્રી લાવ્યા છે તેની વાજબી નહીં તો નામની કીમત પણ લઈને મને આપશો તો હું તે ખુશીથી લઈશ.”

નાના સાહેબ વિચારમાં પડી ગયા! સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને તેઓ વર્ષોથી પીછાણતા હતા, પણ તેઓ ઈશ્વર

પર આટલી બધી આસ્થા રાખનારા આસામી છે એવો જાતિ-અનુભવ તેમને આજેજ મળ્યો હતો !

“ સુહરરાવ ! આ સામગ્રીનાં હું તમારી પાસે પૈસા લઉં ? ત્યારે તો કલિયુગની હવે હદ થઈ ! ” નાના સાહેબ કગળી પડ્યા.

“ આપને મુંઝાવાનું કાંઈ કારણ નથી, મારા દોસ્ત ! શું આ વસ્તુઓ તમારે ત્યાં વગર પૈસે આવી પડી છે ? શું તમે તે ખરીદવા ગયા હશે ત્યારે તે તમને મુક્ત આપવામાં આવી હતી ?

“ નહીં મુક્ત હતી કે પૈસા પડ્યા હતા તે સવાલ અહીં છેજ નહીં. અહીં તો એક મિત્ર તરીકેનો મારી ફરજ શું છે તેનો પ્રશ્ન છે. શું હું તમારો મિત્ર નહીં ? ”

“ એક છોડીને હજારવાર તમે મારા મિત્ર !—તમારી સાચી મિત્રતાની આ ટાકણે હું મારાં ખરાં અંતઃકરણથી કદર ખુબુ છું, પણ મિત્રતાને વચ્ચે લાવી તમે શું મારા સત્યાગ્રહને પાણીમાં નંખાવવા ઇચ્છો છો ? હું હાથ જોડી પગે પડીને તમને વિનંતિ કરું છું કે તમારા મનમાં તમે જરાએ માહું લાવશો નહીં ! હું માગી લઉં છું કે આ સામગ્રી તેની વાજખી કીમ્મત લઈ તમે મને આપો અને તે સ્વિકારવાને હું અબઘડી તૈયાર છું ! ”

હવે હદ થઈ !

નાના સાહેબ નિરૂપાય બની ગયા ! “ મિત્રતાને વચ્ચે લાવી તમે શું મારા સત્યાગ્રહને પાણીમાં નાંખાવવા ઇછો છો ? ” આ શબ્દો તેમના કાનમાં ફરી ફરીને ગોચ્યા પડ્યા કરવા લાગ્યા !

પ્રકરણ ૧૧ મું.

—:~:—

“ દાને-દાનેમેં લિખા હય ખાનેવાલેકા નામ ! ”—ઘર બેઠાં મળેલી મદદ.

“ જેમ મરજી, પણ આ લાવેલી સામગ્રી હું પાછી લઈ જવાનો નથી. ” નાના સાહેબે થોડો વખત વિચાર કરો અંતે જવાબ આપ્યો.

“ ભલે ના લઈ જતા, કારણ કે એની મને અત્યારેજ જરૂર છે અને આપ મારફતે એ અહીં આવી લાગી એમાં પણ ઇશ્વરનીજ કાંઈ શુભ કરામત છે, તેજ પરમાત્માનો હુપો હાથ એમાં સમાયલો હું સમજુ છું. શાસ્ત્રીબાવાએ ઝટ જવાબ આપ્યો. “ કહો મારા મિત્ર, આ સર્વ સામગ્રીનાં શું કીમત મારે અદા કરવી જોઈયે ? ”

“ માત્ર એક રૂપિયો ! ”

“ એક રૂપિયો ! ” નાના સાહેબ આ શું બોલો

છો ? આ ચોખા, દાળ, ઘી, ખાંડ, બાજી તરકારી વાસણો અને લાકડાં એ બધાંનો માત્ર એક રૂપિયો ! સુંદરરાવ ચકિત થઈ બોલ્યા. “ઓછામાં ઓછા વાસણોજ પંદર-વીસ રૂપીયાની કીંમતનાં હશે !

“તમે જ્યારે નથીજ સમજતા ત્યારે જ્યાં ત્યાંથી મારા મનનું મેં સમાધાન કીધું છે, મહારાજ, માટે માગી લઉં છું કે નકામું માફ દીલ દુખવશે નહીં.” નાના સાહેબે જવાબ આપ્યો.

“શું આ બધી ચીજોની કીમ્મત એકજ રૂપિયો છે ?” સુંદરરાવે નરમાશથી પુછ્યું.

“નહીં ! તે એક રૂપીયાનો માલ છે એમ મારેથી જુકું ન બોલાય, પણ જ્યારે તમને બહલા વિના લેવું નથી ત્યારે મેં માત્ર આ નામની કીમ્મત કહી જ્યાં ત્યાંથી તમારી અગવડ મટાડવાની નેમ રાખી છે.”

“હું આપનો બહુ ઉપકારી છું, પણ એક રૂપિયામાં આટલી બધી વસ્તુઓ હું કદી સ્વિકારી શકું નહીં. હું તમને એ બધી ચીજોનાં એકંદર પચ્ચીસ રૂપીયા આપવા આહું છું”

“ના હું તે લેવાનો નથી !”

“તમે લેવાના નથી તો મારે આ ચીજો સ્વિકારવી નથી.” સુંદરરાવ ઠરાવથી બોલ્યા. “નાના સાહેબ, તમે સમજી ને શાણા થઈ આમ કેમ કરો છો ? તમારી માયા

ને મિત્રતાની હું પુરતી કદર જુજું છું. હું તમારું દીલ દુખવવા માંગતો નથી, પણ જો મારા સત્યાગ્રહને તમે સાચવવા ચાહતા હો તો મન મોટું કરી મારી માગણી કબુલ કરો !

“મને માત્ર પાંચ રૂપીયા આપો !”

“ નહીં ! પાંચ રૂપીયા ઉપરની તો આ પરચુટણ સામગ્રી હશે !”

“ ત્યારે દશ આપો !”

“દશ રૂપીયાથી વધુ કીમ્મતનાં તો વાસણો છે !”

“ચાલો બાર-પંદર રૂપીયા !”

“ ના ! પચીસમાં એક દમડી ઓછી નહીં !”

“ ત્યારે હું મિત્ર જેવા મિત્રની મિત્રાઈની તો તમારી નજરમાં કંઈ કીમ્મતજ નહીં કે સુંદરરાવ ?” અહીં નાના સાહેબ પોતાનો વાક્ય પુરો કરે તેટલાં અહીં એક કોમળ સાદ સંભળાયો. “ વચ્ચે બોલવા માટે પ્રથમ ક્ષમા ચાહું છું, પણ એવા એક સાચા મિત્રનું દીલ વધુ દુખવશે નહીં એવી મારી નક્કર વિનંતી છે !

પ્રીય વાંચનાર ! આ બોલનાર કોમળ નહીં પણ આપણી વાર્તાની મુખ્ય હીરોઈન મધુરી મનોરમા હતી !

“તારૂં કહેવું ખરૂં છે, બેટા, પણ આટલી બધી વસ્તુ પંદર રૂપરડીની નીજીવ કીમ્મતમાં—”

“ નહીં પિતાજી, અહીં વસ્તુની કામ્મત કરવાની નથી, પણ એ વસ્તુઓનાં લાવનારની માયા-મોહનતની કીમ્મત કરવાની છે.”

“ ધન્ય છે તને જન્મ આપનાર માવતરને ! હે કુમારીકા તું લાખ રૂપિયાનો ખોલ ખોલી !” અહીં નાના સાહેબે મધુરી મનોરમાને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું. “ તારા પિતા આજે મારા જેવા એક અદના મિત્રપર કેટલા સખ્ત થાય છે તે જોયું ? પરમેશ્વર તારું કલ્યાણ કરો, બેટી ! તેં તારા પિતાજીને પ્રસંગોપાત બહુ કીમતી સલ્લાહ આપી છે.”

“ તમે બધાંની મરજી એવી છે કે આ સર્વ વસ્તુઓ પંદર રૂપિયા આપી આપણે સ્વિકારવી ?” શાસ્ત્રીજીએ પોતાની સ્ત્રી આનંદીબાઇ તથા છોકરાઓ તરફ જોઈ પુછ્યું.

“ હા,” ત્રણે એકે અવાજે બોલ્યાં.

“ એમ છે તો હું હવે મારા મહેરબાન મિત્ર નાના સાહેબને નારાજ કરીશ નહીં. મહારાજ ! દયો, આ સો રૂપિયાની નોટનો એક કકડો છે એમાંથી પંદર રૂપિયા વાળી લઘ બાકીના મને અહીં પુગાડજો. એમ બોલી શાસ્ત્રીબાવાએ સરદાર આનંદરાવવાળી પેલી પાંચ નોટોમાંથી એક કાઢી આપતાં કહ્યું.

“ રૂપિયા ક્યાં નહાશી જવાના છે, સુંદરાવજી ? નોટ વટાવીને ધીરજે મોકલી આપજો.”

“નહીં, એમ ન બને ! આ સોનો કકડો સાથે લેતાજ જાઓ.” એમ બોલી સુદરરાવે તે નોટ નાના સાહેબનાં ખીસામાં ખોસી દીધી !

“આવ બેટા મનહર, આ ગાડાંમાંથી સર્વ સામગ્રી ગાડીવાન જોડે આ ઝાડથી નીચે લાવી મેલ અને મનોરમા, હું પટોશનાં નાળામાં સ્નાન કરી આઉં છું તેટલાં તું ને તારી મા રસોઈ તૈયાર કરો !”

“શાસ્ત્રીજી ! હું હવે રજા લઈશ.” નાના સાહેબ હવે જવા ઉઠ્યા.

“માફ કરજો, મારા સાચા મિત્ર ! મારાં આજનાં વર્તનથી આપનું દીલ જરાયે દુખવશે નહીં. બહુ દુખાયલાં દિલ સાથ મને આમ કરવું પડ્યું છે, પણ એમાં મારો ઉપાય નથી. બોલો, નાના સાહેબ, મારે માટે તમારા દીલમાં કાંઈ એછું તો લાગ્યા નથીની ?”

“જરાયે નહીં, સુદરરાવ, ઉલટું આજથી તમારે માટેનું માફ માન બેવડું વધ્યું છે. ચાલો સાહેબજી ! તમારો બાકીનો અવેજ હું સાંજે મારાં ખાત્રીનાં માણસ જોડે મોકલી આપીશ.”

“કાંઈ ચિંતા નહિં !” અને અહીં તેઓ છુટા પડ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

—:૦:—

મનોરમાનું બીજું સ્વપ્ન—“આજથી
આઠમે દહાડે!”

સુંદરરાવ શાસ્ત્રીપર આવેલી આફત પછીનો તે આઠમો દીવસ હતો, સરદાર આનંદરાવની મરનાર માતા ગોપીકાબાઈનાં શ્રાધ તથા ધર્મદાન વિગેરેનું કામ આજે સાંજેજ શાસ્ત્રીબાવા આટોપી ચુક્યા હતા. હવે માત્ર આસાયસ અને ભવાની માતાનાં નિત્ય દર્શન માટેજ સરદાર આનંદરાવ તુળજાપુરમાં રહેવાના હતા. હજી શાસ્ત્રીજી કને બીજું કેટલુંક ધર્મ સંબંધી કાર્ય કરાવવાનું હતું, પણ તે એકાદ માસ વિત્યા પછી કરાવવા ધારેલું હોવાથી તે મુલતવી રાખવામાં આવ્યું હતું અને ચાર પાંચ દિવસ રોકીને સરદાર-માતાનાં શ્રાધ-ક્રિયા કરવા માટે શાસ્ત્રીજીએ જે જહેમત ખેંચી હતી તેની દક્ષણા પણ તે મુલતવી રાખેલાં કામ પછીથી સુંદરરાવને મળનાર હતી.

“ઓ પિતાજી ! ગઈ રાત્રે મેં ફરીથી એક સ્વપ્ન દીઠું છે અને તે દીઠા પછીથી મારાં હાડેહાડ ખૂંટી રહ્યાં છે !” પેલી આફત પછીની નવમી પ્રભાતે, મનોરમા પેલા વડનાં ઝાડની નીચે બાંહેલા એક નાનકડા મંડપમાં પોતાનાં મા-ભાઈ સાંભળે તેમ સુંદરરાવને કહેવા લાગી.

“ ઘલરાવાનું કાંઈ કારણ નથી, મનૌરમા, ઇશ્વર સૌ સાફ જ કરશે. તે સ્વપ્નામાં શું દીઠું, બેટા ?” સુંદરરાવે પોતાની પ્રીય પુત્રીને ખ્યારથી પાસાંમાં આંપી પુછ્યું.

“ આખી રાતમાં મેં આ સ્વપ્નું જુઠું જુઠું ત્રણવાર દીઠું. એમાં ૧૧ વાગ્યાને અમલે જોયલું પહેલું સ્વપ્નું મારા આગલા સ્વપ્નાને મળતું જ હતું. પેલો જ દેખાવ-પેલો જ ડરામણો અવાજ અને પેલો જ વાક્ય કે ‘આજથી આઠમે દહાડે’-ઓ પિતાજી ! વળી પાછું આ સ્વપ્નું કેમ પડ્યું ?-મને તો હવે ખીક લાગે છે !”

સુંદરરાવ અને આનંદીબાઈ એકમેકનું મોં જોવા લાગ્યાં. દુઃખ વીતીને સુખ આવનાર છે એમ તેઓ પેલી પત્રિકાપરથી જાણતાં હતાં, પણ તે આટલું જલદી આવશે એવી તેમને વકફી ન હતી, તેથી, મનૌરમાએ સ્વપ્નાની વાત કાઢીને જ્યારે પેલો જ વાક્ય (‘આજથી આઠમે દહાડે !’) ફરીથી સાંભળેલો જણાવ્યો, ત્યારે, તે ધણી-ઘણીયાણીની અચરતીનો પાર રહ્યો નહીં !

“નહી, ડરીશ મા, બેટા, ઇશ્વરને યાદ કરી ધીરજ રાખ, એમાંથી કાંઈ આપણું સાફ જ થશે.” સુંદરરાવે દીકરીને સધ્યારે આપ્યો.

“પેલા મારા આગલા સ્વપ્નાથી શું સાફ થયું કે એથી થવાનું હતું ?” મનૌરમા બોલી.

“એક સ્વપ્નાથી ખરાબ થયું તેથી બીજો સ્વપ્નો પણ ખરાબ નીવડશે એમ ધારી લેવામાં તારી ભુલ છે, મનુ ! તેની માતા આનંદીબાઈ બોલ્યાં.

“પણ ગઈ રાત્રીનું સ્વપ્ન સાફ જ નીવડશે તેની સાબેતી શું ?” મનોરમાએ હઠ લીધી. “કાં નહીં એ પણ એવું જ હોય ?”

“નહીં, તારૂં બીજું સ્વપ્ન એવું નથી બેટા ! હું તને ખાત્રી આપું છું.” શાસ્ત્રીજી બોલ્યા.

“તે શા ઉપરથી ?”

“તારી જન્મ-પત્રિકા ઉપરથી ?” સુંદરરાવશાસ્ત્રી જવાબ દે તેટલાં આનંદીબાઈએ ઉત્તર આપ્યો.

“મારી જન્મ-પત્રિકા ઉપરથી !” મનોરમા અચરત થઈ પુછવા પડી. “એ વળી નવો લેદ શો છે ?”

“આ લેદ આજકાલનો નથી, દીકરો. ૨૦ વર્ષની વાત પર તારો જન્મ થયો ત્યારે તારી જન્મ પત્રિકા ઉપરથી તારા પિતાએ તે શોધી કાઢ્યો હતો.”

“શું આ વાત ખરી છે, મારા પ્રિય પિતા ?”

“હા બેટા,” સુંદરરાવ બોલ્યા. “તું હજી તો એકાદ અઠવાડયાંની હશે તેટલાં તારી પત્રિકા પરથી મેં ભવિષ્ય વરત્યું હતું કે તું ૨૦ વર્ષની વયે પહોંચશે ત્યારે એક દહાડે મારાપર અચબુચ એક આકૃત આવી પડશે અને તે આકૃતની આગાહી તને સ્વપ્ના

રૂપે થશે. વળી થોડાજ દિવસમાં એક બીજું સ્વપ્નું તને આવશે, જે સ્વપ્નાથી એક છુપ્યો ખમનો હાથ લાગશે. આ ખંને આગાહી હું ખરી પડેલી જોડું છું. ગઈ રાતનું તારૂં આ સ્વપ્નું તું ધારે છે તેવું ભયદાયક નથી પણ સુખદાયક છે.

“કેવું અજબ જેવું! હા તો મેં ગઈ રાતના સ્વપ્નાની પુરી વાત તમો કને કરી નથી, તે આગમ્ય તમે જાણે તે બધું જાણી ચુક્યા છો! અરે! ત્યારે તમે આટલો વખત શા માટે છુપાવ્યું?”

“આ વાત એકદમ કહી દેવા જેવી નીજીવ નહોતી, તેથી, ખેટા?” સુંદરરાવે કહ્યું. “ચાલ, હવે તારા સ્વપ્નાની વાત અમને માંડીને કહે. પડેલી રાત્રે અગીયાર વાગે જે સ્વપ્નું તને પડ્યું, તેમાં પેલોજ દેખાવ-પેલોજ ડરામણો અવાજ અને પેલોજ “આજથી આઠમે દહાડે:” નો વાકય-પછી શું બન્યું?”

“પછી હું પાછી સુઈ ગઈ. મધરાત પછી બે વાગાને અમ્મલે મેં પાછું એક બીજું સ્વપ્નું જોયું. જાણે હું એક નાળું પસાર કરી ગીચ ઝાડી તરફ ગઈ ત્યાં ત્રણ મોટાં ઝાડની વચ્ચે એક લાલ પથ્થર મને દેખાયો.” મનોરમાએ પોતાના સ્વપ્નાની હકીકત કહેવા માંડી. “આ લાલ પથ્થરપર મારી નજર પડતાંજ મને એક અવાજ સંભળાયો કે

‘મનોરમા ! હુશિયાર થા ! અહીં એક ખજાનો દાટેલો છે.’ મેં પુછ્યું કે ‘મારું નામ તમે કેમ જાણ્યું ?’ જવાબ મળ્યો કે ‘તુળજાપુરના સત્યવાદી શાસ્ત્રીબાવા સુંદરરાવની પુત્રી મનોરમાને કોણ નથી જાણતું ? વીસ વર્ષ થયાં તું જ્યારથી જન્મી છે ત્યારથી તારા અહીં આવવાની હું વાટ જોઉં છું. તું રહી રહીને આજે આવી તો ભલે આવી, પણ હવે તારા નસીબનું આ ધન છે તે તારે સ્વાધીન લઇ મને છુટો કર ! હું ઘરડો થઇ ગયો છું અને હવે મને આસાયસની જરૂર છે.’ મેં પુછ્યું કે ‘તમે કોણ છો અને ક્યાંથી બોલો છો ? મને દીસતા કેમ નથી ? તમે છુપાયલા છો ? એનો જવાબ મને એવો મળ્યો કે ‘જો તું મને જોઇને ડરે નહીં તો હું મારો દેખાવ આપું !’ આ જવાબ સાંભળી હું વિચારમાં પડી. મેં શો ઉત્તર દેવો તે હું સમજી શકી નહીં, પણ થોડીવાર પછી હીમત ધરી મેં કહ્યું કે ‘તમે હળવે હળવે બાહર આવો, પણ દુરથીજ રહેજો અને મને બીહવાડશો નહીં !’ જવાબ મળ્યો કે ‘નહીં બીહવાડું ! તું કંકર ના કર ! હું તારો શુભેચ્છક છું તારે માટે તો વીસ વીસ વરસ સુધી આ છુપાં ધનની હું રખેવાળી કરું છું. મારા બાપે સો વરસ સુધી આ ધન સંભાળ્યું હતું અને જ્યારે તે મરી ગયો ત્યારે એ ફરજ મને સોંપી ગયો. મારો બાપ આજથી એકસો વીસ વરસની વાતપર એજ રીતે પોતાના

બાપ (એટલે મારા બપાવા) ની જગ્યાપર બેઠો હતો. એ મુજબ ૭૦૦ વરસથી તારે માટેનાં આ ધનની સંભાળ લેવાતી આવી છે. અમારી પાંચ પેઢીથી અમે એની રખેવાળી કરીએ છીએ. આગલા વખતનાં એક હીંદુ રાજાપર તેનો શત્રુ ચઢી આવ્યો ત્યારે તેણે આ ધન અહીં દાટ્યું હતું. આ લાલ પથ્થરની આસપાસ ધનનાં પાંચ મોટા ચક્ર દાટેલા છે. ત્રાંબાનાં પાંચ મોટા દેગડાઓમાં આ અખુટ દ્રવ્ય સંતાડેલું છે અને તે દરેક દેગપર લખેલું છે કે ‘જે હું લડાઈમાં મરી જાઉં તો તુળજાપુરવાળા સુદરસાવ શાસ્ત્રીની રૂપાળી છોડી મનોરમા, જે હવે પછી ૭૦૦ વરસે પેદા થશે તેણીને આ ધન મળવું’ એવા લેખ લખેલા છે. સંભાળ ! હું હવે બાહેર આઉં છું તું જરાએ ડરીશ નહીં ! તારી નજર આ લાલ પથ્થરની પાછળનાં ઢગલા પર નાખ ! ત્યાં મારું મુકામ છે ! સંભાળ બીહતી નાં બેટી ! હું તારો શત્રુ નહીં પણ સ્નેહી છું !’ આટલા સખુનો બોલતાંવાર પેટ્ટી માટીનો ઢગલો હાલતો હોય એમ જણાયો. તે વખત રાતનો હતો અને ત્યાં ચારે તરફથી કાંઈ છુપી રોશની પ્રગટી નીકળી હતી. મને ફરમાવ્યા મુજબ મેં પેલા લાલ પથ્થરની પાછળના

માટીના ઢગલાપર એકાગ્રહ ચીતે નજર રાખી હતી. તે ઢગલામાં અંદરથી ફોઈ આચકા મારતું હોય એમ તે ઢગલો ઉપરથી ઉપસાવા લાગ્યો અને એક બે અને ત્રીજો આંચકો લાગતાંજ ગંજાવર કદનાં એક સર્પ દેખાવ દીધો !

પ્રકરણ ૧૩ મું.

—:—:—

જય શ્રી કૃષ્ણ !

“ હે ઇશ્વર ! પછી-પછી ?” આનંદીબાઈ કાંઈક ફગલાઈ જઈ પુછવા લાગ્યાં.

“ જય શ્રી કૃષ્ણ ! પછી શું થયું, બેટા ?” આનંદરાવ શાસ્ત્રીએ આનંદ પામી પુછ્યું, જ્યારે મન-હરરાવ કાંઈ ન બોલતાં શાંત રહ્યો.

“ એકદમ કુહંગકુહંગ દઈને પેલો સર્પ બાહેર આવતાંજ મારેથી ઘણરાટમાં એક ચીશ પડાઈ ગઈ અને તે સમેત મારી આંખો ઉઘડી ગઈ ! અહીં તે બીજું સ્વપ્ન સમાપ્ત થયું. હું એવી ચમકી ઉઠી હતી કે મારાં શરીરના રંગેરંગ તે વખતે ધુજતી હતી. આ વખતે તમે ત્રણે જણાં શાંત નિંદ્રામાં પોઢેલાં હતાં. મેં એક વખત વિચાર કર્યો કે તમને ઉઠાડું, પણ

તમારી મીઠી ઉંઘમાં ખલલ કરવા મને ગમ્યું નહીં. હું થોડું પાણી પી પાછી પથારીપર પડી. ખાસ્સો એક કલાક હું જાગૃત પડી રહી. આ વખતે મારી છાતી પેલા ભયંકર સર્પનાં ભયભીત દેખાવથી ધડક ધડક થયા કરતી હતી. આમથી તેમ કાંઈ સેંકડોવાર કેરવાળી મેં મારા મનનું કલાક પછી જેમ તેમ સમાધાન કીધું અને ઇશ્વર કૃપાથી તે પછી હું પાછી ઉંઘમાં પડી. આ વખતે ખાસ્સો ચાર વાગ્યાનો પાછલી રાતનો સમય હતો. ફરીથી ત્રીજીવાર મેં પોતાને તેજ જગ્યા પર ઉભેલી જોઈ. આ વખતે આગળ કરતાં વધુ પ્રકાશિત રોશની ત્યાં પ્રકાશી રહી હતી. પેલો કદાવર કદનો સર્પ પોતાની ફેંણ ઉંચકી ખાસ્સો એક હાથ જેટલો બાહર નીકળી તડો ઉભો રહ્યો હતો ! તેની જાડાઈ, પિતાજી, તમારી જાગ કરતાં જડી હતી !

“ઓ બાપરે ! દીકરી, એ તું શું કહે છે ?” આનંદીબાઈ ચક્રીત બની પુછવા પડ્યાં.

“માતૃશ્રી ! શું હું જોટું કહું છું ? તેનું કદ એવું કદાવર અને ભયંકર હતું કે જો તે આખો બાહર આવ્યો હોત તો મને લાગે છે કે હું ત્યાંને ત્યાં ફગલાઈને ફાટી મુઠ હોત ! પણ સુભાગ્યે તેમ થયું નહીં. તે મોટો નાગ એકાદ હાથ જેટલો બાહર આવી પહેલાં શાંત ઉભો રહ્યો અને પછી ધીમેથી તેણે પોતાની

ફેણ બાણે મને પોતા કને બોલાવતો હોય તેમ હીલ-
 વવા માંડી ! ‘મનોરમાં, ડરીશ નહીં !’ તે બોલ્યો.
 ‘હું આ ધનનો રક્ષક છું અને મારી રખેવાળીની મુદત
 હવે પુરી થઈ છે—માત્ર આઠ દહાડા હવે બાકી રહ્યા
 છે ! ‘આજથી આઠમે દહાડે’ મારા હવાલા માંહેલા
 ધનના તમામ ચરૂ હું તને સ્વાધીન કરીશ, પણ તે
 આગમચ તારી જોડે મારે એક શરત કરવી પડશે.’
 મેં પુછ્યું કે ‘તે શરત શી છે?’ જવાબ મળ્યો કે
 ‘જ્યારે આજથી વીસ વર્ષની વાતપર મેં આ ગુપ્ત
 ખજાનાની રખેવાળી મારા બાપનાં મરણથી મારે હસ્તક
 લીધી, ત્યારે મારી ઉંમર ૮૦ વર્ષની હતી, જેથી હાલ
 મારી વય બરાબર એકસો વર્ષની છે. હું જોકે ઘણા
 ધરડો કહેવાઉં નહીં, કારણ કે મારી જાતવાળા ત્રણસેં-
 ચારસેં વરસની ઉંમર લોગવે છે, પણ છેલ્લા છ માસથી
 હું નબળો પડી ગયો છું. મારા માથામાં એક દરદ
 થયું છે અને હાલ તે પાકીને પુટવાની અણીપર
 આબું છે. આ દરદમાં હાલ મને ભારે વેદના થાય
 છે. આ વેદનાને લીધે મારો ખોરાક ઘટી ગયો છે
 અને દર દહાડે હું નબળો પડતો જાઉં છું. હું દર
 આઠ દીવસે એકવાર મધરાત પછી બે કલાક મારા
 ખોરાક માટે બાહર નીકળું છું, પણ આ રખેવાળી
 મને એટલી પ્રીય છે કે કેઢવાર પુરતો ખોરાક ન
 મળે તોપણ હું વધુવાર જંગલમાં ખોટી થતો નથી.

છ માસની વાતપર એક દહાડે હું અહીંથી જો માઇલ
સુધી દુર ગયો હતો, પણ પાછો ફરતાં હમેશનાં
રાખેતા કરતાં વધુ વખત થવાથી હું ઝડપથી પાછો
આવતો હતો, તેટલાં એક ગીચ ઝાડીમાંથી પસાર થતાં,
ખાવળનો એક મોટો કાંટો મારા હાથમાં ભોકાઈ ગયો.
આ કાંટો હજી સુધી મારાં માથાંમાં એમનો એમ છે.
તેને કાઢવાનાં મેં ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કીધા પણ તેમાં
હું નીબંધ નીવડ્યો છું. હું જેમ જેમ વધુ ફાંફાં
મારું છું તેમ તેમ તે કાંટો મારાં માથાંમાં વધુ ને વધુ
અંદર ઉતરતો જાય છે. હવે તો માત્ર તેનું માથુંજ
ઉપરથી રહ્યું હોય એમ જણાય છે. તમો માણસ
જાતની પેઠે પરમેશ્વરે અમો પેટે ચાલનારાં મુંગાં
પ્રાણીઓને હાથ-પગ આપેલા નહીં હોવાથી હું નિર-
પાય બની ગયો છું. છ છ મહીનાથી આ કાંટો મારાં
મસ્તકમાં પેઠેલો છે અને તે રાત-દહાડો મને પીકા
રૂપ થઈ પડ્યો છે. આ કાંટાને લીધેજ મારાં માથાંમાં
દરદ પેદા થઈ તે પાકા આવ્યું છે. હે મનોરમા ! જો
તું હીમતવાન બની મને મદદ કરે તોજ મારો જીવ
બચી શકે એમ છે, નહીં તો આ કાંટો મારો કાળ
થઈ પડશે. મારાં માથાં અને ગરદનનો ભાગ કેટલો
બધો સુઝી આવ્યો છે તે તું જા !' અને અહીં તે
નાગે પોતાનું આગ મરડી પીઠ તરફનો ભાગ મને
બતાવ્યો, જે ખરેજ એક ટેકરા જેવો ઉપસી આવેલો

હતો. તે દેખાવ દેખાડ્યા પછી તેણે પાછું ચલાવ્યું કે 'હું જે તારી કને એક શરત કરવા માંગું છું તે એજ છે કે મારા માથામાં લોકાયલો કાંટો આ ધન મેળવવા આગમચ તે કાઢવો પડશે. મારા વડીલોએ સદીઓથી તારી સેવા બજાવી છે અને મેં પોતે બખ્ખે દાહોકા સુધી આ છુપાં ધનની રખેવાળી કરેલી છે, તો શું તું આટલો ઉપકાર મારી ઉપર કરી મારી જીંદગી નહીં બચાવશે?' આટલું બોલો તે દરદી નાગ પોતાને થતી વેદનાથી મરડાતો હોય તેમ પોતાની મોટી ફેણ એક બાજુએ નમાવી દઈ મારા જવાબ માટે થોડ્યો. હું વિચારમાં પડી કે 'શો જવાબ દેવો?' તેનો દેખાવ એવો ભયભીત હતો કે તેની પાસે જવાની મારી હીંમત થતી ન હતી. થોડીવાર રહી તેણે મને ફરીથી પુછ્યું કે 'કેમ શો વીચાર છે?' હવે મને જવાબ આપવાની ફરજ પડી. મેં કહ્યું કે 'હે નાગદેવ ! તારાં દુઃખથી હું દુઃખી છું, પણ તારી પાસે આવવાની મારી હીંમત થતી નથી ! તું મને કરડી નહીં પાડે તેની જામીનગીરી શી?' આ સાંભળી તે પાછો ફેણ ઉઘી કરી બોલ્યો કે 'મનોરમા ! તું સ્ત્રી-વેશમાં આવી છે ખરી, પણ હજી તારી બચપણની નાદાની તને છોડી ગયલી જણાતી નથી. તું મારો જીવ બચાવે તેના ઉપકારમાં હું તારો જીવ લઉં ખરો કે ? હે સુંદરી ! જરા સાવધ થા ! તમો મનુષ્ય

જાતને પરમેશ્વરે બુદ્ધિનું બળ બક્ષેલું છે તો અમોને થોડી સમજશક્તિ મેલેલી છે. અરે ! તારાંજ ધનનો હું રક્ષક છું, એટલે મારો તો બેવડો હક તારાપર પહોંચે છે ! હું તો હજી પાંચ-પચીસ વરસ આ ધનની રખેવાળી કરત, પણ આ કાંટો મારો કાળ થઈ પડ્યાથી આ રીતે સ્વપ્ન રૂપ મેં તને દર્શન આપ્યું છે, માટે જરાએ ડર્યા વિના આજથી આઠમે દહાડે તું આ જગ્યાપર મધરાત પછી બરાબર બે વાગ્યાને અમલે અહીં આવજે અને હીંમત પકડી મારા માથામાનો કાંટો કાઢી, તેમાં જે કાંઈ રસી કે પડ હોય તે જોરથી દાખીને કાઢી નાંખી તે ઉપર પાટો બાંધજે તેમ કીધા બરાબર હું મારી રખેવાળી તારા હવાલામાં સોંપી દક્ષીણ દીશા તરફ ચાલ્યો જઈશ અને જીવીશ ત્યાં સુધી તને આશિષ દઈશ. તે પછી આ ધન તું તારા હવાલામાં લઈ ચમન કરજે. તું એક ધર્મીષ્ટ પિતાની પુણ્યવાન પુત્રી છે અને જો મારાં દુઃખમાંથી તું મને છોડવશે તો પરમેશ્વર તારું ને તારા કુટુંબ કબીલાનું કલ્યાણ કરશે. આજથી સાત દીવસ સુધી દરરોજ રાત્રે હું તને દર્શન દેતો રહી મારી યાદ આપતો રહીશ. માટે, ‘આજથી આઠમે દહાડે’ તું આ સેવા બજાવવા માટે તૈયાર રહેજે ! એના બદલામાં આ અપ્રુટ ધન બક્ષેશ કરી હું તને નેહાલ કરી નાખીશ : આ શબ્દોની સાથેજ મારી આંખ ઉઘડી ગઈ અને મેં, મને મારી પથારીમાં પડેલી જોઈ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

—::—

એક ફતેહમંદ શોધ !

“જય શ્રી કૃષ્ણ !—જય જય લગવાન ! મનુ, આ સ્વપ્ન એક સાચું સ્વપ્ન છે અને ‘આજથી આઠમે દહાડે’ તે તને કૃષ્ણ વિના રહેવાનું નથી !” સુંદરરાવ શાસ્ત્રી મનોરમાની સર્વ હકીકત સાંભળી લઈ છેબટે બોલી ઉઠ્યા. “હું ધારું છું કે તારી માતા મારાં મતને મળતી થશે.”

મારું પણ એજ મત છે. સ્વપ્ન સારું છે અને આપણી મનુએ તે મનપર લેવું જોઈએ.” આનંદીબાઈ બોલ્યાં.

“ખચીત,” અહીં મનહરરાવ જે આટલો વખત શાંતપણે સઘળી હકીકત સાંભળતો હતો તે ઉમેરાયો. “એમાંથી પરમેશ્વર આપણું કાંઈ કલ્યાણજ કરશે એમ લાગે છે.”

“તે બધું ખરું, પણ નાગરાજની નજદીક જવાની હીંમત ક્યાંથી લાઊં ?” મનોરમા ઘભરાઈને બોલી. “ઓ નહી, પીતાજી ! મારી હીંમત ચાલતી નથી. આ કાર્ય મારેથી કદી બની શકવાનું નથી.”

“મનુ નાહીંમત ના થા ! સ્વપ્ન સારું છે અને

લક્ષ્મી ઘર બેઠાં ચાંદલો કરવા આવી છે, તો મેં ધોવા જવાની મુખર્જી કરવી એમાં હુકાપણ નથી.” સુંદરરાવે પોતાની પુત્રાને શીખામણ આપી. “આ કામ તારે કરવુંજ પડશે. હું તારી હીમ્મતમાં રહીશ.”

“પણ પેલો સપ્ત મને કરડી ન પાડે તેની જામી-નગીરી શી?” મનોરમાં હરખાઇને બોલી. “નહીં, પિતાજી, આ બાબતમાં મારા પર દબાણ કરસો નહીં. મારી હીમ્મત થવાની નથી!”

“નહીં કેમ થાય, સૌ થશે, બેટા! પરમેશ્વરે અબળા જાતને કેમજા બનાવી છે ખરી, પણ એજ અબળા ઘણીકવાર સબળાં કામો કરી શકે છે. તું અબળા છતાં મારે તને એવી સબળા બનાવવી છે. તારી કુમકમાં હું પોતે તારી સાથે આવીશ.”

“અને હું? પિતાજી, મારી મનુની મદદમાં હું પણ રહીશ.”

“બહુ સારૂ, બેટા મનહરરાવ, તું પણ આવજે.”

“અને હું? હું કાં નહીં?” આનંદીબાઇ બોલી ઉઠ્યાં.

“તારે ગમે તો તું પણ આવજે! મારી ક્યાં ના છે? આપણી હાજરીથી આપણી મનુને મોટી હીમ્મત રહેશે.”

“ત્યારે શું આ કામ મારે કરવુંજ પડશે ?”
મા-બાપ અને ભાઈને પોતાની કુમકે આવવાને એકદમ
તૈયાર થઈ ગયલાં જોઈ મનોરમાએ પિતાને પુછ્યું.

“હા બેટા, એ ક્યાં વિના ચાલેજ નહીં. તું
નહીં કરશે તો નુકસાન પામશે. નાગરાજનાં શ્રાપ
આપણાથી લેવાય નહીં. જે ખજાનો તારા નસીબનો
છે તે તને મળવોજ જોઈયે તે મળવાની કોશિષ તે
કરવીજ જોઈએ.”

“પણ નાગરાજની પાસે જવાને મારી છાતી
કેમ ચાલશે ?”

“સૌ ચાલશે. તેણે પોતે તને તારા પુછ્યાની
આગમચ અભય વચન આપ્યું છે કે તું મારેથી
ડરીશ નહીં પણ સ્નેહી છું. તેનાં આ શબ્દો શું તું
ભુલી ગઈ ?”

“વાત તો ખરી ! તેણે મને આ શબ્દો કહ્યા હતા
તે હું ના પાડી શકું નહીં.” મનોરમા બોલી.

“જો તે શબ્દો તું ના પાડી શકતી નથી તો
તને હર રાખવાનું કશું કારણ રહેતું નથી. જે
પોતાના દુઃખનો ઉપાય તારી પાસે કરાવવા ઈચ્છે, તેજ
તને કરડે એ બનેજ કેમ ? તને કરડે તો તું તે ક્ષણે
તાત્કાળ મૃત્યું પામે ! તો પછી તેનો કાંટો કાઢી જખમ
સાફ કરી તે ઉપર પાટો કેાણ બાંધે ? અમો તારાં

અતલગનાં ખેશીઓ છતાં આ કામમાં અમારાથી નખાય નહીં પહેલાં તો મને શક છે કે અમારી હાજરીથી ત્યાં નાગરાજ દર્શન આપશે કે નહીં !

“ઓ નહીં ! પિતાજી ! તમારી હાજરી વગર તો હું ત્યાં જઈ શકવાનીજ નથી ! હું એકલી તો બીહીને છળી મરીશ !”

“ધીરજ રાખ, દીકરી, બીહવા-છળવાનું કશું કારણ નથી. આપણા ઠરાવ મુજબ પ્રથમ તો અમે બધાં તારી સાથે આવીશું, પણ અમારી હાજરીમાં દર્શન દેવાને નાગરાજ નારાજ હોય તો પછી અમને ત્યાંથી આડંમેરાં થવુંજ પડશે. તું હીંમત રાખજે. જેવો વખત હશે તેવું વર્તન કરીશું.”

મોટી મેહેનતે, જેમ તેમ, સુંદરરાવશાસ્ત્રીએ મનોરમાને આ પ્રયોગ અજમાવવા માટે મનાવી લીધી.

“એ તો બધું થયું, પણ પીતાજી, જે જગ્યામાં આ ધન દાટેલું છે, તે જગ્યા આપણે કેવી રીતે શોધી કાઢીશું ?” મનહરરાવે અહીં એક પ્રશ્ન કર્યો અને તે સુંદરરાવનાં ધ્યાનમાં ઝટ દિતરી ગયો.

“ખરૂં છે, મનહર, આ જગ્યા ક્યાં આવી છે તે વિષે મનુષ્યે આપણી પાસે કશો ખુલાસો કર્યો નથી.”

“તે જગ્યા મારા ધ્યાનમાં છે, પિતાજી ! તે બાબે આપ જરાયે કાળજી કરશો નહીં.” મનોરમા

બોલી. “માત્ર એટલું જ કે દક્ષિણ તરફનાં પેલાં નાળાંની પેલી કેરે આગમચથી આપણને તે જગ્યા નક્કી કરી રાખવી પડશે.”

“આગમચથી એટલે કયારે? હમણાં જ કાં નહીં? હજી તડકે ચઢ્યો નથી તેટલાં આપણે હમણાં જ તે જગ્યા બેઠાં આવીએ તો કેવું?” મનહરરાવે પુછ્યું.

“ત્યારે ચાલો—મારી ના નથી.”

આનંદીબાઇને એકલાં મ’ડપમાં રાખી તે ત્રણે જણા પેલી જગ્યા શોધવા ગયાં. દક્ષિણ તરફ એક નાળુ વહેતું હતું તે કુદાવી મનોરમા તેમને એક ગીચ ઝાડી તરફ લઈ ગઈ. અહીં નજદીક અરધો કલાક સુધી ફાંફાં માર્યા પછી અંતે તેઓ પેલાં ત્રણ ઝાડની વચ્ચેનાં લાલ પથ્થર આગળ આબાદ આવી પહોંચ્યાં !

તે પથ્થર શોધી કાઢતાં તેમને કાંઈક મુશ્કેલી પડી, કારણકે તેના અત્રાફમાં જંગલી વેલાઓ અને કમરપુર ઘાસ ઉગી નીકળ્યાં હતાં !

“આ રહ્યો તે લાલ પથ્થર !” સૌથી પહેલી નજર તે ઉપર મનોરમાનીજ પડી. “અને જુઓ—જુઓ પિતાજી ! આ પેલો પથ્થરનાં પાછળનો માટીનો ઢગલો! એક ન્હાના ટેકરાનાં આકારમાં સલામત ઉભો છે! વળી આ ત્રણે મોટાં ઝાડની ધરાખર વચ્ચેજ આ લાલ પથ્થર આવ્યો છે, જે મારા જાયલા દેખાવની આબાદ

ક્રીસ્ટીયન અધારી રાંચે મેન્નારમાં અને મુઢરરાવ શાસ્ત્રીજી ધતના 'અરૂ'ની શોધમાં
અહીં તહીં જુએ છે.

નીશાની પુરી પાડે છે ! એક તરફ જાંબુનું, ખીજી તરફ વડનું અને ત્રીજી તરફ પીપળાનું ઝાડ અને ચોથી બાજુ ખુલ્લી. આ ખુલ્લી જગ્યાપર સ્વપ્ના હરમ્યાન હું અહીં ઉભી હતી.” તેણી એક અમુક જગ્યા બતાવીને બોલી. “માત્ર આ જગલી વેલા અને કમર-પુર ઘાસ તે વખતે મને દેખાયું ન હતું.”

“એ તો એમજ હોય, બેટા, એવી જગ્યા ખુલ્લી ને સપાટ હોયજ નહીં. તને સ્વપ્નામાં સદાઈદાર જગ્યા દેખાઈ એ માત્ર તારી સમજમાં આવવા માટે છે. હે પરમેશ્વર ! તારો પાડ કયા શબ્દોમાં માનું ? આખરે તે અમારી દાદ સાંભળી ખરી ! મનુ બેટા, બોલ. તું ધીરજથી બધું બજાવશે કે ?”

“બજાવીશ પિતાજી, હું આપણા ઉતારાપર ડરતી હતી પણ અહીં આવ્યા પછી મને કાંઈ અજબ હીંમત આવેલી જણાય છે.”

“કુદરતનું કામ કુદરત કરશે, દીકરી ! એજ હીંમતને તું હવે ટકાવી રાખજે. મનહરરાવ ! જે દીવસે સાંજે આગમચથી આપણે બંને જણા અહીં આવી, આ ઝાડી, ઝાંખરાં તથા ઘાસ વગેરે સાફ કરો આ જગ્યાને સ્વચ્છ કરી જઈશું કે મધરાતે આપણને કશી અડચણ થાય નહીં.”

“બહુ સાફ, પિતાજી !” મનહરરાવે જવાબ વાળ્યો.

તે ત્રણે જણાં હુરખાયલે હૈડે પોતાનાં ઉતારાપર
પાછાં ફર્યાં. ધન કયાં દાટેલું છે તેની જગ્યા આખાદ
મળી આવેલી જાણી આનંદીખાઈ પણ આનંદ પામ્યાં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

એક ભયભીત પ્રયોગ !

શાસ્ત્રીખાવા તો એટલા આનંદમાં આવી ગયા
કે આખો વખત ઈશ્વર સ્તુતિનાં ભજન-કિર્તન ગાવા
કરવામાંજ દીવસ ગાળવા લાગ્યા ! મનોરમાને ખીજી,
ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી છઠ્ઠી અને સાતમી રાત્રે પણ
તેજ સ્વપ્નનો દરરોજ આભાસ થયા ચાલુજ રહ્યો,
અને પેલા નાગરાજ તેને નીત્ય દર્શન આપ્યા જતા
હતા. આમ થવાથી એક કાયદો એ થયો કે મનોરમા
જે પ્રથમ તેના ભયભીત દેખાવથી ધૂજી રહી હતી,
તે ધુજવાનું ઓછું થઈ હવે તેને ધીરજ આવવા
માડી હતી.

અંતે “આઠમો દહાડો” આવી પુગ્યો !

તે આખો દીવસ શાસ્ત્રીખાવા, આનંદીખાઈ, મન-
હુરરાવ અને મનોરમાએ ઘણી ધનતેજરીમાં પુરો
કીધો. સુંદરરાવ વારંવાર મનોરમાને તેડી હીંમત આ-
પતા અને કહેતા કે “ખેટા ! ડરીશ નહીં—ઈશ્વરપર

સંપુર્ણ વિશ્વાસ રાખી શાંત મનથી કાર્ય સિદ્ધ કરજે !”—એજ રીતે આનંદીબાઈ અને મનહરરાવ પણ તેણીને ઉપર ને ઉપર ધીરજ આપતાં હતાં, અલબત્તાં, સામટી રીતે થયલું આ દુખાણુ મનોરમાનાં મગજપર કાયદા ભરેલી અસર પહોંચાડ્યા વિના રહ્યું નહીં.

સાંજે બન્ને બાપ બેટા કેઈ ન જુએ તેમ અકેકની પાછળ પેલી જગ્યાપર જઈ ત્યાં ઉગેલા જંગલી છાડવા બાડબાંખરાં તથા ઘાસ વગેરે સફા કરી આવ્યા.

અંતે રાત પડી.

“મારો વિચાર છે કે આજે આપણે સુવું નહીં.”

નવ વાગે ભોજન થયા પછી શાસ્ત્રીબાવાએ કહ્યું.

“હું પણ એજ કહેવા ઇચ્છતી હતી, પિતાજી, પણ આપણો વખત કેમ જશે ? ત્યાં તો છેક મધરાત પછી જાનું છે.”

“હું આપણો વખત સહેલાઈથી પસાર થાય તે માટે એક ધાર્મિક કથાનું કીર્તન આરંભીશ.”

“બહુ સાડું—બહુ સાડું.” આનંદીબાઈ બોલ્યાં.

નવ વાગે ભોજન થયા પછી શાસ્ત્રીબાવાએ એક ધાર્મિક કથા આરંભી. આ રસીક કીર્તન મધરાતે સાડા બાર વાગે ખલાસ થયું. તે પછી અરધો કલાક આસાયસ લઈ મનોરમા સ્નાન કરવા ગઈ. એવાં સારાં કાર્યમાં હાથ નાખવા પહેલાં સ્નાન કરી શુદ્ધ થવાનું

તેણીને વધારે ગમ્યું. તેણી સ્નાન કરો એક શુદ્ધ સફેદ વસ્ત્રમાં સજ્જ થઇ આવી ત્યારે કમર સુધી લટકતા છુદ્દા ખાલથી તે રૂપાળી છોડા એવો મોહક અને મધુરી લાગતી હતી કે ઈંદ્રની અપ્સરા વટીક તેણીને જોઇ લજવાઇ જાય ! કુદરતી રીતે આજે તેણી રેજ કરતાં ગોયા વધુ રૂપાળી લાગતી હતી !

“ આપણે અહીંથી કેટલે વાગે જવું ? ” મનોરમાએ પુછ્યું !

“ બેટા, દોઢ વાગે ! ”

“ ઠીક ત્યારે હું નાગરાજની પૂજા માટે પાત્ર તૈયાર કરું છું. ” એમ બોલી મનોરમાએ એક થાળી લઇ તેમાં થોડાક ચોખા, ખારેક, નાળીયેર, કંકુ, ઘીના દીવાનું પાત્ર અને સાંજથી મંગાવી રાખેલાં કુલોનો એક હાર મેલી આગ કાંડીની પેટી સહીત સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી મેલી.

બીજી તરફ શાસ્ત્રીબાવા અને મનહરરાવ ટીકાઉ, પાવડા, પાહરઇ અને ત્રણચાર ટોપલાં લઇ તૈયાર થયા. મનોરમા નાગરાજને ણાંધવા માટે પાટાનું કપડું લેવાને બુલો નહીં. તેણીએ થોડુંક રહી પણ સ્વચ્છ કપડુંએ સાથે રાખ્યું. દોઢનો અમલ થતાં તેઓ હસ્તે મોહકે દક્ષીણ દીશા તરફ ચાલ્યાં.

તે દીવસો ચાંદરણાનાં હતા. બાહર ઘોળા દીવસ

જેવું ચાંદરણું પડી રહ્યું હતું. કુદરત શાંત હતી. વાયુ મંદમંદ વાતો હતો. પડોશનાં નાળાંનો ખળખળ વહેવાનો અવાજ આવ્યા શિવાય તે તરફ સઘળું શાંત હતું.

“મનુ, આ છેલ્લીવાર કહું છું કે ડરીશ નહીં!”

“નહીં ડરું, પીતાજી! હું હીમ્મતથી કામ કરીશ”

તેઓ ધારેલે ઠેકાણે જઈ પહોંચ્યાં. મનુ જોઈને હેરાંત રહી કે તે સાંજે તે બાપ-બેટાએ અહીં આવી આ જગ્યાને સ્વચ્છ કરવા માટે ઘણી મહેનત લીધેલી હોવી જોઈએ, કારણકે જ્યારે તેઓ તે જગ્યાની શોધ માટે ત્યાં આવ્યાં હતાં ત્યારે ઘાસ ઉપરાંત જંગલી છોડવાઓ અને વેલાઓથી તે ગીચ જાડી ભરાઈ ગયેલી હતી. હાલ ત્યાં પેલા લાલ પથ્થરની આસપાસ ગોળ ચકાવામાં સઘળું સ્વચ્છ અને સફાઈદાર બની ગયું હતું. આટલું છતાં ચારે તરફ અત્રાફની જાડીઓનો ઓથો તે જગ્યાને અચ્છી રીતે ઢાંકી શકતો હતો.

“અમે જરા દુરથીજ ઉભાં રહીએ છીએ, મનુ દીકરી. તું પ્રથમ આગળ જઈ ધીરજથી તે લાલ પથ્થરની પ્રદક્ષિણા કર અને જ્યારે નાગરાજ બાહર આવે ત્યારે એક ટચાકડી ફેડી અમને ઇશારો આપજે.”

મનોરમા આગળ વધી.

આ વખતે તેણી કાંઈક ઉશ્કેરાયેલી હતી. તેણી આવતાં આવી તો ખરી, પણ પેલા લાલ પથ્થર પર નજર પડતાંજ તેણીની છાતી ધડક ધડક ધડકવા લાગી!

તેણીને લાગ્યું કે આ એક મોત-જીવતનો સોદો હતો ! કાં નહીં તેણી ઠગાતી હોય ? પણ ખીજીજ પળે ઇશ્વરની યાદ કરી તેણે પેલા પથ્થરની પાસે ગઈ !

ત્યાં બધું સુમસામ હતું ! ચાંદરણું એવું ધોળા દીશ જેવું પડતું હતું કે તે પ્રકાશિત રોશનીથી તેણીની અરધી ખીક આપમેળે લાંગી જતી હતી.

પથ્થરની ચાર પાંચ કદમને છેટે પોતાના હાથ માંહેલી થાળ નીચે મેલી પ્રથમ તેણી હાથ જોડીને એક બે મીનીટ ઉભા રહી પછી આંખો મીચી ઇશ્વર-સમર્પુ કર્યું. તે બાદ ધીમા કદમે ગોળ ચકરાવા લઈ તેણીએ પ્રદક્ષિણા કરવા માંડી. એક, બે, ત્રણ એમ બરાબર સાત ફેરા ફરી તે પાછી પોતાની જગ્યાપર ઉભી રહી. હજી ત્યાં કાંઈ જણાયું નહીં ! સર્વ મામલો ચુપચાપ હતો.

એકવાર ફરી પેલા પથ્થર પર અને પથ્થરની પાછળનાં માટીનાં ઢગલાપર નજર નાખી મનોરમાએ પેલી થાળમાં મેલેલાં ધીના પાત્રમાં દીવો વધાર્યો અને તે દીવો પેલા પથ્થરની સામે મેલી કેળનાં એક પાતરાંમાં ચોખા, નાળીયર, ખારેક વગેરે મેલી કંકુ વડે પથ્થરને સાત ટીલાં કર્યાં. પછી પુલનો હાર ચઢાવી ફરીથી સાતવાર પ્રદક્ષિણા ફરી.

આ વખતે એક કૌતુક બન્યું. જાણે એક લાકું ઉઠ્યું હોય તેમ પેલા ધીના દીવાનું પાત્ર સળગી ઉઠ્યું અને બોલબોલતાંમાં ધી બળી જઈ દીવો હોલવાઈ ગયો !

પણ તેજ વખતે પેલા માટીનાં ઢગલાપર ત્રણ દીવા આપ મેળે પ્રગટી નીકળ્યા ! તેમાં ઉત્તર તરફનો લાલ, વચ્ચેનો સફેદ અને દક્ષીણ બાજુનો લીલા રંગનો હતો ! તે ત્રણે બત્તીની કાંઈ એવી પ્રભા મારતી હતી કે તે દેખાવ જોનારાઓ જાદુગી સુધી તે ચિત્ર ભૂલે એમ ન હતું.

મનોરમા એકદમ ચમકીને ઉભી રહી ગઈ ! જ્યાં સુમસામ મામલો હતો ત્યાં અચબુચ આ કૌતુક બનેલું જોઈ તેણી દીગ્બુદ બની ગઈ !

તે લલુકદાર રોશનીથી આસપાસના ઝાડપાન વટીક શોભી નીકળ્યાં. થોડા વખત પછી તે ત્રણે રંગીન દીવા ગોલ ચકરાવામાં ફરવા લાગ્યા અને હુગાવે હુગાવે ઉપર ચઢતા હોય એમ લાગ્યું, વચ્ચેનો દીવો બે પાંચ હાથ જેટલો વધુ ઊંચે ચઢ્યો અને જોતાં જોતાંમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો. તે પછી પેલા લાલ ને લીલા રંગના દીવા ગોલ ફરતા ફરતા એકમેકની પાસે આવી એકદમ એકત્ર થઈ ગયા અને ખુબ રંગમાં બદલાઈ ગયા ! તેમાંથી લાલ, પીળી, લીલો, આતશિયા એમ ચિંગારીઓ ઉડવા લાગી અને તે ચિંગારીઓથી જમીનપર એક ગોલ ચકરડું પડી રકમ રકમનાં રંગોમાં હીરા પેઠે ચકચક થવા લાગ્યું. પેલો લાલ પથ્થર તે ચકરડાંની બરાબર મધ્યમાં

દેખાયો. મનોરમા પોતે પણ તે ચક્રડાંની અંદર આવી ગઈ. આ જાણે દેખાડતું હતું કે આ ગોળાકારની વચ્ચે પેલું ધન દાટેલું હતું!

એજ વખતે ખંડુકનો એક ખાર થયો હોય તેમ અચબુચ પેલો માટીનો ઢગલો ફાટી જઈ તેમાંથી પેલો ગંજાવર કદનો સર્પ ભારે સણસણાટ કરતો ઉછળીને એકદમ આખો બાહર આવ્યો અને પેલા લાલ પથ્થરની આસપાસ અસાધારણ ઝડપથી વીંટળાઈ જઈ ફેણ ઉંચી કરી મનોરમાની બરાબર સામે આવી ઉભો !

તેણી ઘભરાઈ ગઈ-તેણીથી ઘભરાટની મારી એક ચીશ પડાઈ ગઈ ! સુંદરરાવ, આનંદીબાઈ અને મનહરરાવ તે ચીસ સાંભળી થરથર ધુજવા લાગ્યાં !

“ધી-ધી-ધીછછછરજ ર-ર-રાઆખખ-ખ-ખ-એતી!
ધ-ધ-ધ-ધ-ઘભરાઈઈઈસ ન-ન-ન-નહીંછછ !” પોતે ઘભરાયા છતાં શાસ્ત્રીબાવા મનોરમાને “ધીરજ” રાખવાનું કહેવા લાગ્યા !

તેણી એક પોરધાની જળમાં ફસી પડેલી હરણી મીસાલ ટાંપતી હતી!

પ્રકરણ ૧૬ મું.

—:—

નાગરાજનો કાંટો !

તે ગોચા શેષ-નાગ પોતે હતો ! તેનાં કદાવર કદથી પેલો મોટો લાલ પથ્થર આખો ઢંકાઈ ગયો હતો અને એકાદાં દરીયાઈ ખારકસનું કદાવર કદનું જાડામાં જાડું દોરડું વળ દઇને ત્યાં વીંટાળી મેલ્યું હોય તેમ ગોળ ગુચ્છળું વળીને તે બેઠો હતો ! તેનું અસાધારણ મોટું કદ જોઈ મનોરમા ડઘાઈ જાય એમા નવાઈ ન હતી તેની કદાવર ફેંણુપર મરાઠી ભાષામાં દશનો આંકડો કાઢ્યો હોય તેવો (૧૦) આકાર ખુલ્લો દીસ્તો હતો. તેનો રંગ ખુલ્લો બદામી અને રાખોળો હતો, તથા જગેજગ કાળા તથા શફેદ ઝીણા પટાથી તેનો દેખાવ બહુ ડર પેદા કરે એવો લાગતો હતો.

“મનુ, હીંમત રાખ !” સુંદરરાવે ફરીથી સુચના આપી. “ખરી બહાદુરી બતાવવાનો વખત એજ છે.”

પણ મનોરમાના ટેટાં આ વખતે થરથર ધ્રુજતાં હતાં તેણીએ ઘણી ઘણી કોશેષ કરી કે આગળ વધી સર્પની ફેંણુ પકડી લે, પણ તેનાં પગ જાણે જમીન જોડે જોડાઈ ગયા હોય તેમ તેણીને લાગ્યું !

“પિતાજી ! મારી મદદે આવો ! મારું કદમ

આગળ ચાલી શકતું નથી !” અતે બેડ હાથ બેડેલા રાખેલી સ્થિતિમાં મનુએ સુંદરરાવની મદદ માગી. “ જલદી આવો !—નહીં તો હું અહીં મુર્છા ખાઈ પડીશ—મારી હીંમત રહેતી નથી !”

મનોરમાના આ શબ્દો સાંભળતાંજ શાસ્ત્રીબાબા અને મનહરરાવ બન્ને તેની મદદે દોડ્યા, પણ તેમને પોતા ભણી આવતા બેઠા પેટો સપાં ઉછળીને વધુ ને વધુ પુન્કાડા મારવા પડ્યો. તે પોતાના ફેંણ હીલવી ઇશારતથી જાણે એમ કહેવા માંગતો હતો કે “ખબરદાર, તમે દૂર રહેજો—તમેથી અહીં અવાય નહીં.”

આ દેખાવપર સૌથી પહેલી નજર મનહરરાવની પડી. તેણે શાસ્ત્રીબાબાનો હાથ ઝાલી એકદમ અરધે રસ્તેજ તેમને આગળ વધતા અટકાવી પાડ્યા,

“સખર કરો ! પિતાજી ! આપણાથી ન જવાય ! નાગરાજ પોતાની ફેંણ હલાવી ‘ના’ પાડે છે ! બુઓ ! તમારા ખાત્રી કરો !”

અને અરેખર તેમજ હતું. તે નાગ ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ ડોલાં ખાતો હોય તેમ પોતાની ફેંણ હીલવી તેમને નજદીક આવવાની ‘ના’ પાડી જાણે મનાઈ ફરમાવતો હતો !

“ઓ મનુ ! તું નાહીંમત ના થા ! અમે તને મદદ આપી શકતા નથી. નાગરાજ ના પાડે છે !”

સુંદરરાવે મોટા શાદે મનોરમાને કહ્યું અને તે રૂપાળો કન્યાએ એક તડાકે બેઠે લીધું કે તે વાત ખરી હતી!

“ઈશ્વરને યાદ કરી આગળ વધ, મનોરમા!” હવે મનહરરાવની વાર આવી.

પણ હું આગળ કેમ વધું! મારાં ધુજરા ભાંગતા નથી.”

મનોરમાના આ શબ્દો સાંભળી હવે આનંદી-બાઈની ધીરજ રહી નહીં તેણી એકદમ પોતાના પતિ-પુત્ર ઉભા હતા ત્યાં ધસી આવી મનોરમાને હીંમત આપવા લાગી.

“મરવાનું એકજ વખત છે, મનુ! તારું મોત આ જ્હાને હશે તો તે ચુકવાનું નથી અને નહીં હશે તો આવવાનું નથી.”

“અરે છોકરી!-છોકરી! એમ સાવજ જેવી ઉભી રહી વખત કાં ગાળે છે? હજી આપણને ઘણું કામ કરવાનું છે, ચાલ વેગ, વેહેલ્લી! શું તને ઈશ્વરપર આસ્થા નથી?

ઈશ્વરપર આસ્થા નથી?” આ શબ્દ સાંભળતાંજ મનોરમાને કાંઈ અજબ હીંમત આવી ગઇ. તેણીનાં ધુજરાં તેજ પળે સમી ગયાં. તે યુવાન કુમારીકા એકદમ વાંકી વળી અને બે ચાર કદમ આગળ ભરી “હે પરમાત્મા! તું મારો રક્ષક!” એમ બોલતાંની સાથેજ ઝડપથી તે સર્પની ફેણ એક ઝપાટે પકડી પાડી!

જેમ એક બકરાનો કાન પકડ્યા બરાબર તે તામે થઈ જાય છે, તેમ પેટ્રો સર્પ પોતાની ડોક નમાવી દઈ અટ શરણાંગત થઈ ગયો !

હવે મનોરમાને હીંમત આવી. તેણીએ જોઈ લીધું કે હવે તે તમામ સલામત હતી !

નાગરાજને તેણીએ ગળાંમાંથી પકડ્યો હતો. પકડતાંવાર તે પોતાનું કુંડાવાનું વીસરી ગયો અને એક પાળેલું તાબેદાર જનવર હોય તેમ જરાએ હાલ્યા-ચાલ્યા વગર તે શાંતપણે તેણીનાં કબજામાં ગયો !

જમણે હાથે ગળું પકડી ડાબા હાથે મનોરમાએ તેનાં માથાંમાં લોકાયલો કાંટો પ્રથમ વાંકી વળી તપાસ્યો અને પછી તુરતજ તે હળવે રહીને ખેંચી કાઢ્યો !

તે એક લાંબો અને અણીદાર મોટો કાંટો હતો ! તે ખેંચી કાઢ્યા બરાબર તેમાંથી લોહી-પડનો રગડો બાહાર આવ્યો. કાંટો પોતાની સાડીનાં છેડામાં એક ટાંચણી મીસાલ ખોસી દઈ મનોરમાએ હવે બન્ને હાથે તે સર્પની ગરદનનાં ભાગપર દબાણ મેલી તેમાંથી રસી-પડ બાહર કાઢવા માંડ્યું. આમ કરતાં તેણીને ઘણી મુશ્કેલી પડી. સર્પનાં જીવને ઇજા ન થાય તે તેણીને તપાસવું હતું, તેમજ, રસી-પડ દહીં જગ્યામાં જરાએ રેહેવા ન પામે એ પણ સંભાળવાનું હોવાથી તેણીની મુશ્કેલી બેવડા પ્રકારની હતી. તેણીના બન્ને

હાથેા હથેલી સુધી ખરડાઈ ગયા હતા. ખાસ્તી પંદર મીનીટ સુધી દાખી દાખીને તેણીએ તે દરદી તત્વ સઘળું ખાઉંર કાઢ્યું અને પછી તે જખમ પાણીથી ધોઈ સાફ કરી તે ઉપર ઘાપુરો મેલી સફાઈથો પાટો બાંધી લીધો.

આ વખતે નાગરાજનો દેખાવ જોવાજોગ થઈ પડ્યો. જાણે ગળામાં એક ફાંકડો સફેદ “કોલર” પેહેર્યો હોય એવો આબાદ દેખાવ દેખાતો હતો !

પ્રકરણ ૧૭ મું.

ફતેહ !-મનોરમાને મળેલો ખલ્લકનો ખજનો !

પાટો બાંધી મનોરમાએ નાગરાજનાં મસ્તકપર કંકુનો એક ટીલો કર્યો અને પડોસમાં પડેલા એક ન્હાના પથ્થરપર નાળીયેર ફેાડી તેમાનું પાણી તે ગોલ કુંડા-જાની ફરતે છાંટ્યું. આટલી ક્રિયા પુરી થવા પછી તેણીએ બન્ને હાથ જોડી તે નાગરાજને નમીને નમસ્કાર કર્યા. તેણીને આમ કરતી જોઈ સુંદરરાવ, આનંદીબાઈ તથા મનહરરાવે પણ પોતે જ્યાં ઉભેલાં હતાં ત્યાંથી નમન કર્યું.

હવે પેલા સર્પની આભાર માનવાની વારી આવી. એક માણસ પોતાનું માથું નમાવી પોતાપર થયેલા ઉપકારનું હેશાન દર્શાવતો હોય તેમ તે નાગરાજે

પોતાનું સર નમાવી છેક જમીનપર મેલ્યું અને તે મોહક કુમારીકાએ આટલી તરદી લઈ એક જીવલેણ થઈ પડનારાં દરદથી તેને મુકતી બક્ષી તે બાળે અંતઃ-કરણથી આભાર માનતો હોય તેવો દેખાવ કીધો. મનોરમા તેનો હેતુ ઝટ સમજી ગઈ. તેણીએ તુરત વાંકી વળી તે નાગરાજનું માથું જમીનપરથી ઉંચકી લઈ પાછું ખડું કર્યું અને હાથ જોડી તેનાં આશિષ માગ્યા.

જાણે તેણી શું કહેવા માંગતી હતી તે પોતે ઝટ સમજી ગયો હોય તેમ તે કદાવર કદનો સર્પ તેણીનાં માથાં સુધી ઉભો થયો અને તે સુંદર કુમારીકાનાં સરપર પોતાની ફેંણનો છાંયો મુકી કાંઈ આશિષ આપતો હોય એમ જણાયો ! આ વખતે તેની ત્રણધારી લાલ જીભ બાહર નીકળી અગ્નિનાં ચમકારા પેઠે ચમક ચમક થતી હતી. પછી તે સર્પરાજ તેણીનાં ગળાં આસપાસ વીંટળાઈ જાણે એક પિતા પોતાની પુત્રીને પ્યાર કરતો હોય તેમ આનંદી આવભાવ બતાવવા લાગ્યો. આ વખતે મનોરમા જરાએ બીધી નહીં. હવે તેણીની તમામ દહેશત લાગી ગઈ હતી !

એ પછી નાગરાજ છુટા થયા અને પેલા શુભ ધનનો કબજો મનોરમાને સ્વાધીન કરતા હોય તેમ કંઈ જગ્યામાં ધન દાટેલું છે તેનો તેણીને ખ્યાલ મળવા માટે પેલા લાલ પથ્થરની આસપાસ એક ગોળ ચકરાવો

ફરી તે જગ્યા ખતાવી અને ફરી એકવાર ફેંણ નમાવી હેશાન માન્ય કરી ઝડક બંધ દક્ષિણ દિશા તરફ ગુમ થઈ ગયો !

“ ફત્તેહ-ફત્તેહ-!-મનુ, આપણી ફત્તેહ થઈ ! તે પરમાત્માએ આજે આપણું જન્મોજન્મનુ કલ્યાણ કર્યું ! ચાલ બેટા મનહરરાવ ! આ લાલ પથરો પાહુરઈ લઈ ઉખળી કહાડ !” અને એમ બોલી તે બેઉ બાપ-બેટા તે જગ્યા ખણુવા મંડી ગયા. પેલો લાલ પથરો જેટલો બહાર દેખાતો હતો તેથી બેવડો જમીનમાં ઉતારેલો હતો. પાંચ દશ મીનીટમાં તે પથરાને તેઓએ બહાર ખેંચી કાઢ્યો અને ભારે હુર્ષ સાથે સુન્દરરાવ શાસ્ત્રીને તેમાથી એક ત્રાંબાનો મોટો ચડ મળી આવ્યો !

“બસ ! હવે હાલતુરત વધુ શ્રમ ખેંચવાની જરૂર નથી. આ ચડમાંથી થોડુંક ધન કાઢી લઈ આ જગ્યા પર આ અસલ પથરો આપણે પાછો સરખો કરી મેલીશું.” સુન્દરરાવ બોલ્યા. “ જ્યારે આપણે ઠરીઠામ થઈશું ત્યારે નિરાંતે એક દહાડે આવી આ સમગ્રું ધન લઈ જઈશું.”

પેલા ચડને એક ત્રાંબાનું ઢાંકણ ઢાંકેલું હતું. બન્ને બાપ બેટાએ જોર વાપરી કાંઈક મુશકેલી પછી તે ઉંઘાડ્યું અને તેઓએ તેમાં જોયું તો કીમતી હીરા-મોતી-માણેક અને રત્નોથી તે ચડ ચીકાર ભરેલો હતો !

“હે પરમેશ્વર ! આ એકજ ચરૂમાં આટલું બધું અખુટ ધન ભરેલું છે તો બીજા ચાર ચરૂમાં કેટલું હશે ?” અહીં આવ. મનુ, આ ધન તારૂં છે. અમારો તેપર હક્ક નથી માટે એને સૌથી પહેલો હાથ તે લગાડવો જોઈએ. સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ મનોરમાને મોટાઈ આપતાં વાજળી ન્યાય કર્યો.

“પિતાજી ! આમ બોલશો નહીં. આ ધન મારૂં છે અને તમારૂં શું નથી ? આપણે કાંઈ જીદાં છીએ ? પરમાત્માએ આપણુ ચારેનું કલ્યાણ કર્યું છે. એપર મારો એકલીનો હક્ક નથી.”

“ નહીં એની એકલી માલેક તુંજ છે, બેટા. સ્વપ્નું તનેજ આવ્યું છે, આવો જીવ સટોસટ સાહસ તેજ ખેડ્યો છે—નાગરાજે આ ધન તારેજ માટે છે એમ ખુલ્લું કહ્યું છે, ત્યારે તે અમારૂં કેમ કહેવાય ? ખરો વાત છે કે આપણે જીદાં નથી, પણ આ ધન મેળવનાર તો તું ભાગ્યશાળી પુણ્યવાન પુત્રી પોતેજ છે !

આપણી સાત તો શું પણ સાતસેં પેઢી સુધી આ અખુટ દ્રવ્ય ખુટતાં ખુટવાનું નથી. ચાલ બેટા, પ્રથમ મંગળ મુહુર્ત તારા પનોતા હાથે કર, કે આપણને આ અથાગ ધન જયકારી થાય ! જય જય શ્રી કૃષ્ણ ! જય જય ભગવાન ! જય જય તુળજા ભવાની !”

પિતાની આજ્ઞાનો અંગિકાર કરી મનોરમા હસ્તે

મુંખડે તે ચરૂ પાસે ગઈ અને સાતવાર તેની પ્રદક્ષિણા કરી, પગે પડી એક ટોપલામાં બેઉ હાથનાં ખોલા ભરી ભરીને હીરા-મોતી-માણેક અને રત્નો પેલા ચરૂ-માંથી બાહર કાઢ્યાં ! તે એકજ ટોપલામાં લાખો રૂપીયાનું દ્રવ્ય સમાયલું હતું, જ્યારે પેલો ચરૂ તો હજી ગળાં સુધી જેવો ને તેવો ભરેલો હતો !

“પિતાજી ! આ બધું દ્રવ્ય આપણે ક્યાં મેલીશું?” મનોરમા પિતાને પુછવા પડી. “આ એકજ ટોપલો હાલ તુરત આપણને સાચવવો ભારી થઈ પડશે.”

“ખરું છે, બેટા, તુરતવેળા આપણે વધુ જોખમ ખેડીશું નહીં.” સુહરરાવ બોલ્યા. આલ દીકરા મનહર, આ ચરૂપર ઢાંકણ ઢાંક અને પાછો પેલો લાલ પથ્થર અસલ જગ્યાપર બેસાડી દઈ મટોડી પુરી નાખ !”

મનહરરાવ ઝટ તે કામપર મંડી ગયો અને તે જગ્યા પાછી અસલ જેવી કરી મેલી. તે સાંજે ત્યાંથી કાઢેલો જે કચરો તેઓએ પીપળાના ઝાડની પેલી કોરે એકઠો કર્યો હતો તે પાછો લાવી તે જગ્યાપર એવો વેરવીખેર કરી નાખ્યો કે ત્યાં ધન દાટેલું છે એવો કોઈ અંજાણ્યા આદમીને કદી જોઈ ઉપજવા પામે નહીં.

*

*

*

*

પ્રકરણ ૧૮ મું.

—:૦:—

“હુનિયાંથી તમે છુપાવશો, પણ દાતારથી કેમ છુપાવી શકશો ?”

બીજે દીને સાંજે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી સરદાર આનંદરાવને મળવા ગયા, જ્યાં અચબુચ-નહીં ધારેલી રીતે-પુનાવાળા સરદાર ગોપાળરાવનાં પુત્ર ગોવિંદરાવને બેઠેલો દીઠો. વાંચનારને જણાવવાની જરૂર નથી કે આ તેજ આદ્ય અહસ્થ હતો કે જે શાસ્ત્રીબાવાના ઘર ઉપર નાદેડવાળા બનસીલાલ સાહુકારને નામે જમીનું વોરંટ લઈ આવ્યો હતો. એ તેજ યુવાન પુરૂષ હતો કે જે આપણી મનોહર મનોરમાને જોતાંવાર તેણીનાં પ્રેમનો પરસ્તાર બની જો શાસ્ત્રીબાવા તેણીને તેના જોડે પરણાવી આપવાને કબુલ થાય તો તેમનું તમામ કરજ પોતે બરપાઈ કરી દેવાને તૈયાર થયો હતો !

“શાસ્ત્રીજી ! મારે આપ કને એક માફી ઇચ્છવી છે.” સુંદરરાવને સરદાર આનંદરાવને ત્યાં પધારેલા જોતાંજ ગોવિંદરાવ ઉઠી ઉભો થઈ બન્ને હાથ જોડી બોલી પડ્યો. “હું આપને કહી ગયો હતો કે આઠમે દિવસે હું પાછો ફરીશ. પણ અહીંથી તેજ દીને પુણે ઉપડી જવા પછી મેં મારા પિતાજીને માંદગીને બિંધાને પડેલા જોયાથી મારી કબુલાત હું પાળી શક્યો

નથી. આપે મને બેવચની ધાર્યો હશે, પણ આ અડ-
ચણ મને નહીં હોત તો હું મારો શબ્દ પાળ્યા
વિના રહત નહીં. એકને બદલે બે અઠવાડીયાં પસાર
થઈ ગયાં છે અને તે માટે હું આપની માફી ચાહું છું.”

“ગોવિંદરાવ! માફી શી ને વાત શી? જો તમારી
કાંઈ ભુલ થઈ હોય તો મારી નહીં પણ પરમેશ્વરની
માફી ઇચ્છો!” સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ લાયકીથી ઉત્તર
આપ્યો. “એક અઠવાડીયાંમાં આવવાનું આપ પોતે
આપની મરજીથી બોલ્યા હશે, તેમાં મારી માફી શી
ઇચ્છવાની? મેં કાંઈ આપ ઉપર કે આપનાં પિતાનાં
આવવા ઉપર આશા રાખીજ ન હતી. મારી આસ્થા
ઇશ્વરપર હતી અને તે પરમાત્માએ બે અઠવાડીયાંમાં
મારી પ્રાર્થના કબુલ કરી લજ્જાનું જે રક્ષણ કર્યું છે,
એવું આ ધરતીપર કોઈ મનુષ્યનું થાય એવું હું
માનતો નથી! મારે કહેવું જોઈએ કે હું ગર્વથી બોલતો
નથી, પણ ઇશ્વરપર રાખેલી આસ્થા કદી મિથ્યા જતી
નથી એમ હું કહેવા માંગું છું. જોકે સરદાર ગોવિંદ-
રાવને હું નામ માત્રથી પિછાણું છું તોય મને પુછવા
દેશે કે આપના માયાળુ પિતાની પ્રકૃતિ હાલમાં કેમ
છે? આપ અહીં આવ્યા છો એટલે હું ઉમેદ રાખી
શકું છું કે તેમની તબીયતમાં તફાવત પડ્યો હશે ઇશ્વર
આપનું છત્ર કાયમ રાખે!”

“એવા બહા આશિષ માટે હું આપનો આભારી

છું.” ગોવિંદરાવ બોલ્યો. “હું ગયો ત્યારે તેમની સ્થિતિ ગંભીર હતી, પણ તે પછી તુર્તજ બીજા-ત્રીજા દિવસથી તબીબત સુધરતી ગઈ અને પરમેશ્વર કૃપાથી હાલ તેઓ પુરતી આરોગ્યતા ધરાવે છે. શાસ્ત્રી! આપ સાંભળી ખુશી થશો કે મારા પિતાજી મારી જોડે અહીં આવેલા છે.”

“અહીં? અહીં એટલે ક્યાં?”

“તુળબપુરમાં.”

“શું આ વાત ખરી છે? હું સાંભળીને બહુ ખુશી છું.” સુંદરાવ બોલ્યા. સરદાર સાહેબ ક્યાં ઉતર્યાછે?”

“પુરૂષોત્તમરાવ પેઢારકરને ત્યાં!”

“ત્યારે તો હું તેમને મળવા આવીશ. હું તેમનો દેણદાર છું તેમને મળવા જવાની મારી સાથી પેહેલી કરજ છે.”

“શાસ્ત્રીજી આમ બોલશો નહીં. આપ અમારા દેણદાર છો આ શબ્દ આપ ફરીથી કૃપા કરી કદી વાપરશો નહીં.”

“કાં નહીં? શું હું જોડું કહું છું? મેં મારા મૈયત પિતાના કરજનાં પેટામાં આપને આપેલી મારી માયા પુંજ કે મીલકત પુરતી હતી? તે આંખ્યા છતાં હું મોટી રકમનો આપનો દેણદાર છું એટલે ખરું બોલવામાં હરકત શી છે?”

“ નહીં, આપનું એ બોલવું મારા કાનને કઠોર લાગે છે. ”

“ના, માફ બોલવું ભલે આપનાં કાનને કઠોર હોય, પણ મારાં અંતઃકરણને તે મધુર અને મીઠું લાગે છે. સાચી વાતનો સ્વીકાર કરવો એ સાચા ગૃહસ્થનું લક્ષણ છે.”

શાસ્ત્રીબાવા અને ગોવિંદરાવ વચ્ચે ચાલતી આ વાત સરદાર આનંદરાવ શબ્દેશબ્દ સાંભળતા હતા. હજી તો શાસ્ત્રીજી તેમને જઈ મળ્યા ન હતા, તેટલાં ગોવિંદરાવની અચબુચ ભેટ થઈ જવાથી આ સંભાષણ થવા પામ્યું હતું. હવે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી સરદાર આનંદરાવ આગળ ગયા. આનંદરાવ તેમને નમ્રદીક આવતા નેઈ ઉઠી ઉભા થયા અને માન સહિત મળી-ભેટી ખેર આશ્રિયત પુછી પોતાની નેડેનેડ બોંહોંસ કરી બેસાડ્યા.

“મેં હમણાંજ સાલજ્યું છે કે પુણ્યાવાળા સરદાર ગોપાળરાવ તુળજપુરમાં પધાર્યા છે.” શાસ્ત્રીબાવા બોલ્યા.

“હા, હું આ ખબર આપને આપવાનો હતો, એટલાં મેં આપને અહીં આવતા દીઠા.” સરદાર આનંદરાવ બોલ્યા. “ક્યાં ગયો એમનો પુત્ર ગોવિંદરાવ ? એ હમણાં તો આપ નેડે વાતે વળગ્યો હતો.”

“ગોવિંદરાવ મારી નેડે વાત કરી આ તરફ ગયા.” શાસ્ત્રીજીએ દક્ષિણ બાજુએ આંગળી બતાવી ઉત્તર આપ્યો.

“કદાચ એ આપને જોઈ આપણને બન્નેને વાત કરવાની તક આપવા માટે બાહર નીકળી ગયો હશે.”

“હું પણ એમજ ધારૂ છું.”

“એ તો હવે થયું, પણ શાસ્ત્રીજી, સરદાર ગો-પાળરાવ છતાં તુળજપુર સુધી ચાલી ચલાવીને આવી લાગ્યા છે તો આ તકનો લાભ લઈ હું આપ તરફથી મધ્યસ્થ પડી આપના લેહણા-દેણાનો નિકાલ કઢાવવા ઈચ્છું છું.” સરદાર આનંદરાવે પોતાનો ભલો હેતુ કહી સાંભળાવ્યો. “પણ મારી મુશ્કેલી કાંઈ વિચિત્ર છે. એવા દાખલાઓમાં વચ્ચે પડનારને લેણદારને સમજાવવાની મુશ્કેલી પડે છે. પણ અહીં તો દેણદારની સમજુતી કેમ કરવી એ મારે માટે એક મહાભારત પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે!”

સરદાર સાહેબ શું કહેવા માગતા હતા તે સુંદર-રાવ શાસ્ત્રી તુરત ચેતી ગયા. તેવણ કાંઈક હસીને બોલ્યા “મારા મહેરબાન દેણદાર હું પોતે છું અને આપની શી આજ્ઞા છે તે સાંભળવાને હું કદી ના પાડવાનો નથી.”

“તમે સાંભળવાને તો ના પાડનાર નથી, પણ માનવાને જરૂર ના પાડવાના એ હું જાણું છુંની!” સરદારે હસીને ઉત્તર આપ્યો.

“સરદાર સાહેબ, હું શું કરું નિરૂપાય છું!”

“મારો વિચાર એમ છે કે સરદાર ગોપાળરાવને કહી આપનું તમામ એસ્ટેટ આપને પાંછું અપાવવું.”

“તે કેવી રીતે?”

“કેવી રીતે એમ પુછશે નહીં. ગમે તે રીતે હું તે પાછું અપાવીશ. આપવું-લેવું મારે હસ્તક રહેશે. આપને કેાઈ પુછવાનું નથી અને આ વાત તમે, હું અને સરદાર ગોપાળરાવ સિવાય ચોથું કેાઈ જાણવા પામવાનું નથી.”

“આપ ભુલો છો, સરદાર સાહેબ, આપ ભુલ કરો છો !” શાસ્ત્રીજી બહુજ નમ્ર અવાજે ધીમેથી બોલ્યા.

“ભુલ ? શેની ભુલ એમાં ભુલ શી આવી ?”

“પહેલા નંબરની ભુલ ! આપ કહો છો કે ‘આ વાત તમે હું અને સરદાર ગોપાળરાવ સિવાય ચોથું કેાઈ જાણવાનું નથી.’ ખરું કે ?”

હા—તદ્દન ખરી વાત છે ! સરદાર આનંદરાવ પોતાની તમામ ભોજાઈથી બોલ્યા. “આપણે ત્રણ સિવાય ચોથું કેાઈ નહીં !”

“કેાઈ નહીં ?”

“કેાઈજ નહીં !”

“ત્યારે ઉપર બેઠેલો પરમાત્મા ? શું તે પણ જાણવાનો નથી ! સરદાર સાહેબ, એ શું બોલો છો ? કયો વિચાર-કયું વર્તન-કયું કર્મ તેનાથી છુપ્યું છે કે આ વાત છુપી રહેશે ? અરે ! ત્યારે તો ઇશ્વરની હસ્તી જેવું જાણે આપણે કંઈ જાણતાજ નથી !

સરદાર આનંદરાવનું કોહું જોવાજોગ થઈ પડ્યું !

એક પણ “આ સુંદરરાવ શાસ્ત્રી શું કરી રહ્યા છે” એમ વિચારતા તેઓ પુતળાં પેરે ચુપ થઈ ગયા !

“હૃદ થઈ ! શાસ્ત્રીજી !—ખરેજ હવે તો હૃદ થઈ ! સંસાર વ્યવહારનાં કામોમાં પણ ઇશ્વરની આસ્થા—”

“કાં નહીં ? ઇશ્વરની આસ્થા સાથી પહેલી ! ઉઠતાં, ખેસતાં, ખાતા, પીતાં, જાગતાં કે ઉંઘતાં ઇશ્વર કયાં નથી એ મને ખતાવો ! તે સર્વ શક્તિમાન સ્વયંભુ સર્વ વ્યાપક છે. પૃથ્વી પર તો શું, પણ પાતાળનાં પેટામાં પેશી કાંઈ ગુપ્ત કામ આપણે કરીશું, તોય, તે મહાન અન્નદાતાથી છાનું રહેવાનું નથી. શું આ વાત ખોટી છે ? તો પછી આપ કહો છો કે આપણે ત્રણ સિવાય ચોથું કોઈ જાણવા પામવાનું નથી ? દુનિયાંથી તમે છુપાવશો, પણ દાતારથી કેમ છુપાવી શકશો ? સરદાર સાહેબ !”

સરદાર સાહેબ અહીં સહનતર ચુપ થઈ ગયા ! તેમનાથી એક શબ્દ વટીક કાઢી શકાયો નહીં.

“આ કોઈ અજબ આદમી છે !” સરદાર આનંદરાવ મન સાથ પટપટયા. “મારી આટલી ઉંમરમાં ઇશ્વર ઉપર એવી દ્રઢ આસ્થા રાખનારો આસામી મેં કોઈ દીઠો નથી ! જરા જરામાં ઇશ્વર !—પગલે પગલે પરમેશ્વર !—પણે પણ પરમાત્મા ! હૃદ થઈ ! મને તો લાગે છે કે આ સુંદરરાવ શાસ્ત્રી એક ઈનસાન રૂપે

તુળબુરની ભુમીમાં સ્વર્ગનો કોઈ દેવતાજ ઉતરેલો છે ! મેં ઘણા પવિત્ર પુરૂષો જોયા છે, પણ ગૃહસ્થા શ્રમમાં રહીને સત્ય વર્તનથી વરતનારો એવો એકે આસામી મેં જોયો નથી !”

થોડીક પણ સરદાર સાહેબનાં ગંભીર શામિયાનામાં ચુપકીલી ફેલાઈ રહી.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

સરદાર ગોપાળરાવ.

“ત્યારે મારી ઇચ્છા બર આવવી કઠીણ છે.”
અંતે સરદાર સાહેબ બોલ્યા.

“ઈશ્વરેચ્છા મહા બળિ છે, મહારાજ !”

“તે હું ના પાડતો નથી, પણ આપ આમ જુદ પકડી બેસસો તો એનો છેડો કદી આવનાર નથી.”

“છેડો લાવવાનું કામ તે પરમાત્માના હાથમાં છે.”

“પણ તમે કોશિષ ન કરો તો પરમાત્મા સ્હાય કેમ થાય ?”

“એ બધું આ મૃત્યુ લોકમાં માની લેવાનું છે. જે કાંઈ કરે છે તે તે મહાન સબળ શક્તિ પાતેજ કરે છે.”

“ત્યારે એમ કહો, શાસ્ત્રીજી, કે સરદાર ગોપાળ રાવ સાથની આ ખટપટનો નીવેડો લાવવાને તમે રાજી નથી.”

“ના એમ કોણે કહ્યું ? સામો હું રાજી છું.”

“કેવી રીતે ?”

“એમનું મારાપર જે કાંઈ નીકળતું હોય તેં પૈએ પૈ આપી દઈને હું માફ એસ્ટેટ પાછું મારે હવાલે લેવા ઇચ્છું છું.”

“અરે ! પણ એટલી રકમ આપ કયાંથી લાવશો ?”

તેનું સૌ થઈ રહેશે. પરમાત્મા મોટો છે.”

“પરમાત્મા મારા પર ક્યારનાં પ્રસન્ન થઈ ચુક્યા છે. સરદાર ગોપાળરાવને ધીરજ ધરાવવાની જરૂર હવે રહી નથી.

“એટલે-એટલે ? શું એમને વ્યાજ સિકકે પૈએ પૈ ભરપાઈ કરવા જેટલો અવેજ આપ કને આ ઘડીએ તઇયાર છે ?”

“હા.”

“શાસ્ત્રીજી ! આપ શુદ્ધિમાં છો કે ? દુઃખના બોજથી આપ કાંઈ ચિત્ત બ્રમિત તો નથી થયા ?”

“મહારાજ, હું પુરતો સાવધ છું. માફ માથું બરાબર ઠેકાણે છે. ઇશ્વર કૃપાથી હું અસલ હતો તેવો આજે છું. મારી મનોવૃત્તિમાં લેશ માત્ર ફરક પડ્યો નથી !”

“આજથી સત્તર દિવસની વાતપર આપને હું પેલાં વડ-વૃક્ષ હેઠળ મળ્યો, ત્યારે આપ પોતે કેહતા હતા કે આપ એક કોડી વગરનાં કંગાળ બની ગયા છો અને આજે આપ કહો છો કે સરદાર ગોપાળરાવને તેમનું જે કાંઈ નીકલતું હોય તે દોકડે યા એકે ચુકવી આપવાને આપ શક્તિવાન છો !”

“તદન સાચી વાત છે.” શાસ્ત્રીજીએ ટાહુકો પુર્યો.

એક પખવાડિયામાં આ ફેરફાર અચળુચ કેમ થઈ ગયો ? આપ કોઈનો આશ્રય તો લેતા ન હતા ત્યારે આટલું દ્રવ્ય આપ કને ક્યાંથી આવ્યું ?”

“પરમાત્માને ત્યાંથી !”

“નહીં શાસ્ત્રીજી ! મને સીધે સીધું કહો, આ દ્રવ્ય આપને કોણે આપ્યું ?”

“પરમાત્માએ !”

“શું પરમાત્મા ઘર બેઠાં આપવા આવ્યા હતા ?

“હા, ઘર બેઠાં સાક્ષાત પરમાત્મા પોતેજ આપી ગયા !”

“મને સમજ પડતી નથી, એ કેમ બને ?”

“મહારાજ ! એ સમજ આપને પડવાની નથી, અને હું માગી લઉં છું કે તે જાણવાની આપ સાહેબે કોશિષ પણ કરવી નહીં. હું આપને એ ભેદ કહી શકીશ નહીં, માટે કૃપા કરી એ વિષે મને હવે વધું પુછશો નહિં. હું આજે આપની સેવામાં એટલાજ માટે

આવ્યો છું કે સરદાર ગોપાળરાવ જોડે આપને મિત્રતા છે, તો એમને કહી મારી માલ-મીલકત, એમનું જે કાંઈ મારાપર નીકલતું હોય તે દોકડે પાય કે ચુકવી લઈ, મને પાછી અપાવવી. હું તો આપ અને એ વિષે એમનાપર પુણે પત્ર લખાવવા ઇચ્છતો હતો, પણ અહીં આવ્યા પછી ગોવિંદરાવથી મેં હમણાજ સાંભળ્યું છે કે સરદાર સાહેબ મદ તુળજાપુર આવેલા છે. આ એક સુભાગ્યવાન સંબોગ છે, જેનો હું આપની મારફતે લાભ લેવા ઇચ્છું છું. હું આપને તસદી ન આપત પણ સરદાર ગોપાળરાવને હું માત્ર નામથી ઓળખું છું. એમની જાતિ-પિછાનનું મને માન નથી, માટેજ આપને વચ્ચે નાખવા ઇચ્છું છું.

“સરદાર ગોપાળરાવ આજે મારી મુલાકાતે આવનાર છે.” સરદાર આનંદરાવ બોલ્યા. “જે વખત જાય છે તેમાં તેઓ અહીં આવી પુગશે. તેમનો પુત્ર ગોવિંદરાવ તેજ પેગામ કહેવા મારી પાસે આવ્યો હતો. મને લાગે છે કે સરદાર સાહેબ છેક પુણેવેરથી ખાસ આપની ભેટ લેવા અને આપના કામનો ફડચો કરવા સાફજ આવ્યા છે. ઓ, દયો ! આયુષ્વનાં લાંબા છે ! નામ દેતાંનાં વારમાં આવી લાગ્યા !

સરદાર આનંદરાવ સરદાર ગોપાળરાવને શામિયાનાનાં આગલા દરવાજા સુધી પોતે એસ્તેકબાલ લેવા ગયા. સરદાર જોડે તેમનો પુત્ર ગોવિંદરાવ અને

રસાલાનાં ખીજા ૧૫ આસામીઓ હતાં તેઓ સર્વને સરદાર આનંદરાવે હસ્તે ચેહેરે આવકાર આપી તંબુમાં લાવી બેસાડયા.

તે એક અમીરી તોરનો રેશમી શામિયાનો હતો. તેની બનાવટમાં રંગબેરંગી ઉંચી મખમલ અને કીમતી સેટીનનો બહુ છુટે હાથે ઉપયોગ કરેલો હતો. વળી સરદાર સાહેબ સુધરેલા વિચારના હોવાથી તે દરબારી શામિયાનાને બરનું કીમતી ‘ફરનીચર’ અઘ્છા ટેસ્ટથી તેમાં ગોઠવેલું હતું. સરદાર ગોપાળરાવને બેઠક આપવા આગમ્ય સરદાર આનંદરાવે આપણા સુંદરરાવ શાસ્ત્રી બેઠે તેમની પીછાન કરાવી. શાસ્ત્રીબાવાને બેઠે સરદાર ગોપાળરાવ ઘણા ખુશી થયા અને પેહેલ્લાજ દેખાવે આપણા શાસ્ત્રીબાવાએ તેમનાં મગજપર એક ઉમદા છાપ પાડ્યો.

થોડો વખત ખેર-આશીયત પુછાયા પછી સુંદરરાવ શાસ્ત્રી બોલ્યા: “મેં હમણાંજ અરધા કલાકપર આપનાં પુત્ર ગોવિંદરાવથી સાંભળ્યું કે આપ સરદાર સાહેબ અમારાં ગરીબડાં તુલજપુરમાં પધારેલા છો. હું પોતે આપની મુલાકાતે આવનાર હતો, કારણકે હું આપનાં રીણમાં છું. આપને આવી મળવાની મારી ફરજ છે.

“સુંદરરાવ ! કૃપા કરો આમ બોલશે નહીં. હું તુલજપુર આવ્યો છું તે કાંઈ ખીજા મોટી ઉમેદે આવ્યો છું. હું ખુશી છું કે મારા મિત્રને ત્યાં આપનાં

અચબુચ દર્શન મને થઈ ગયાં. મેં આપની વિદ્વતા અને પરમાત્મા ઉપરની અખુટ આસ્થા માટે પુરતું સાંભળ્યું છે. એવા એક પ્રભુ-પ્રીય ગૃહસ્થને મળવાનો મને આજે જોગ થયો. એ માફ સુભાગ્ય સમજું છું.”

સરદાર અને શાસ્ત્રીજી વચ્ચે ચાલેલી આ વાત-ચીતનું કાંઈ સાફ જ પરીણામ આવવાની ઉમેદ રાખી સરદાર આનંદરાવે ગોવિંદરાવને એક ગુપ્ત ઇશારત કરી ત્યાંથી ઉઠી જવા કહ્યું. ગોવિંદરાવ ઝટ ચેતી ગયો અને પિતાજી જોડે આવેલા પેલા પંદર મિત્રોને પણ શામિયાનો ખતાવવાને બહાને તંબુના અંદરનાં ભાગમાં તેડી ગયો. તેઓ સઘળા ચેતી ગયા કે બન્ને સરદારો અને તેમનાં વૃધ વિદ્વાન મિત્ર વચ્ચે કાંઈ ખાનગી મસલત ચાલવાની હશે.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“હું આપનાં રીણમાં રહીશ નહીં!”

“સરદાર સાહેબ!” આનંદરાવ બોલ્યા. મારી આપને એક વિનંતિ છે. શાસ્ત્રીબાવા સાથનાં આપના માગતાં-લેહેણાંનો ફરજો આજ બેઠકે થઈ ગયેલો હું જોવા ઇચ્છું છું.”

“એ ફડચો ક્યારનો થઈ ગયો છે, મારા મિત્ર!” સરદાર ગોપાળરાવ બોલ્યા. “એવા એક પુણ્યવાન પુરૂષ તરફથી હું એક પાઠની પણ ઉમેદ રાખતો નથી. મેં ગોવિંદરાવથી સઘળી હકીકત સાંભળ્યા પછી પુણ્યામાંજ એને કહી લીધું હતું કે શાસ્ત્રીબાવાનું જે કાંઈ તેં લીધું હોય તે એમનું એમ એમને પાછું આપી દેવું.”

“એમ કરવાનું કંઈ કારણ, સરદાર સાહેબ?” અહીં સુન્દરરાવ વચ્ચે પુરાયા.

“કારણ શું હોય? મારી ખુશીની વાત છે! મારે આપ કને એક દમડી લેવી નથી. આપને કહેવાની જરૂર નથી કે ધણીનો કોઈ ધણી નથી.”

“ખરી વાત છે, મારા મેહિરબાન! આપ ઘણા માયાળુ છો. આનંદરાવ અને આપ જેવા ઉદાર દિલના સરદારો લાખમાં એક મળવા મુશ્કેલ છે. હું પોતાને ભાગ્યશાળી સમજું છું કે મને અકેક કરતાં બળે હાતમ દિલનાં મિત્રો મળ્યા છે, જેઓ પંડે ખોટ ખમી મને રીણુ-મુક્ત થયલો જોવા ઈચ્છે છે, પણ મારે તે રીતે મોકળો થવું નથી.”

“ત્યારે કેવી રીતે?” સરદાર ગોપાળરાવને શાસ્ત્રીજીનો છેલ્લો વાક્ય સમજ ન પડવાથી પુછ્યું.

“મારાં સ્વ-બળથી—મારા સ્વ-ધનથી મારે આપનું કરજ ફેડી માફ એસ્ટેટ પાછું મારે તાબે લેવું છે.”

“સુન્દરરાવ! બ્યાજ સિકકે માફ દહેણું અઢા

કરી શકવાની હાલતમાં હાલ તમે છો ?”

“હા, હું છું, હું ખોટું બોલીશ નહીં. હું આપની પૈએ પૈ ચુકવી આપવાને તૈયાર છું.”

સરદાર ગોપાળરાવ હેરત થઇ ગયા. તેઓએ સરદાર આનંદરાવ તરફ જોયું.

“અમારી વચ્ચે ત્યારથી એજ રીકજીક ચાલતી હતી. શાસ્ત્રીજી સમજતા નથી. મારી માગણી પણ અનેકવાર ના પાડી છે.” સરદાર આનંદરાવ બોલ્યા. “તમે છો ને એઓ છે-હું પ્રયત્ન કરીને ધરાઈ ગયો છું.”

“શાસ્ત્રીજી ! હું સમજી નથી શકતો કે જ્યારે આજથી સત્તર દિવસની વાતપર મારો પુત્ર ગોવિંદરાવ આપનાં ઘરપર જમી લાવ્યો, ત્યારેજ તમે વ્યાજ સિકકે માફ લેણું ભરપાઈ કાં ન કર્યું ?”

“તે વખતે મારી કને તેટલું દ્રવ્ય ન હતું.”

“અને આજે ?”

“આજે છે.”

“એક પખવાડીયાંમાં આટલી ગંજાવર રકમ તમને કેણે આપી ?”

“મારા પરમાત્માએ !”

“ઈશ્વર તો સૌનો દાતા છે, પણ આમ અચબુચ આટલી ભારી રકમ તમે મેળવી શક્યા એ ક્યાંથી ?

“ઈશ્વરને ત્યાંથી !”

“જ્યાં છે ત્યાં તમેએ કેઈ મોટા સાહુકારની

પેહુડીપરથી નાણાં ઉપાડયાં છે, પણ મહારાજ, એ નાણાં પાછાં અદા કરતાં મોટાં વ્યાજમાં તમે વધુ ને વધુ ગુન્થવાઈ જશો, માટે મારી સલાહ માની જાણે કંઈ બન્યું ન હોય એમ સમજી આપ આપના મકાનમાં જઈ રહો. મારે આપ કનેથી એક બદામ લેવી નથી.

“નહીં કેમ લો? હું આપનાં રીણમાં રહીશ નહીં. તે રકમ વ્યાજ સિકકે આપને લેવીજ પડશે. જ્યાં સુધી આપનું દોકડે પાય હું ચુકવીશ નહીં ત્યાં સુધી મારાં ઘરમાં હું પગ મેલનાર નથી, કારણકે જ્યાં સુધી હું આપનો દેણદાર છું ત્યાં સુધી એ ઘરખાર કે માલ-મીલકત મારાં કહેવાયજ નહીં! આપ કહોછો કે ‘જ્યાં છે ત્યાં તમેએ કોઈ મોટા સાહુકારની પેહુડી પરથી નાણાં ઉપાડયાં છે’ એના જવાબમાં જણાવીશ કે ખરેજ મેં એક મોટામાં મોટો ને દુલ્લાં દિલનો સાહુકાર શોધી કાઢ્યો છે. મારો સાહુકાર એટલો મોટો છે કે તેની પંક્તિએ પુગે એવો દુનિયામાં બીજો કોઈ સાહુકાર નથી. વળી મારો સાહુકાર એવો સખી છે કે તે વ્યાજ લેવાને બદલે સામું માગે એટલું વ્યાજ સિકકે નાણું વાળી આપે છે! માટે આપ, કહોછો તેમ ‘નાણાં પાછાં અદા કરતાં મોટાં વ્યાજમાં વધુ ને વધુ ગુન્થવાઈ જવાની, મને જરાએ ધાસ્તી નથી! હવે સરદાર સાહેબ! હું આપને જેઉ હાથ જોડી નમ્ર વિનંતિ કરું છું કે તકરારમાં નાહક વખત ન ખોતાં

આપનું જે કાંઈ નીકળતું હોય તે અહીંજ લેઈ લઈ ખુદાને ખાતર મારો છુટકો કરશો.” અને આમ કહી શાસ્ત્રીબાબા સુંદરરાવે પોતાનાં ખીસામાંથી એક ન્હાની ડબ્બી કાઢી સરદાર ગોપાળરાવનાં હાથમાં મેલી.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

—:૦:—

“શાસ્ત્રી બાબાને કાંઈ છુપું ધન હાથ લાગ્યું છે?”

સરદારે તે ડબ્બી અને તેમાં શું જોયું? એક મહાન રાજપતિ પણ જોતાં હેરત થઈ જાય એવો એક અતિ અળદાર અને અમુલ્ય મોટો હીરો તેમાં મેલેલો હતો!

“ઓ શાસ્ત્રીજી! આવું ઉમદા નંગ આપ ક્યાંથી લાવ્યા?” સરદાર ગોપાળરાવ તે કદાવર કદનો હીરો જોતાંજ છક્ક થઈ જઈ પુછવા પડ્યા. “અરે! એ તો કોઈ રાજવંશીને લાયકનો મહા મુલ્યવાન હીરો છે! એ આપના હાથમાં ક્યાંથી આવ્યો?”

“પરમાત્માને ત્યાંથી!”

“સરદાર સાહેબ! કૃપા કરી તુળજપુરમાં જે કોઈ નામીયામાં નામીચો જવેરી હોય તેને હમણાને હમણા બોલાવી મંગાવશો” સરદાર ગોપાળરાવે સરદાર આનંદરાવને કહ્યું.

“હા, મોટી ખુશીથી.” અને તુર્તજ એક નોકરને

હુકમ ફરમાવી સરદાર આનંદરાવે રતનચંદ ઝવેરીને તાકીદે બોલાવી લાવવા દોડાવ્યો.

“મારે આપ જોડે કાંઈ ખાનગી વાત કરવી છે” ગોપાળરાવે આનંદરાવને કહ્યું અને શાસ્ત્રીજીને ત્યાં જ બેઠેલા રાખી તેઓ શામિયાનાનાં અંદરનાં ઓરડામાં ગયા.

“ખરૂં કહો, દોસ્ત, આ હીરો તમારો છે?” સરદાર ગોપાળરાવે અંદર ગયા બરાબર સરદાર આનંદરાવને સવાલ કીધો.

“નહી ! હું તમારી સાથે કદી પડદો રાખીશ નહીં. શાસ્ત્રીજી આ અમુલ્ય હીરો ક્યાંથી લાવ્યા તે હું ખીલકુલ જાણતો નથી.” આનંદરાવે ઉત્તર આપ્યો.

“કેવું અજબ જેવું ! ત્યારે આ હીરો સુંદરરાવના કબજામાં ક્યાંથી આવ્યો હશે ?”

“હું કહી શકતો નથી.”

“તુળજાપુરમાં એમનો કોઈ બીજો શ્રીમંત મિત્ર છે?”

“આખું તુળજાપુર એમનું મિત્ર છે ! પણ હું નહીં ધારતો કે આપનું કરજ ફેડવા માટે આ ગૃહસ્થે કોઈનો આશ્રય લીધો હોય !

“ત્યારે આ હીરો એમની પાસે આવ્યો ક્યાંથી?”

“એજ એક બીકટ પ્રશ્ન છે ! સરદાર આનંદરાવે કહ્યું” ગમે ત્યાંથી એ હીરો એમને મળ્યો હોય, પણ આટલી વાતતો હું વિશ્વાસથી માનું છું કે સુંદરરાવ કોઈની મદદ માગવા જાય એ વાત બનવાજોગ નથી.

જે તેઓ પારકી મદદ સ્વિકારવાના હોત તો તમારી અને મારી તરફની ઉદાર માગણીનો અસ્વિકાર કરત નહીં. વળી બીજું વિચારવાનું એ છે કે આપ તો આજે આવ્યા છો પણ જે દિવસે આપ તરફની જમી આવી અને શાસ્ત્રીજી ઘર છોડી ગામની બાહિર વડ-વૃક્ષ હેઠળ વાસો લેવા ગયા તેજ દિવસે મેં પોતે તેમના ઉતારા પર જઈ તેમનું તમામ કરજ ભરપાઈ કરવાની કરેલી માગણી તેઓએ આભાર સહિત ના પાડી હતી. હવે કહો, એવા સત્યશીળ ગૃહસ્થને તમે કેમ સમજાવશો ? એને બદલે બેહતર રસ્તો હવે એજ છે કે એમની મરજી મુજબ તમે તમારું લહેણું વ્યાજ સિકકે લઈ લઈ એમની માલ-મીલકત એમને પાછી આપો !”

“પણ તેમની માલ-મીલકત અમે ક્યાં કબજે કરી છે ?”

તે તમે લલે કરી નથી, પણ સુન્દરરાવ તેમ સમજે છે, માટે હું કહું છું તેમ કરશો તોજ આ સાધુ પુરૂષ પાછા ગામમાં આવશે, નહીં તો ખુશાલ અહીંથી કોઈ બીજી તરફ ચાલ્યા જશે. ખરું કહું છું, ગોપાળરાવ, કે મને એમનું બહુ લાગે છે, પણ કોઈના એ ઉપકારમાં નહીં દખાવાની એમની હદબહાર જાણ-સાને લીધે મારા પ્રયત્નોમાં હું કેવળ નિષ્ફળ નીવડ્યો છું. મેં ઘણા માણસો જોયા છે, પણ એવો પુરૂષ મને કદી મળ્યો નથી.”

“આપ કહોછો તે બોલેબોલ ખરું છે, પણ એમની કને હું વ્યાજ સિકકે કેવી રીતે વસુલ કરી શકું? આ શાસ્ત્રીજી પાસે મારે હજી એક બીજું મોટું કામ કાઢી લેવું છે.”

“તે શું?”

“તે એકે એમની પુત્રી મનોરમાપર મારો ગોવિંદરાવ દીદા થયો છે. આપ જાણોછો કે એ મારો એક પુરો કુળ-દીપક દીકરો છે. એના સુખને માટે મારી તમામ દોલતનો લોગ આપવો પડે તો તે આપવા હું તઈયાર છું. આનંદરાવ, આ કામમાં તમે મને મદદ કરશો? આપ જોડેની મારી આજની મુલાકાતનો મુળ-કેતુ એજ છે. સુંદરરાવ આપના વર્ષોનાં મિત્ર છે અને મને ઉમેદ છે કે આપનો સુખન એમની કને વ્યર્થ જશે નહીં.”

સરદાર આનંદરાવ થોડી પળ ચુપ રહી પછી બોલ્યા. “આપનું કામ તે હું માફ પોતાનું કામ સમજી છું. જો આ કામ આપે ખરાખર કરવુંજ હોય તો શાસ્ત્રીજી જોડેનો લેણુ-દેણુનો નીકાલ એમનો સખુન રાખી તમે આજને આજ કરી નાખો. આ સફાઈ જ્યાં સુધી થશે નહીં ત્યાં સુધી આ સાચા ગ્રહસ્થ આપણને ગાંઠે એમ નથી.

“શું બધી રકમ વ્યાજ સિકકે વસુલ કરું?”

“હા, હુનિયાંના દેણુદારો પોતાના લેણુદાર કને

આજ છોડાવવા ઇચ્છે છે, પણ આ એક એવો દેણદાર છે કે દોકડે પાંચે કે વ્યાજ સિકકે ભરપાઈ કરવાનું સામું દેખાણુ કરે છે !

તે બન્ને મિત્રો અહીં ખડખડ હસી પડ્યા.

“ મને લાગે છે કે જ્યાં છે ત્યાં શાસ્ત્રીબાવાને કાંઈ છુપું ધન હાથ લાગ્યું છે ! ” સરદાર ગોપાળરાવે સાબુત અટકળ કીધી. ધાંચનાર જોશે કે તે અટકળ જોલેજોલ ખરી હતી.

“ છટ-છટ, હું માનતો નથી ! ” સરદાર આનંદરાવે તે અટકળ હસી કાઢી. “ ધન ક્યાંનું ને વાત ક્યાંની એમના મરનાર પિતાના વખતનોજ આ હીરો કાં ન હોય ? ”

“ આપનું અનુમાન કેવળ ખોટું છે. તેમ હોય નહીં. જો આ હીરો આજથી સત્તર દિવસપર એમનાં કબજામાં હોત, તો સુંદરરાવ ઘર છોડીને બાહર પડત એમ તમે માનો છો ? ”

“ ખરી વાત-હું બુલ્યો-આવો સાચો માણસ ગાંઠે ગર્થ ધરાવી ખોટો દેખાવ કરે નહીં. વળી ઘડી ભર ધારો કે તેમ ક્યુંએ હોય, તો હાલ માગ્યા વિના આપવા આવે નહીં ! આ સંજોગ ખુલ્લું પુરવાર કરે છે કે આપ કહોછો તેમ આજથી સત્તર દિવસની વાત પર આ હીરો શાસ્ત્રીબાવાનાં કબજામાં હતો નહીં. ” આનંદરાવે એકરાર કીધો.

“ મારી અભયળી એજ છે કે જો તે વખતે તેમનાં

કબજામાં ન હોતો તો આજે આવ્યો ક્યાંથી? તમેજ કહો છો કે સુન્દરરાવ કોઈક મદદ લે એવા નથી, તો પછી મારી આગલી અટકળજ ખરી પડવી જોઈએ કે એમને અચબુચ કાંઈ છુપું ધન હાથ લાગ્યું હોય! ઇશ્વરપર અખુટ આસ્થા રાખનારા એવા સત્પુરુષોને ઇશ્વર ન ચંદાય તો કો'ને ચંદાય, આનંદરાવ? હું હવે ખાત્રીથી માનું છું કે સુન્દરરાવ શાસ્ત્રીને કોઈ છુપો ખજાનોજ હાથ લાગ્યો છે અને તેથીજ તેઓ અર્થસુચક શબ્દોમાં બોલ્યા છે કે 'મારો સાહુકાર એટલો મોટો છે કે તેની પકિતએ પુગે એવો આર્દ્રનિયામાં બોળે કોઈ સાહુકાર નથી. તે વ્યાજ લેવાને બદલે સામું માંગો એટલું વ્યાજ સિકકે નાણું વાળી આપે છે,' વગેરે માર્મિક શબ્દો હજી મારા કાનમાં રમી રહ્યા છે! જે હોય તે ખરું, પણ ત્યારે તમારી સદ્વાહ એવીજ છે, આનંદરાવ, કે મેં મારાં દહેણાં પેટે એમની મરજી મુજબ વ્યાજ સિકકે વસુલ કરવું ?

“હા.”

“એમ કીધાથી મારા ગોવિંદરાવની ઉમેદને ભવિષ્યમાં કાંઈ ઘોકો તો ન પડોયે?”

“ના, જરાએ નહીં.”

“જો જો હો? ખુબ સંભાળીને !મ કરજો ! ઇશ્વરે મને અખુટ દ્રવ્ય આપેલું છે. એમની કનેથી એક દમડી વઢીક લેવાની મારી ઇચ્છા નથી, માટે કહું છું.”

“ના, તે ઇચ્છા તમોએ હાલ બાબુએ મેલવી. પ્રથમ આ લેણદેણનો ફક્તો થઈ જશે તો આપનું બીજું કાર્ય હાથ ધરવાનો માર્ગ નીકળશે. ચાલો, પહેલાં આપણે આજને આજ એનો નીકાલ લાવીએ.” અને એમ બોલી સરદાર આનંદરાવ સરદાર ગોપાળરાવને શાસ્ત્રીજી બેઠા હતા ત્યાં લઈ ગયા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

—:~:—

સતવચની સુંદરરાવ કરજ-સુકત કેમ થયા ?

“કેમ રતનચંદ ઝવેરી, શી ખબર છે ? આજ આપનું કામ પડ્યું છે. મારા મિત્ર સરદાર ગોપાળરાવ કને એક હીરો છે. આ હીરો કાંઈ એમને વેચવો નથી, પણ માત્ર અંકાવવો છે. મહેરબાની કરી એની કીમત આંકી આપો.”

“બહુ સારૂ સરદાર સાહેબ ! ક્યાં છે તે હીરો ?”

“આ રહ્યો !” સરદાર ગોપાળરાવનાં હાથમાંથી સરદાર આનંદરાવે તે હીરાની ડબ્બી લઈ રતનચંદ ઝવેરીનાં હાથમાં મેલતાં કહ્યું.

તે એક ફીસબી “હીરા પારખું” હતો. હીરો જોતાંજ તે ચક્રિત થઈ ગયો અને સરદાર ગોપાળરાવનાં મોહકાં તરફ જોઈ તેઓ ગમે એવા શ્રીમંત છતાં આવો

અમુલ્ય હીરો એમના હાથમાં આવવા પામે એ વિષે જાણે અજાણ થતો હોય એવો દેખાવ કીધો ! સાડું થયું કે સરદાર આનંદરાવે હીરાના માલેક તરીકે સરદાર ગોપાળરાવને આગળ કર્યા હતા. તેમને બદલે હીરાના ખરા માલેક સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને રજુ કર્યા હોત તો વગર શકે રતનચંદ્ર ઝવેરી તે હીરો શાસ્ત્રીબાવા કેઈ રાજવંશી ઘરાણુંમાંથી “તફડાવી” લાવ્યાનું આજ મેલવા પણ ચુકત નહીં !

“ મારી જીંદગીમાં મેં એવું આજદાર ને ઉમદા નંગ આજેજ જોયું છે, સારદાર સાહેબ !” ઝવેરી રતનચંદ્ર ખાસ્સો પા કલાક ગુલાબી રંગના રૂ ઉપર તે હીરાની એ તરફથી તપાસ લઈ અંતે બોલ્યા. “ એ અમુલ્ય વસ્તુનું મુલ કેમ થાય ? મોટા મોટા બાહોશ ઝવેરીઆમાં પણ એવી વખતે મતફેર પડી જાય છે, સાહેબ, મારા જેવાના ત્યાં શા આશરા ?”

“ પણ આપનો અંદાજ ?” આનંદરાવે પુછ્યું.

“ આરા અંદાજ મુજબ આ હીરો પાંચ લાખથી ઓછી કીમ્મતનો તો નથીજ ! આપને વેચવો નથી એટલે આટલો અંદાજ પુરતો છે.

“ પાંચ લાખ રૂપિયા !”

“ હા, મારા સરદાર ! પાંચ લાખ ઉપરનું અમુલ્ય નંગ છે. કેઈ મોટા રાજવંશીને લાયકનું છે. એની ઉપર એક પણ ગોબો-એક પણ ઘસો કે એક પણ

છાંટ નથી ! હું ફરીથી કહું છું કે એવું ઉમદા નંગ મેં આજેજ દીધું છે.”

સરદાર આનંદરાવે એક સોના મોહોર કાઢી તે ઝવેરીનાં હાથમાં મેલી અને ઝવેરી રતનચંદ હસ્તે ચેહેરે રવાના થયા.

“સુદરરાવ ! હવે હું આપને વધુ વખત ખોટી કરવા ઇચ્છતો નથી.” ઝવેરીનાં જવા પછી સરદાર ગોપાળરાવ બોલ્યા. “આપની એવીજ મરજ છે કે તમારા મરહુમ પિતાપર નીકળતું માફ દહેણું વ્યાજ સિકકે મેં લેવું, તો હું ઘણી દલગીરી સાથે તમારી આ માગણી મંજુર કરું છું. પુણામાં માણેકચંદ નામે એક નામાંકિત ઝવેરી છે તે હીરાની આંકણી કરવામાં એકકો છે. તે આ હીરાની જે ક્રીમ્મત આંકશે તે હું આપવાને ખુશી થઇશ. આ શરત આપને કબુલ છે ?

“કબુલ !” સુદરરાવે જવાબ આપ્યો.

“આ હીરો હું મારી નેડે પુણે લઇ જાઉં તો આપને કશી હરકત છે ?

“જરાએ નહીં !”

“આપની ઇચ્છા હોય તો મારી નેડે પુણે આવો ! આપ જેવા પવિત્ર પુરૂષનાં પગલાંથી માફ ઘર ખચીત પાવન થશે.”

“નહીં મહારાજ ! માફ કરો ! મને આપ સરદાર સાહેબપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. મુખેથી આ હીરો

આપ આપની જોડે લઈ પધારજો-મને લેશ માત્ર અધીરાઈ નથી. મારા ઉપર નીકળતું આપનું લહેણું વાળી લઈ બાકીની રકમની સરદાર આનંદરાવને નામની હુંડી મારફતે મોકલી આપજો—એઓ મારા માનવંત મિત્ર મને પહોંચાડશે.”

“આપની લાચકી છે, પણ હું મારાં લહેણાંની પહોંચ આજ બેઠકે આપવા ઇચ્છું છું. સરદાર સાહેબ, જરા ખડીયો કલમ ને કાગળ મંગાવશો. તથા મારા ગોવિંદરાવને તેડાવશો ?

તુરંતજ તે ઇચ્છાપર અમલ કરવામાં આવ્યો. સરદાર ગોપાળરાવનાં હુકમથી ગોવિંદરાવે લહેણાંની પોહોંચ લખી કાઢી અને સ્ટેમ્પ મારી સરદારની સહી લઈ શાસ્ત્રીબાવાને તે દસ્તાવેજ હાથોહાથ હવાલે કર્યો.

સુંદરરાવ તે રીસીટ ખીસ્સામાં મેલી એકદમ ઉભા થયા અને “હે ઇશ્વર ! આજે મારા મૈયત પિતાને સરદાર સાહેબનાં રીણુમાંથી મુક્ત કરવાને તે મને સામર્થ્યવાન કર્યો તે વિષે કયા શબ્દોમાં તારો પાડ માનુ ?” એમ બોલી બન્ને હાથ ઉંચા કરી માથું નમાવી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી અને પછી સરદાર ગોપાળરાવ તરફ ધસી જઈ તેમને પગે લાગતાં બોલ્યા કે “સરદાર સાહેબ ! તમે મને આજે તમારાં રીણુમાંથી મુક્ત કરી મારાપર મહત્ ઉપકાર કર્યો છે ! આજે હું ખરેખરી શાંત ઉઘથી ઉઘીશ !”

“અરે અરે, સુંદરરાવ ! આપ મારા કરતાં વૃધ છે. આપને એ શોભે નહીં. મેં માફ લેહેણું વ્યાજ સિકકે વસુલ કીધા પછી આપ મારો ઉપકાર શેનો માનો છો ?”

શાસ્ત્રીબાવાની આ નમ્રતા જોઈ ખેડ સરદારો તથા ગોવિંદરાવ દંગ થઈ ગયા ! થોડીવાર સાધારણ વાતચીતમાં ગાળી હુવે શાસ્ત્રીબાવા જવા ઉઠ્યા.

શાસ્ત્રીજી ! આ આપની તીજેરીની અને આ આપનાં ઘરખારની ચાવીઓ છે. ” ગોવિંદરાવ આગળ આવી સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને તેમની કુંચીઓ સ્વાધીન કરતાં બોલ્યો. આજથી સત્તર દિવસની વાતપર મારેથી મારી ફરજ બજાવતાં કાંઈ વધુ ઓછું બોલાયું હોય તો મને માફ કરજો !”

“ નહીં, ગોવિંદરાવ આપે મને કે મારાં કુટુંબને એકે શબ્દ કડવો કહ્યો નથી. આપ એક ખાનદાની કુળનાં કુળ-દીપક છો. પરમેશ્વર તમને અને તમારાં જીવને કાયમ રાખે !”

*

*

*

*

*

પ્રકરણ ૨૩ મું.

—:—

પ્રેમાકર્ષ ગુ

બીજે દીવસે શાસ્ત્રીબાવા અને તેમનો બેટો મનહરરાવ પોતાના મકાને ગયા અને સંજ્યાળ ધ મંજુરો લગાડી આખું ઘર સાફસુફ કરાવી તેજ સાંજે કુટુંબ સહિત તેમાં આવી વસ્યા. આ ખુશ ખબરથી આખાં તુળજાપુરમાં દરેક ન્હાનાં-મોટામાં ખુશાલી ફેલાઈ રહી. શાસ્ત્રીબાવા તે ન્હાના કસબામાં અતિ લોકપ્રીય હોવાથી સર્વ કોઈ ખુશી થાય એ કુદરતી હતું. પોતાની મુશ્કેલી ટળી જવાની ખુશાલીમાં શાસ્ત્રીબાવાએ આખાં ગામને એક જમણુ આપ્યું અને શેઠ કે શાહુકાર, રાય કે રંક, તેમનાં આમંત્રણને માન આપી તેમને ત્યાં જમવા આવ્યા. શાસ્ત્રીબાવાના ઘરની પાછળનો 'કમપોઉન્ડ' બહુ વિશાળ હતો. ત્યાં એક મોટો મડપ નંખાવી સુંદરરાવે પોતાનો ધારેલો મનોરથ પુર કર્તેક મંદીરથી પુરો કીધો. આ ખાણામાં રસ્તે ભમતાં લિલ્લુકે વટીકને તેઓ ભુલ્યા ન હતા. હજારો ગરીબોએ તેમાં ઉલટથી ભાગ લીધો. વળી ગરીબોને પેટ ભરતું જમાડવા ઉપરાંત દરેકને ત્રણ ત્રણ રૂપીયા અને વસ્ત્રદાનની નવાજેશ કર્યા વિના તેઓ રહ્યા નહી. આ દાન કરવામાં મુખ્ય આગેવાની મનહરરાવ અને મનોરમાની હતી.

આઠ આઠ દીવસ સુધી ગરીબોમાં પુષ્કળ ખેરાત કરી સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ તેમના દુઃખી આંતરડીનાં આશિર્વાદ મેળવવામાં કરી બાકાત રાખી નહીં. કાપડના મોટા વ્યાપારીઓની આખીને આખી દુકાનો ખરીદી લઈ તે તમામ કાપડ ગરીબોને પુર છુટથી વહેંચવામાં આવ્યું. આ પરમાર્થ કાર્યમાં શાસ્ત્રીબાવાને તન-મનથી મદદ કરનાર એક પારકો પુરૂષ પણ હતો, જે કોઈજ નહીં પણ સરદાર ગોપાળરાવનો એક પુરો પુત્ર ગોવિંદરાવ હતો. મનોરમાને પોતાની પ્રીય પરણેતર બનાવવા માટે તે એટલો ઇનતેજર બન્યો હતો કે પોતાના પિતાનો દોલતનો ભોગ આપવો પડે તો તે આખીને પણ તે તેણીને જીતવા માંગતો હતો ? સુંદરરાવ શાસ્ત્રી આગળ તેણે મનોરમા ઉપરની પોતાની ફીદાગીરી પેલી આફતનાં દીવસેજ બહાર કીધેલી હોવાથી હાલ તે આટલો બધો તેમનાં કુટુંબ જોડે શા માટે પળોટાઈ ગયો હતો તે સમજવાનું તેમને મુશ્કેલ ન હતું. એવો એક સરદાર તેમનો જમાઈ થાય એ સુંદરરાવને ઓછું માનદાયક ન હતું, માટે, ગોવિંદરાવ આ પરમાર્થને બહાને પોતાને ત્યાં નિત્ય આવતો જતો થયો એ શાસ્ત્રીજીને અણગમતું થયું ન હતું !

હજી પેલા બંને સરદારો આનંદરાવ અને ગોપાળરાવ તુળબપુરમાંજ પડેલા હતા. જે દીવસે શાસ્ત્રીબાવાના લેણ-દેણનો ફડચો થયો તેની બહારપણે સરદાર

આનંદરાવ શાસ્ત્રીજી આગળ ગોવિંદરાવની ઉંમેદવારી રજુ કરનાર હતા, પણ તેટલાં, શાસ્ત્રીબાવા આખાં તુળ-જાપુરને જમાણુ આપવાનો પરમાર્થ આરંભે છે એમ તેમનાં સાંભળવામાં આવ્યાથી તે કામથી તેઓ ફારેગ થાય ત્યાં સુધી થોભી જવાનું તેઓએ જોડેતર વિચાર્યું હતું. એક લેખે આમ દીક્ષ થઈ તેમાં પણ કુદરતના કાંઈ છુપ્યો હાથ હતો, ગોવિંદરાવ, જે પ્રથમ એક અજાણ્યા પુરૂષ તરીકે તેમના સંબંધથી દુર હતો, તે આ પરમાર્થને બાહાને તેમના કુટુંબ સાથે પજોટાવા પામ્યો અને તેનું પરીણામ મનોરમાનાં બાળમાં સુભાગ્યવાન થઈ પડ્યું.

ગોવિંદરાવ એક ખુબસુરત જવાન હતો. તેની ઉંમર માત્ર ૨૫ વર્ષની હતી. તે એક કેળવાયેલો, સદ્ ગુણી અને સાચવટને ચાહનારો ખાનદાની કુળ-દીપક હતો. પેલી આકૃતવાળા દીવસેજ મનોરમા તેને જોતાં-વાર કોઈ છુપાં ખેંચાણથી તેની તરફ ખેંચાઈ હતી, પણ તે પછી તેઓપર ગુજરેલી ગીરદેશીથી તે જવાનને તેણી થોડેક દરજ્જે વિસરી ગઈ હતી. હાલ તેણીની સુખી અવસ્થામાં તે મોહક પુરૂષે પાછો દેખાવ દેવાથી પવિત્ર પ્રેમનું તે પહેલું ગુપ્ત પજરણુ હવે તેણીની કોમળ છાતીમાં હળવે હળવે વધુને વધુ પજરવા માંડ્યું હતું.

મનહરરાવ અને ગોવિંદરાવ એકમેકનાં મિત્ર થઈ પડ્યા હતા. તેઓ વચ્ચેનો મિત્રભાવ હળવે હળવે

ઘાડો થતો જતો હતો અને સુંદરરાવ શાસ્ત્રી તે મામલો જોઈ મનમાંને મનમાં આનંદ પામતા હતા. તેમનાં પત્નિ આનંદીબાઈને પણ ગોવિંદરાવ પોતાને ત્યાં આવતો જતો થયો તે ઘણું ગમતું હતું. “એના કરતાં બીજો કયો સરસ વર મનોરમાને મળી શકે?” એ તેમનાં હૈયાંનો હર્ષ હતો! તે માયાળુ માતા મનોરમાનું ગે વિંદરાવ ભણી એ આજી થયલું જોવાને અંતઃકરણથી ઇચ્છતી હતી. એ વિષે તેણીએ શાસ્ત્રીજી આગળ પોતાની ખાહેશ રજુ કરવાની તક જતી મેલી ન હતી. શાસ્ત્રીજીએ “કુદરત પોતેજ પોતાનું કામ આપ મેળે કરશે” આ જવાબથી તેણીને ઠંડી પાડી હતી એ રીતે સુંદરરાવ શાસ્ત્રીનાં ઘરનો મામલો એક આવતાં સુખદાયક ભવિષ્યનાં ખુલ્લાં ચિત્રો દેખાડી રહ્યો હતો.

પોતાનાં પરમાર્થ કાર્યમાં સરદાર ગોપાળરાવનાં પુત્ર ગોવિંદરાવે આપેલી મદદથી મનોરમા ઘણી ખુશી થઈ હતી. સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ આખાં તુળજાપુર ગામનું જમણુ આરંભ્યું ત્યારે ગરીબોને તેમાં ભાગ આપવાની પહેલી સુચના કરનાર મનોરમા પોતે હતી. ગામનું જમણુ તો એકજ દીવસમાં ખલાસ થઈ ગયું પણ ગામનાં ગરીબો અને ભિક્ષુક વર્ગને ખાણું ઉપરાંત અન્ન દાન અને વસ્ત્રદાન આપવામાં આખા આઠ દીવસ રોકાયા હતા. આ આખું અઠવાડીયું ગોવિંદરાવ જાતે તેમની મદદમાં હતો. આ પ્રસંગે મનોરમાના સંબંધમાં

મનોરમાંનો પુત્ર મમઈના હાથમાં.

આવવાની તેને સોનેરી તક મળી ગઈ હતી. ગોવિંદરાવે જોઈ લીધું કે મનોરમા એક અતિ દયાળુ અને માયાળુ કુમારિકા હતી. ઇંદ્રની અપ્સરા જેવું સૌંદર્ય ધરાવવા ઉપરાંત તેણી એક ક્રોમળ અંતઃકરણ ધરાવતી હતી અને ગરીબો તરફનો અસાધારણ ચાહ તેણીમાં એટલી હદ સુધી ખીલવા પામેલો હતો કે ગોવિંદરાવ તેણીનાં તે ઉમદા સદગુણથી બેવડો ખેંચાયો હતો. હવે તે ઘણો ખરો આખો દિવસ સુંદરરાવ શાસ્ત્રીનાં ઘરમાંજ પુરો કરતો હતો. તેના પિતા સરદાર ગોપાળરાવની તે વિષે તેને કશી રીતની બંધી ન હતી. મનહરરાવ, ગોવિંદરાવ અને મનોરમાની તે પરમાર્થ પુરો થયા પછી જાણે એક ત્રગડી બની ગઈ હતી. મનહરરાવ પણ પામી ગયો હતો કે સરદાર-પુત્ર તેની મનોહર બેઠેન મનોરમા તરફ ખુલ્લેખુલ્લો ખેંચાયો હતો અને તેની આવણુ-જાવણુ જે હવે રોજની અને સાધારણ થઈ પડી હતી તેનો મુળ-લેદ મનોરમામાં સમાવલો હતો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

એક “લવ-સીન.”

એક દહાડે શાસ્ત્રીબાવા સ્નાન-સંધ્યા તથા સેવા-અર્ચનથી પંરવારી આગલા ચોરડામાં પોતાનું માનીતું

વાજિંત્ર “બીન” બજાવતા બેઠા હતા અને સંગીતના એક સુંદર સરોદ સાથે વિનોદ મેળવતા હતા ત્યારે આનંદીબાઈ ઘરના કામકાજથી પરવારી તેમના ઓરડામાં આવી બેઠાં. આ વખતે મનહર, મનોરમા અને ગોવિંદરાવ ઘરના પાછલા ભાગમાં આવેલા મનોરમાના ઓરડામાં પાનાનો એક કાડું લઈ રમત રમતાં હતાં. તે ત્રણે વચ્ચે પરસ્પર એવો મીઠો એખલાસ વસવા પામ્યો હતો કે કોઈ અજાણ્યા જોનારને સહેજમાં અદેખાઈ ઉપજે. પાનાના અનેક દાવ રમ્યા પછી મનહરરાવ આજે જાણી જોઈને તે બન્નેને એકલાં મળવાની તક આપવા માટે એક મિત્રને મળવા જવાનું જરૂરી કારણ બતાવી ત્યાંથી ચાલી ગયો.

ચગરો ગોવિંદરાવ ચેતી ગયો કે મનહરરાવે મિત્રને મળવા જવાનું કહાડેલું બહાનું માત્ર દેખાડવાનું હતું. તે બાહર ગયો ખરો, પણ શા કારણસર ગયો તે ગોવિંદરાવથી અજાણ્યું રહ્યું નહીં. તે પોતાનાં ભવિષ્યનાં બહેન-બનેવીને એક સુંદર તક આપવાની નેક નિષ્ઠાથી જ ઉઠી ગયો હતો એમ એક તરફ ગોવિંદરાવનાં તેમ જીણ તરફ મનોરમાનાં મનમાં લાગ્યા વિના રહ્યું નહીં ! એવો એક ભલો અને વિચારવંત ભાઈ ધરાવવા માટે મનોરમા પોતાના મન સાથે મગફળ થઈ અને એવો એક કદરદાન મિત્ર મેળવવા માટે ગોવિંદરાવ પોતે પણ ઓછો ખુશ થયો નહીં.

મનહરરાવનું અચબુચ ઉઠી જવું તે બન્ને જણા ઝટ પામી ગયાં. મનોરમાનાં ચેહરાપર રતાશ ચઢી આવ્યો. અને ગોવિંદરાવ આજે પોતાને એકાંત તક મળવા માટે મનમાં ઈશ્વરનો આભાર માનવા લાગ્યો.

“કોઈ દહાડે નહીં ને આજે એ અચબુચ અહીંથી ઉઠી કાં ગયો હશે?” મનહરરાવનાં જવા પછી મનોરમા બોલી.

“ડાહ્યાં માણસો હમેશાં ડહાપણુજ બતાવે છે, મનોરમા!” ગોવિંદરાવે હસીને ઉત્તર આપ્યો. આવખતે તેઓ એક ન્હાની, ગોલ ખબલ આગળ સામોસામ ખુરસીપર બેઠેલાં હતાં. “મનહર જેવો ભલો ભાઈ પોતાની બહેનનું ભલું ન ઈચ્છે તો શું ઈચ્છે?”

“મારા ભાઈ પોતાના મિત્રને મળવા ગયા છે એમાં બહેનનું ભલું ઈચ્છવાનું શું હોય?” મનોરમા તે માર્મિક બોલવું સમજી જવા છતાં વાત ઉડાવી બોલી.

“બહેનનું ભલું ઈચ્છવાનું હતું તેથીજ તેમને એકાએક પોતાનો કોઈ કલ્પિત મિત્ર યાદ આવી ગયો!”

“તમે શું કહો છો તે હું સમજી શકતી નથી.”

“હું એમ કહેવા માગું છું કે મનહરરાવ એક વિચારવંત જીવાનિયો છે. જવાન માણસો પોતાની ઉંમરનાં માણસોની લાગણી ઘણી જલદીથી પીછાણી શકે છે.” ગોવિંદરાવ હસતાં હસતાં બોલ્યો.

“હજી મને સમજ પડતી નથી!” મનોરમા જાણી જોઇને અંજાણી થઇ.

“ત્યારે હું હવે ખુલ્લા શબ્દોમાં સમજ પાડીશ. કદાચ એની મરજી એવી કાં ન થઇ હોય કે મારી બેઠેન મારી હાજરીમાં મારા મિત્ર જોડે છુટથી વાતચીત કરવાને ઓસકાતી હશે, તેથી તેણીને એક સોનેરી તક આપવી?”

“ગોવિંદરાવ!” મનોરમા પોતાની સાડીની કેર જોડે રમત રમતી શરમાઇ જતાં બોલી. “જા બા, તમે તો મારા ગરીબ ભાઇની મજાક કરો છો!”

“હું મજાક કરું છું? નહિં! ખરી વાત તો એ છે કે મનહર પોતે આપણી મજાક કરે છે!”

“નહિ, મારો ભાઇ એવો છેજ નહીં!”

“ત્યારે એ અચખચ અહીંથી ઉઠી કાં ગયો? એકદમ એને એનો મિત્ર ક્યાંથી યાદ આવ્યો?”

“કાંઈ જરૂરનું કામ હશે!”

“ના, હું તો નહિ માનું! એ અહીંથી ઉઠી ગયો એ પોતેજ દેખાડી આપે છે કે તે પોતા જોડે આપણે માટે કાંઈ ભલી ઉમેદ લઇ ગયો છે!”

મનોરમા હસીને ચુપ રહી.

તેણીની આ ચુપકીદીએ તે જવાન પુરૂષને વધુ આગળ વધવાનું ઉત્તેજન આપ્યું.

“તારો ભાઇ બડો પકડો ને પાવરદો છે મનોરમા!”

“તમે મારા બહાલા ભાઈ માટે ગમે તે તર્ક બાંધો પણ હું માનતી નથી.”

“હું તારા ભાઈને માટે નહીં, પણ તારો ભાઈ આપણે માટે કાંઈ નવી નવી તર્ક બાંધતો જણાય છે અને હું ધારૂ છું કે તેમાં તે ખોટો નથી !”

“શામા ખોટા નથી ?”

“પોતાની તર્કમાં !” ગોવિંદરાવે ઝટ હાજરજવાબીથી કહ્યું. “તેણે જોઈ લીધું છે કે તળાવ ખોલેલાં એક સુંદર કમળપર એક ભમરો ભ્રમિત થયો છે, તો તેનાં વિનોદ-વિલાસમાં પોતે પીડારૂપ થઈ પડવું ન જોઈયે. શું તારા ભાઈનો આ તર્ક ખોટા છે ?”

“હું તે જાણતી નથી !” તેણીએ લજવાઈ જઈ હસીને જવાબ આપ્યો.

“નથી જાણતી ? ત્યારે તો જાણ કે તે મારૂ માની તું કમળ તું પોતે છે, અને તે સુંદર કમળપર ભમતો ભમરો સરદાર ગોપાળરાવનો પુત્ર ગોવિંદરાવ તારો સામે ઉભો છે !” અને અહીં તે જવાન પુરૂષ ખુરશી છોડી મનોરમાની આગળ આવ્યો. “મનુ-મનોરમા ! મારા હૈયાનાં દાર !-મારા પવિત્ર પ્રેમની પુતળી ! તું મારી થશે ? અરે બોલ-જલદી બોલ !-તારો એકજ શબ્દ મારાં સુખ કે દુઃખનો પાયો નાંખશે. હે સુંદરી ! જે દિવસથી મેં તારો ખીજનાં ચંદ્ર જેવો ચહેરો પહેલ વહેલો દીઠો છે, તે દિવસથી હું તારાં પ્રેમ-મંદીરનો

પુનરી બન્યો છું. મારા સંસારનું સાર્થક તારી એક
'હા' કે 'ના' પર લટકેલું છે !"

મનોરમા શરમથી લજવાઇને લાલ થઈ ગઈ, તે
પુરૂષને સો ઉત્તર દેવો તે ઘડીભર તેણી સમજી શકે
નહોં. જાણે તેજ પળથી તેની દુનીયાં બદલાઈ ગઈ
હોય એવું કાંઈ તેણીને લાગ્યું !

“મારી મધુરી ! મને જવાબ આપા!” ગોવિંદરાવ
ફરીથી બોલ્યો. “જેમ એક પતંગિયું દીપકને, હરણ
સંગીતને, સર્પ મોરચીને, મોર મેઘને, પપૈયો શ્વાતિને
ચક્રોર ચંદ્રને, હારન લાકડીને, માછડું પાણીને, લેંસ
વર્ષાદને, સારસ માંદાને, ભમરો કમળને, સંત સમાધિને,
માલણ પુષ્પને અને હંસ સરોવરને ચાહે છે, તેમ હું
તું મારી માનીતી મનોહર મુર્તિ મનોરમાને ચાહું છું.
મનુ, પ્રીય મનુ ! માફ રૂવેરૂવું તને ચાહે છે ! અરે !
તું મારી થા અને લાગ્યશાળી ઘડીને હું મારી જીંદગીનાં
જીવતાં સ્વર્ગ સમાન સુખી ગણીશ. બોલ ‘હા’ કે ‘ના’?”

“હા!” ઝીણા સાદે આ એકજ શબ્દ બોલી મનો-
રમાએ પોતાનું માથું ગોવિંદરાવની છાતીપર નમાવી દીધું !

આખી ખલકનો ખબનો મજાથી જે ખુશાલી
ગોવિંદરાવને ઉપજી હોત, તે કરતાં આલા દરજ્જાનો
અપરમપાર આનંદ પામી તે દિલજીત કુમારિકાને
હર્ષથી પોતા બાણી ખેંચી તે પ્રેમાધિન જવાને પ્યારથી
પોતાની ગોદમાં દાખી અને તેણીનાં પરવાણાં જેવાં લાલ

મુલાચમ મખમલી હોઠપર તેજ પળે પવિત્ર પ્રેમનું
એક સાબુત સીલ દાખ્યું!

“મનુ ! મારી મનુ ! પ્રાણ કરતાં પ્યારી મનોરમા !
તેં આજે મને ખરેખરે અમૃત-રસ પાઈ આ દેહનું
સાર્થક કર્યું છે. આજથી મારો જીવગીનાં છેડાં મુખી
હું તને વફાદાર રહીશ અને દુનિયાની બીજી સ્ત્રીઓને
મારી મા, બેહેન કે બેટી સમાન સમજીશ. ઉઠ બહાલી !
આપણે સાથે ઉભાં રહી ઇશ્વરનું એકાગ્રહ ચિતે ચિંત-
વન કરીયે !”

અને અહીં તે પ્રેમી બેઠું હસ્તે ચેહેરે બેઠા-
બેઠ ઉભું રહી આ બેઠાણુ માટે તે મહાનામી સાહેબનો
અંતઃકરણથી આભાર માના, હવે પુર છુટથી પોતાની
વિનોદી વાતચીતમાં મનહરરાવનાં આવી પુગવાની વાંટ
બેતું બેઠું.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

—:—

પ્રેમ-મંદીરનો પુનરી !

આજના બનાવની ખુશાલીમાં ગોવિંદરાવે એક
કીમતી મોતીની માળા મનોરમાને ભેટ કીધી. તે માળા
તે પ્રેમી જવાને પોતાના હાથે પોતાની પ્રાણપ્રિયાને
પહેરાવી, જે વખતનો દેખાવ એક દિલજીત ચિત્ર રચુ
કરતો હતો.

“પ્રાણનાથ ! હું કેવી ભાગ્યશાળી છું કે આપ જેવો કુળવાન પતિ પામી ?” મનેરમા મોતીની માળા પેહુરી ગોવિંદરાવનાં ખભાંપર ફરીથી માથુ ટેકતી શર-માળ ચેહેરે બોલી. “આ અનંત હેશાન માટે હું પરમેશ્વરનો ક્રિયા શબ્દોમાં પાડ માનું ?”

મારી મધુરી ! એજ શબ્દો આજે મારે ‘રીપીટ’ કરવા ઘટે છે ! મનેરમાનાં ગાત્રપર એક મીઠું ચુંબન લઈ ગોવિંદરાવ બોલ્યો. “મેં તને જોઈ ને જોઈ હું તારાં પ્રેમ-મંદીરનો પુજારી બન્યો હતો ! તે પરમાત્માનો પાડ શબ્દોથી વળાય એમ નથી. તું શું ધારે છે, મનુ, આ ખુશ ખબર સાંભળી તારાં માત-પિતા ને ભાઈ ખરાં દિલથી ખુશ થશે કે ?”

“એ શું પુછોછો, મારા પ્રાણ ! આજનો દિવસ મુંદરરાવ શાસ્ત્રીના ઘરમાં એક ‘સોનેરી દીવસ’ની ઉપમા પામશે.” મનેરમા હસ્તે ચેહેરે બોલી. આપ હજી મારા પિતાજીને પુરતા પિઞ્જની શક્યા નથી. એમનાં વિચારો ઘણાં સુધરેલા છે અને અમો બંને ભાઈ બેહે-નને પોતપોતાની મરજીનાં વર-વહુ પસંદ કરવાની એમણે છુટ બક્ષેલી છે.

“ત્યારે એ છુટનો પેહેલો ઉપયોગ તેં કર્યો, નહીં ? ઠીક છે, આપણે હવે મનહરરાવને ચીડવીશું.” અહીં તે જવાન ગૃહસ્થે રમુજ કીધી. “હું એને કહીશ કે તું હાર્યોછે, કાર-ણકે મારી મનુનો થોડો શરતમાં આગળ નીકળી ગયો છે.”

હજી તો આ વાતચીત ચાલે છે તેટલાં મનહરરાવ આવી પુગ્યો. કોઈ દહાડે નહીં અને આજે મનોરમાને ગોવિંદરાવની જોડેજોડ બેઠેલી જોઈ તે જવાન પ્રથમ જરા અચરત બની ચોરડાના ઢરવાળામાં દાખલ થતાંજ અચકી ગયો, પણ પછી ઝટ મામલો ચેતી જઈ હસ્તે ચેહેરે અંદર આવ્યો.

“ઓહો ! અરધા કલાકમાં આ શો ફેરફાર ! મનુ ! હું ગયો ત્યારે તો તારા ગળાંમાં કાંઈ નહોતું ! આ આબદાર મોતીની માળા તે ક્યારે અને ક્યાંથી ખરીદી !”

“ખરીદદાર મળ્યો ત્યારે ખરીદી, લાઈ મનહર !”

“મુખારક ! મુખારક ! આ મોતીની માળા હું તને મુખારક ઇચ્છું છું.” મનહરરાવે હસ્તે ચેહેરે મુખારકબાદી આપી. “કેમ ગોવિંદરાવ, તમે મારા બાહેર જવાનીજ વાટ જોઈ રહ્યા હતા કે શું ?”

“મનહર ! એક કમળ પુષ્પપર બ્રશિત થયેલો બ્રશર ક્યાં દોડે છે ?”

“કમળપર !”

ત્યારે મારી મનોરમા માફ કમળ હતું અને હું તેણીનો બ્રમિત થયેલો ભમરો હતો, ભમરાને કમળ-વિનોદ મળ્યો તો બીજું શું ગમે ? પણ સખર ! મારી તરફથી અને મારી મનોરમા તરફથી તારો આભાર માનવાની મારી પહેલી ફરજ છે કે તારા કોઈ કલ્પીત મિત્રને મળવા જવાની સુંદર કલ્પના તારાં લેજાંમાં

ઉભી થઈ ન હોત તો આજની ભાગ્યશાળી અને કીમતી તક અમને ખોડી બેસવી પડત !

“ના, એવું કાંઈ હતુંજ નહીં.” મનહરરાવ પોતાનો કોટ ઉતારી ખુંટીએ લટકાવતાં હસીને બોલ્યો.

“નહીં કેમ હતું ? તું હજારવાર ના પાડશે તેથી શું થયું ? વગર શકે તે આજે એક ભલા ભાઈનો ભાગ ભણી બતાવ્યો છે. કેમ મનુ, તું બોલતી કેમ નથી ?”

“ખરૂં છે, મારા પ્રાણનાથ ! મારા મનહરની હું આભારી છું.”

“બહુ સારૂ, મનુ, કેણુ જાણે બન્ને જણની ક્યારેકની સુજગુજ હશે તે આજે મારે પડદે પડી ! ઉપકાર માનવાનો આ પણ એક સારો હુન્નર છે ! હું શું જાણું કે તમો બેઉ વચ્ચે છાણુ પુતળાંનો નાચ ક્યારથી નચાતો હતો ! આપણે તો આ ભોળાઈમાં બાહેર ગયા !”

“હું ઈચ્છું છું કે તારે જેવા ભોળા દરેક બહેનનાં ભાઈ હોય !” ગોવિંદરાવે હસીને જવાબ વાળ્યો. “હવે મળક છોડી દે, મનહર, ને કહે કે તારી બહેને કરેલી પસંદગી તને માન્ય છે કે અમાન્ય ?”

“ગોવિંદરાવ !—મારા દોસ્ત !—એ કેવો સવાલ ?” હવે મનહરરાવ એકદમ તેની નજદીક આવી તેને શેક હેન્ડ કરતાં બોલ્યો. “મારી મનુ બહેનનાં નસીબ હું ખરેખર મોટાં સમજું છું કે આપ જેવો ઉમરાવ ધણી

પામી ! પેશવાઈ પાચતખ્તનાં ભવિષ્યનાં પેહેલા નંબરના એક સરદારની સ્ત્રી બનવું એ બધીજ અબ-
જાઓનાં નસીબમાં હોતું નથી. હું તમારાં જોડાણને
અને જોડાંને મારાં અંતઃકરણનાં આશિર્વાદ આપું છું !”

મનહરરાવનાં આ મનોહર શબ્દોથી મનોરમાપર
એવી ઉડી અસર થઈ કે ઝટ ઉડીને તેણી પોતાનાં
બહાલા ભાઈને લેટી પડી.

“આ ખુશ ખબર આપણું માત-પિતાએ જાણી
કે નહીં ?”

“નહીં, બહાલા ભાઈ, હજી તેઓ જાણતા નથી.”

“ત્યારે તો હું હમણાં ને હમણાં જઈ તેમને આ
ખુશ વધાઈથી વાકેફ કરીશ.”

“જરા સખર કર, મનહરરાવ, હમણાં નહીં.”
ગોવિંદરાવ બોલ્યો. “હું ઘરમાં છું તેટલાં નહીં-એક
પાંચ મીનીટની મને અવકાશ આપ !”

પણ મનહરરાવ થોડ્યો નહીં ! “પાંચ મીનીટ તો
શું પણ પાંચ સેકન્ડ હું થોભવાનો નથી” એમ કહી
તે આ ખુશ ખબર પોતાનાં માત-પિતાને કહેવા દોડ્યો.

“મનુ-મારાં જીગર ! હવે મને એકદમ અહીંથી
જવા દે ! તારાં માત-પિતા આવી પહોંચે તે આગમચ
હું અહીંથી પસાર થઈ જવા ઇચ્છું છું” અને એમ
બોલી ગોવિંદરાવે મનોરમાને ફરી એકવાર એક ચુંબન
લઈ પોતાના ઘર તરફ શુપચુપ નીકળી ગયો !

પ્રકરણ ૨૬ મું.

—:—

ગુપ્ત ધન ઘરમાં આંધુ!—મનોરમાના લગ્ન.

ગોવિંદરાવનાં જવા પછી વચ્ચે બે પાંચ મીનીટ પસાર ન થઇ તેટલાં સુંદરરાવ અને આનંદીબાઈ મનહરરાવ જોડે તેણીનાં ઓરડામાં આવ્યાં. તે માત-પિતા પોતાની બેટીને ઘણાં હર્ષથી લેટયાં અને મનહરે આપેલી ખુશ ખબર તરફ પોતાનાં તન-મનની પુર પસંદગી જાહેર કરી તેમને પોતા તરફનાં રૂડા આશિષ ઇચ્છ્યા.

તેજ સાંજે તે ખુસ ખબર સરદાર આનંદરાવના કાનપર ગઇ, જે સાંભળી તેઓ બહુ આનંદ પામ્યા. વાંચનારને ખબર હશે કે આ બનાવ વિષે ખુદ સરદાર આનંદરાવ પોતે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી જોડે વાત કરનાર હતા, પણ કુદરતે બાહારોબાહારથી એક અચુક કામ બજાવું હતું કે હવે તેમને તસદી લેવાની કસી જરૂર રહી નહીં.

આજના બનાવથી સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને એટલી ખુશાલી ઉપજી કે તેના આનંદમાં આખાં તુળબપુર ગામમાં તેઓએ મીઠાઈ વહેંચી અને ગરીબ-ગુરબાઓને ફરીથી અન્નદાન અને વસ્ત્રદાન આપ્યું.

સુંદરરાવ શાસ્ત્રી પુણ્યાના પહેલા વર્ગના સરદાર ગોપાળરાવના વહેંચાઈ થયા આ ખબર જ્યારે તુળબ-

પુરનાં લોકોએ જાણી ત્યારે તેમને ઉપજેલી ખુશાલી પાર વિનાની હતી. જે કોઈ શાસ્ત્રીજીને મળતા હરેક જણ આ ખબર વિષે ખુશાલી દર્શાવી મુખારખાતી આપતા હતા.

[સરદાર ગોપાળરાવ પોતાના એક પુરા પુત્રની ઉમેદ પાર પડેલી જોઈ હઠ બાહાર હર્ષ પામ્યા. તેઓએ હવે લગ્નનો દહાડો મુકરર કરવાની ખાહેશ દેખાડી અને શાસ્ત્રીબાવાએ પોતે લગ્ન-મુહુર્ત જોઈ એક દીવસ મુકરર કીધો, તેની સરદાર તરફથી તુરત બહાલી મલી.]

ધારેલે દિવસે ગોવિંદરાવ અને મનોરમાના લગ્ન ભારે ધામધુમ સહિત થયાં. આ લગ્નથી આખું તુળ-જાપુર ગામ ગાજી રહ્યું. સરદાર ગોપાળરાવ અને સુંદરરાવ શાસ્ત્રી એ બન્ને વહેવાઈઓ પૈસે પુર હોવાથી લગ્નનો મહીમા પુછવો પડે એમ ન હતું. લગભગ અરધું પુણ્ય શેઠેર સરદાર ગોપાળરાવ તરફથી તુળજાપુરમાં ઘસડાઈ આવ્યું હતું અને દિવસો સુધી તે યાદગાર લગ્નની ખાણી પીણી ચાલી રહેવા પછી એક સારો દહાડો જોઈને મનોરમા ભારે હર્ષ સહિત સાસરે સીધારી તેણીનું અપુર્વ સૌંદર્ય જોઈ તેનાં સાસરિયાંઓ હેરત થયા વિના રહ્યાં નહીં અને સરદાર ગોવિંદરાવને એવી એક મનોહર પત્નિ મેળવવા માટે પુણે પહોંચ્યા પછી ચોતરફથી મુખારક ઇચ્છવામાં આવી.

સુંદરરાવ શાસ્ત્રી સરદાર ગોપાળરાવ જેવા એક

પહેલી પંક્તિનાં સરદારનાં વહેવાઇનું માન પામ્યાથી તેમની ઇજ્જત હતી તે કરતાં બેવડી વધી ગઇ. હવે તેઓ એક મોટા પુરૂષની પંક્તિમાં ગણાવા લાગ્યા, તો બેઠે તે દરજ્જે વધવા માટે તેમને જરાએ ગર્વ ઉપજ્યો ન હતો. પોતાની અસલ સાદાઇ અને અસી-લાઇને તેઓ આજે પણ વળગી રહ્યા હતાં. મનોરમા સાસરે સીધાર્યા પછીથી તેમનું મોટું કામ ગરીબોનું રક્ષણ કરવાનું, તેમને સુખ થાય તેવાં સાધનો યોજવાનું તથા બહોર પ્રજાની બીજી જરૂરી હાજતો ટાળવાનું હતું. મનોરમાનાં લગ્નને બે માસ નહિં વિત્યા તેટલાં પેલા છુપો ખજાનો બેઠે બાપ દીકરા હળવે હળવે પોતાને ત્યાં લઈ આવ્યા. સારા નસીબે શાસ્ત્રીબાવાનું ઘર અસલી બાંધણીનું મોટું અને મજબુત હતું. તેમાં ૫૦) માણસો વસી શકે એટલી સગવડ હતી. વળી અસલી બાંધણીનાં ઘરોમાં જેમ હંમેશાં હોય છે તેમ શાસ્ત્રીજીનાં ઘરમાં પાંચ બુઢાં બુઢાં છુપાં ભોંયરાં હતાં, જે ગોયા પેલા પાંચ ચરૂની જગ્યા કરવા માટેજ તે ઘરનાં બંધાવનારે આગમચથી બાંધી રાખ્યાં હતાં ! એકેક દીવસને આંતરે લાગંટ પંદરેક દીવસો સુધી બેઠે બાપ-બેટાએ રાત બગીને તે તમામ ધન ધીમે ધીમે ઘરમાં લાવી પેલાં ભોંયરાંઓમાં લયું. આ કામ કરતી વેળા કેઇબી દહાડે તેમને કશી રીતની હરકત થઈ નહીં, તેમજ એટલું અખુટ ધન બાહરથી ઘરમાં લાવતાં

સારાં નસીએ કોઈ પણ આદમીએ તેમને દીઠા નહીં, એ પણ કુદરતની એક ગુપ્ત બક્ષેશ હતી !

પેલા લાલ પથ્થરની હેઠળનો જે ચરૂ તેમને હાથ લાગ્યો હતો, તે આખો હીરા, મોતી, માણેક નીલમ, પોખરાજ અને પાનાઓથી તમાગ ભરેલો હતો. તેની અત્રાફનાં બીજા ચાર ચરૂઓ માહેલા બે સોનાની અશરૂનીઓથી ચીકાર હતા, જ્યારે બાકીના બેમાં રૂપાનાણું હતું. રૂપાનાણુંવાળા બેઉ ચરૂના તળીયામાં નક્કર સોનાના કેટલાક લાઠાઓ પણ સંતાડેલા હતા ! આ અકેક લાઠો અરધા અરધા લાખ કરતાં વધુ કીમતનો હતો !

પેલા હીરા મોતી અને અમુલ્ય રત્નોવાળા મુખ્ય ચરૂમાંથી છુટાં નંગો ઉપરાંત હીરાના સખંધ હારો, મોતીની માળાઓ, રત્નજડિત પુતળીઓ અને અસલના વખતનાં રકમ રકમનાં હેરત ઉપજાવનારા હાગીના આઈના તૈયાર મળી આવ્યા હતા ! આ બધું ઈશ્વર ઉપરની સુંદરરાવ શાસ્ત્રીની અચુક આસ્થાનું તેમને ઈનામ હતું એમ કોણ ના પાડી શકશે ?

તે સઘળું ધન કબજામાં આવ્યા વછી સુંદરરાવ અને મનહરરાવે પુર છુટથી જુદા જુદા ધાર્મિક કાર્યોમાં વાપરવા માંડયું. સર્વ કોઈ અચરત થવા લાગ્યા કે શાસ્ત્રીબાવા આટલા અચબુચ ધનવાન કેમ થઈ ગયા, પણ અંદરનો લેહ કોઈ પામી શક્યું નહીં. ત્રણ મહિનાની મુદત પસાર થવા પછી મનોરમા સાસરેથી થોડા

દિવસ મહીયરમાં રહેવા આવી. જ્યારે તેણીએ તે અખુટ દ્રવ્યની વાત પોતાના માત-પીતાના મુખથી સાંભળી ત્યારે તેણીની અચરતીનો પાર રહ્યો નહીં.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મનહરરાવની મોહિની.

ઔરંગાબાદવાળા સરદાર આનંદરાવ તુળજપુરમાં માત્ર બે માસ રહેવાના હતા, પણ તેમનાં કુટુંબને તુળજપુરની હવા વધુ પસંદ પડવાથી હજી સુધી તેઓ ત્યાંજ હતા. શાસ્ત્રીબાવા અને તેમના પુત્ર મનહરરાવની આવણુ-જાવણુ તેમને ત્યાં હવે લગભગ દરરોજની થઈ પડી અને સરદાર આનંદરાવ તથા તેમનું કુટુંબ પણ સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને ત્યાં આવતું જતું થયું. સરદાર આનંદરાવને ત્રણ છોકરા અને ત્રણ છોકરી હતી, જેમાંની એક નહાની છોકરી સીવાય બાકીનાં બીજાં પરણેલાં હતાં. આ આખું કુટુંબ તુળજપુર આવેલું હતું અને સુંદરરાવનાં કુટુંબ સાથે મનોરમાના લગન પ્રસંગે પરસ્પર પીછાન થવાથી લગન પછી તેઓ જોડે બહુ પળોટાઈ ગયું હતું. સરદાર આનંદરાવની શાંતિ નામની જે પુત્રી હજી કુમારી હતી, તેણી એક અતિ રૂપાળી છોડી હતી. વખત જતાં આ શાંતિએ મનહરરાવનાં મનની

શાંતિને છીનવી લીધી ! તે તેણીપર ફીદા થયો હતો. શાંતિ પોતે પણ મનહર તરફ જોત્યાઈ હતી, પણ બન્ને જણે પોતપોતાનો પ્રેમ છુપ્યો રાખ્યો હતો.

જ્યારે લગ્ન પછી ત્રણ માસ વિત્યા બાદ મનોરમા પુણેથી પહેલવહેલી થોડા દીવસ પોતાના માતપિતાને મળવા માટે ગોવિંદરાવ બેડે તુળજાપુર આવી ત્યારે એક દહાડે તક બેઠંને મનહરરાવે પોતાના દીલની ઉમેદથી પોતાની બહાલી બેઠેનને વાકેફ કીધી. મનોરમા તે સાંભળી હરખાઈ ગઈ અને મનહરની ઉમેદ વિષે પોતાનાં મા-આપને માહેર કીધાં. આ વધામણી સાંભળી તે ઘરડાં માત-પિતાનાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. સુંદર-રાવ શાસ્ત્રીએ આ કામ પાર ઉતારવાનું કામ મનોરમા મારફતે પોતાના જમાઈ સરદાર-પુત્ર ગોવિંદરાવને સોંપ્યું.

વાંચનાર જાણે છે કે ગોવિંદરાવ અને મનહરરાવ એકમેકના બની દોસ્ત હતા. એજ ગોવિંદરાવને મનોરમા ઉપરની તેની પ્રીદાગીરી દરમ્યાન તન-મનથી મદદ કરનાર મનહરરાવ પોતે હતો, તો હવે તેજ મિત્ર, મનહરરાવને મદદ કરવાને ના પાડે એ શું બનવાબેગ હતું ? નહીં ! તેણે આ પરમાર્થી સેવા મોટા હર્ષથી ઉપાડી લીધી અને મનહરનું પોતાપર થયલું હેશાન યાદ કરી તેનો બદલો તેજ ક્રીસમે વાળી આપવાની પોતાને મળેલી આ સુંદર તક જતી મેલી નહીં.

મનોરમાથી આ બીના જણ્યા બરાબર ગોવિંદરાવ,

સરદાર આનંદરાવની મુલાકાતે ગયો અને તેમની સુંદર પુત્રી શાંતિનું મનહરરાવ માટે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી તરફથી “માગુ” કયું. સરદાર આનંદરાવ આ ખુશ ખબરથી આનંદ-સાગરમાં તલ્લિન થઈ ગયા! જો મારી શાંતિની ખુશી હોય તો મારી જરાએ ના નથી. એ મારી સૌથી ન્હાની પુત્રી હોવાથી મારી ખીજી દીકરીઓ કરતાં મને વ્હાલી છે અને તેણીને તેની મરજી મુજબનો ધણી અપાવવાનું મેં વચન આપેલું હોવાથી હું તમને નક્કી સાંજે કહીશ.” સરદાર આનંદરાવે આ ઉત્તર આપ્યો અને ગોવિંદરાવ ઘર તરફ પાછો ફર્યો.

પણ આ જવાબથી મનહરને નારાજ ઉપજી નહીં. શાંતિ જોડે તે અત્યાર આગમચનો એટલો બધો પળો-ટાઈ બયલો હતો અને તેમની વચ્ચે જોડે ખુલ્લા શ-ખ્દોમાં પરસ્પર બોલવું કાંઈ થયું ન હતું તે છતાં એકમેકનાં નેત્ર-કટાક્ષથી પ્રેમનું શુભાકર્ષણ એવું અચ્છું બની ચુક્યું હતું કે આ માંગણીનો જવાબ હકારમાળ આવવાનો એવી તેણે પુર ખાત્રી રાખી હતી.

અને ઇશ્વર કૃપાથી તેમજ બન્નું. સાંજે ગોવિંદ-રાવ ફરીથી સરદાર આનંદરાવનો જવાબ લેવા તેમને ઉતારે ગયો જ્યાં સરદાર સાહેબે તેને ઘણા હર્ષ અને આદરમાનથી આવકાર આપી “આખાં કુટુંબની પુર ખુશાલી વચ્ચે” તે માંગણી બહાલ રાખી. ગોવિંદરાવે એક તરફ જોઈ લીધું કે આ ખુશ વધામણીથી સર-

દારનાં આખાં કુટુંબમાં ભારે આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો. પોતાની પુત્રીને એવો એક કેળવાયેલો અને સદગુણ સંપન્ન પતિ મળવા પામ્યો તે જોઈ સરદારને ઉપજેલા હૃદની સીમા રહી નહીં, એવાં એક સુકૃત્યમાં ગોવિંદરાવે ભાગ લીધો તેની યાદગારીમાં સરદાર આનંદરાવે તેને હીરાની એક કીમતી વીંટી ભેટ કરી પોતાનો હર્ષ ખુલાં રૂપમાં પ્રગટ કીધો.

અને હવે ટુંકમાં, ખીજેજ દીવસે એક સાડું મુહુર્ત હાથ લાગી જવાથી મનહર અને શાંતિની સગાઇ બંને કુટુંબોનાં ભારે હર્ષ વચ્ચે કરવામાં આવી. આ ખુશ ખબર તુળજપુર ગામમાં ફરી વળતાં વાર લાગ્યો નહીં. ફરી એકવાર તે એકાન્ત ગામડું આ “નવી સગાઇ” સાંભળી પરમાનંદ પામ્યું !

“જ્યારે સુખ આવે છે, ત્યારે સામટુંજ આવેછે,” આ કહેવત આપણા ભગ્વત-ભક્ત સુંદરરાવ શાસ્ત્રીના બાળમાં બોલેબોલ ખરી પડી. એક વખત એવો હતો કે અચબુચ આવી ઉભેલા એક ગજબનાક આપ્રતથી સુંદરરાવ શાસ્ત્રી અને તેમનું કુટુંબ ઘડીનો વચ્ચે એક કેડી વગરનું બની રસ્તા વચ્ચે રખડતું બન્યું હતું—ઘરબાર એતરપાદર અને વાડી-વણકા ઉપરાંત તેમની જંગમ મીલકતની એકે બદામ તેમના હાથમાં રહેવા પામી નહતી, પણ તે આફત સમયે પણ તે સત્યશીળ પુરૂષે ધૈર્ય ધારણ કીધાથી ઇશ્વર કૃપાથી તે વિમ્મરૂપી

વાદળી માત્ર એક પખવાડિયામાં પસાર થઈ ગઈ અને જે ધણી કને એક કુટી કોડી ન હતી તે ધણી આજે કોટયાધીશ થઈ પડ્યો ! સરદાર આનંદરાવ અને સરદાર ગોપાળરાવ જોકે પૈસે પુર હતા, પણ સુંદરરાવ શાસ્ત્રીને પેલાં મળેલાં ગુપ્ત ધન તરફ જોતાં તે બન્ને સરદારોને આખા ને આખા તેમનાં કુટુંબ પરીવાર તથા માલ-મીલકત સહિત વેચાતા લેવાને આજે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી સમર્થ હતા ! વાંચનાર ! આ સર્વ દૈવી ચમત્કાર હતો !

ફરી એકવાર સુંદરરાવ શાસ્ત્રીના ઘરમાં લગ્ન સમારંભની તઈયારી ચાલી રહી. આ તકનો લાભ લઈ શાસ્ત્રીજીએ પોતાના મકાનને સણુગારવામાં કેાઈ રીતની કચાસ રાખી નહીં. ગોવિંદરાવ અને મનોરમાની મરજીમાં આવે એવા સુધારા-વધારા કરવામાં આવ્યા અને લગ્નની પંદર દિવસ આગમચથી ખાણીપીણી શુદ્ધ થઈ.

સર્વથી પહેલાં ગરીબ ભિક્ષુકોને યાદ કરવામાં આવ્યાં. આ ગામની બાહેરનાં એક ચોગાનમાં એક ગંબીર મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો અને તે બીચારાં રંક-અનાથોને રહેવા કરવાની તથા ખાવા-પીવાની બહુ કાળજી ભરેલી ખંત લેવામાં આવી. આ કામ ઉપર ગામના ૧૨ આગેવાન પુરૂષોને શાસ્ત્રીખાવાએ નેમ્યા અને તેમનું ઉપરીપણું સરદાર-પુત્ર ગોવિંદરાવને આપ્યું. ગામેગામથી ભિક્ષુકોને ખાસ માણસો મોકલીને બોલાવવામાં આવ્યાં અને એક અઠવાડિયું સુધી તેમને

ભાતભાતનાં પકવાનો અને મિઠાનો જમાડી તૃપ્ત કરવા ઉપરાંત શુ' ન્હાનાં કે મોટાં દરેક માણસ દીઠ પાંચ પાંચ રૂપીયા અને પુરતાં અંગ-વસ્ત્રોનું છુટથી દાન કરવામાં આન્યું.

એ પછીનું આખું અઠવાડીયું તુળજાપુરનાં રહીશોને સંતોષવામાં પસાર થયું. સરદાર આનંદરાવનાં ચૌર-ગાળાદ તરફનાં સગાંન્હાલાંઓ તથા શેહેર શેહેરનાં દોસ્ત-આસનાવોથી તુળજાપુર ગામ ચીકાર થઈ ગયું. સરદારને ત્યાં આ છેલ્લીજ લલાઈ હોવાથી તેઓ સાહેબે સુંદરરાવ શાસ્ત્રી મીસાલ છુટે હાથે કામ લેવામાં કેઈ રીતની કસર રાખી ન હતી.

અંતે ધારેલે દિવસે મનહરરાવ અને શાંતિબાઇનાં લગ્ન પુર ફતેહ સહિત ભારે ધામધુમ વચ્ચે પાર ઉતર્યાં અને સુંદરરાવને ત્યાં નવાં “ વહુમાય ” પહેલવહેલાં પધાર્યાં. આ દિવસની યાદગારીમાં મનહરરાવે પિતાજીની આજ્ઞા લઈ તુળજાપુરમાં એક મોટી ધર્મશાળા સ્થાપી. કુંદનરાવ કેળકર નામના એક મોટા સાહુકારનું બે મજલાનું ઘર તેનાં બહોળા કમપાઉંન્ડ સહિત ખરીદી લઈ ગરીબ પ્રવાસીઓ માટે તેણે ધર્મદા બક્ષેશ આપ્યું અને નવેસરથી સુધારી વધારી તથા રંગાવીને એક ઉમદા આશ્રમસ્થાનમાં ફેરવી નાંખ્યું. ત્યાં આવતા મુસાફરોને હુમ્મેશાં મુક્ત ખાવા-પીવાનું અને રહેવાનું મળે એટલા માટે તેણે એક મોટી રકમ અનામત કાઢી

જેના વ્યાજમાંથી તે ધર્મદાખાતું સંદોહિત ચાલુ રહેવા માટે તેણે તુળજપુરનાં સાત સંભવિત ગ્રહસ્થાની દેખરેખ હેઠળ મેલ્યું. મનહરરાવે તે મકાનનું નામ પોતાની પ્રીય પરણેતરનાં નામ ઉપરથી “શાંતિ ભુવન” એવું નામ પાડ્યું. આ પરમાર્થી કાર્યથી મનહરરાવ તુળજપુરની વસ્તીમાં બહુ લોકપ્રીય થઈ પડ્યો.

મનહરને પગલે ચાલી સરદાર પુત્ર ગોવિંદરાવ અને મનોરમાએ એક બીજું મોટું મકાન ખરીદ કરી તેમાં એક સંસ્કૃત પાઠશાળાની સ્થાપના કરી તેઓએ કાશીથી વિદ્વાન સંસ્કૃત શિક્ષકોને મોટા પગારે તેડાવ્યા અને તે ખાતું ચાલુ કાયમ રહેવા માટે એક મોટી રકમ અનામત કાઢી તેની પાકી વ્યવસ્થા કીધી. આ ખાતાને “મનોરમા સંસ્કૃત પાઠશાળા”નું નામ આપવામાં આવ્યું.

બીજી તરફ સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ મનહરરાવનાં લગ્નની ખુશાલીમાં તુળજભવાનીને હીરા મોતીનાં અમુલ્ય દાગીનાઓની ભેટ કરી તેની અત્રાફમાં દેવીનાં દર્શને આવતાં યાત્રાળુઓ તથા ભાવિક સેવકો માટે એક મોટું આશ્રમસ્થાન બંધાવી આપવા ઉપરાંત તુળજપુરનાં એકેએક ધર્માલયોને ફરીથી દરૂસ્ત કરાવી તેમની પ્રત્યેક હાજતો પુર છુટથી પુરી પાડી આપી. વળી તુળજપુરમાં એક ગૌશાળા, એક મોટું તળાવ, એક કેળવણી ગૃહ અને છેવટે એક મોટી હાસ્પીટલ સ્થાપી આપી તે

ગરીબ કસબાને દરેક વાતે તૃપ્ત કીધો. એ રીતે પોતાને મલેલાં શુભ વનનો તે પરમાર્થ કુટુંબે ખરા પરમાર્થમાં ઉપયોગ કરવાનું પુર છુટથી ચાલુ રાખ્યું.

મકરણ ૨૮ મું.

—:—

સુખી સેવટ.

જ્યારે મનોરમા ફરીથી બીજીવાર પુણેથી તુળ-જાપુર આવી ત્યારે એક મોટી પુસ્તકશાળા બંધાવી તેને “સુંદર પુસ્તકાલય”નું નામ આપી જાહેર પ્રબળે તે ખાતુ બક્ષેશ કીધું. આ વખતે તેણીએ અને તેની ભાભી શાંતીએ પોતપોતાના પતિઓને અઢેકા સુંદર પુત્રોની બક્ષેશ કરી. આ બંને પુત્રો-રમણિક અને મોહન ને જોઈ સુંદરરાવ અને આનંદીબાઈનાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. તે બંને ભુલકાંઓ તેમની ઘરડી આંખોને આરામ આપનારાં થઈ પડ્યાં. સુંદરરાવ શાસ્ત્રીએ પોતાની જીંદગી સુધી તુળજાપુર છોડ્યું નહીં. તેમનાં અને આનંદીબાઈનાં મૃત્યુ પછી તે બંને-બાઈ બહેનોએ પેલું છુપુ ધન સરખે હીસ્સે વહેંચી લીધું અને પોતાના સત્યશીળ પિતાને પગલે ચાલી હુમેશાં તેનો પરમાર્થી કાર્યોમાંજ ઉપયોગ કીધો. પાછળથી તેઓ સઘળાં પુણે જઈ રહ્યાં, જ્યાં મનહરરાવ પોતાની

જાહેર સખાવતોથી એક સુપ્રસિધ્ધ શેહેરી થઇ પડ્યો. અને સરકાર દરબારમાં એટલો માનીતો થઇ ગયો કે જે વર્ષમાં સરદાર ગોપાળરાવનાં મરણ પછી ગોવિંદરાવ “સરદાર” નેમાયો તેજ વર્ષમાં નામદાર સરકારે મનહરરાવને પણ દબણમાં પહેલા વર્ગના સરદારની માનવંત પદ્વી આપી તેનાં માનવંત પરમાર્થી કાર્યોની કદર બુજી.

મનોરમા અને શાંતિમાં બે સગી બેહુનો મીસાલ પરસ્પરનો પ્યાર અને એકસપીથી વસવા પામ્યાં, જેથી આ બન્ને સરદાર-સ્ત્રીઓ એકમેકનાં સુખ-દુઃખમાં ભાગ લઇ પુર માયા મમતાથી પોતાના પરણ્યા પરીવારનો વૈભવ ભોગવતી થઇ. એજ રીતે સરદાર ગોવિંદરાવ અને સરદાર મનહરરાવ વચ્ચે બાહેલી મિત્રાચારી દર દહાડે વધુ ને વધુ મજબુત બનતી ગઇ. તેઓ દરેક ખાનગી કે જાહેર સવાલોમાં એકમેકની સલાહ લઇ એકસપીથી કામ લેતા હતા, જેથી તેમને કોઇ પણ દિવસે પરસ્પર કચવાવાનું કશું કારણ મળ્યું નહીં. બન્ને બેડાં સુખી નીવડ્યાં તેનું મુખ્ય કારણ તેઓ વચ્ચે હસ્તી ભોગવતા સંપને આભારી હતું. જે કુટુંબમાં સંપ હોય ત્યાં આબાદી પહેલી હોય છે. તુળજપુરમાં સુંદરરાવ શાસ્ત્રીની ચાદગારીમાં તે સપીલા ભાઇ બેહેને એક મોટો ઘડીયાલ સાથનો ‘ટાવર’ બંધાવી તેને ‘સુંદર મીનાર’ નું મોહક નામ આપ્યું. દર વર્ષે

તેઓ તુલનાલવાનીને દર્શને તુળજપુર જતા અને ત્યાં મહીનો પંદર દહાડા રહી મોજ મારી આવતા. તે ચારે જણમાં વસેલી એકસંપી એક અન્નદયા આદમીને પણ અદેખાઈ ઉપજાવે એવી હતી. કેાઈ પણ ધર્મનાં કાર્યમાં તેઓ ઉલટથી બાહેર પડતાં અને પોતાનાં ધનનો પરમાર્થી ઉપયોગ કરતાં હતાં. ખુદાની મેહેરથી મનોરમા અને શાંતિ બન્ધ્યાની બાબદમાં પણ ભાગ્યશાળી હતાં. ઘણી ખરી તેમની સુવાવડ સાથેજ આવતી અને આ એક અજબ સંજોગ હતો કે દર વેતે તેઓ એકસરખા જન્મ આપતી હતી-યાને જો મનોરમાને ત્યાં છોકરો આવતો તો શાંતિ પણ તે સુવાવડમાં એક દીકરાનોજ જન્મ આપતી હતી. આજે ખેઉં નણુંદ-ભોજાઈ છ છ ફરજંદોની માતા છે અને એકસરખા ચારચાર દીકરા અને બખે દીકરીઓ ધરાવે છે ! જાણે મા-બાપનો સંપ બન્ધ્યાઓ પણ જન્મની સાથેજ લેતાં જનમ્યાં છે !

અને હવે વહાલાં વાંચનાર ! હું તમારી રજા ચાહું છું. આ એક સાદાં પણ સત્ય નીતિ-દર્શક ચિત્રમાં શુરૂઆતથી તે છેવટ સુધી મારી જોડે જોડે રહેવા માટે હું તમારો આભારી થયો છું, અને જો આ મારી કમતરીન કેશોષ તમારી પસંદગીને પાત્ર થશે તો તેજ મારી મેહેનતનો પુરતો બદલો સમજીશ. છેવટે હું એટલુંજ ઇચ્છીશ કે તે પરમાત્મા તમને સુદરરાવ શાસ્ત્રી જેવાં સત્યશીળ બનાવે અને ઇશ્વર ઉપરની તમારી આસ્થા દર દહાડે વધુ ને વધુ વધતી જાય ! તથાસ્તુ :

